

Семінарське заняття № 1

з навчальної дисципліни «Організація управління в природоохоронній діяльності»

Модуль 1. **ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ.**

Розділ 1: «Загальні принципи і методи управління»

Тема: „ Типи класифікацій функцій управління ”””

Виховна мета: Розвиток у студентів екологічного мислення, формування природоохоронного світогляду.

Навчальна мета:

1. Ознайомити студентів із класифікацією систем і механізмів екологічного управління.
2. Довести до студентів інформацію про наукові основи управління.
3. Показати студентам реальну можливість застосування отриманої на лекції інформації у практичній діяльності працівника системи МНС.

Навчальні групи: курсанти, студенти.

Тривалість: 2 години.

Місце проведення: за розкладом.

Матеріальне забезпечення: 1) мультимедійна презентація;
2) література з дисципліни.

План

1. Наукові основи управління
2. Принципи і функції управління
3. Інноваційна діяльність

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року// Відомості Верховної Ради України.- 1996 р.- № 30.
2. Закон України „Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 року// Відомості Верховної Ради України.- 1991 р.- № 41.- с. 546;
3. Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, схвалені постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 року № 188/98-ВР// Відомості Верховної Ради України.- 1998 р.- № 38-39.
4. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 року № 880-р// Офіційний вісник України.- 2007 р.- № 79.
5. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 року// Відомості Верховної Ради України.- 1997 р.- № 24.
6. Закон України „Про місцеві державні адміністрації” від 9 квітня 1999 року// Відомості Верховної Ради України.- 1999 р.- № 20-21.
7. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі. - К.- 2003 р
8. Екологічне право України. /Під ред. Баб'як О.С. -К., 2000
9. Максименко Н.В., Задніпровський В.В. Організація управління в екологічній діяльності. – Х., ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2005, - 192 с.
10. Шевчук В.Я., Саталкін Ю.М., Білявський Г.О. та ін. Екологічне управління. - К., „Либідь”, 2004, – 430 с
11. Стійкий екологічно безпечний розвиток і Україна: Навч.посіб./ Ф.В.Вольвач, М.І Дробноход, В.Г.Дюканов та ін.; За ред. М.І.Дробнохода. – К.: МАУП, 2002. – 104с.
12. Програма дій. „Порядок денний на XXI століття” («Agenda-21»).- К.: Центр «За наше спільне майбутнє», 2000. – 18с.
13. Управління у сфері охорони довкілля та природокористування в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення/ підгот. Білобран О., Котляренко В.- К., 2003 р
14. Лозанський В.Р Екологічне управління в розвинутих країнах світу в порівнянні з Україною. – Харків., 2000.

1. Наукові основи управління

Наукові основи управління - це система наукових знань, що складає теоретичну базу практики управління. Вся система наукових основ управління складається з трьох частин:

Методичні основи наукового управління - відповідні розділи суспільних наук і науки, що вивчають загальні організаційно-технічні закони, властиві різним видам управління (кібернетика, теорія систем), а також право, психологія, соціологія та ін. Зазначимо, що методичні основи наукового управління були б неосяжними, якби в їхній склад включалися самі згадані науки чи хоча б їхні розділи, але мова йде тільки про заключні висновки і рекомендації, що безпосередньо стосуються управління.

Конкретні управлінські науки про елементи, функції і аспекти управління — це теорія планування, облікові дисципліни, управління науково-технічним прогресом, управління дослідженнями і розробками, управління зовнішньоекономічними зв'язками, управління містом. Ряд конкретних наук про управління вивчають окремі його елементи: наукова організація управлінської праці, автоматизовані системи управління, діловодство та ін. Система конкретних наук про управління постійно розвивається і доповнюється.

Теорія управління. Чим більше з'являється конкретних управлінських наук, чим більша різноманітність матеріалу методологічних і теоретичних основ, тим гостріша необхідність підходу до управління як до єдиного цілого. Цим визначається потреба в науці, присвяченій проблемам управління як цілого. Такою наукою є теорія управління. Теорія управління покликана дати знання, що дозволяють науково керувати і сформувані навички вмілої управлінської діяльності.

2. Принципи і функції управління

Психологія управління твердить, що керівництво колективом будь-якого рангу повинно ґрунтуватись на певних принципах, згідно з якими можна визначити головні функції управління. Оскільки застосування філософської категорії «принцип» у теорії управління має суто прикладний характер, слід виділити декілька класифікаційних груп принципів. У той же час функції управління не можуть бути постійними на будь-якому етапі досягнення поставленої мети, а це свідчить про те, що існує також класифікація і функцій управління.

Категорія «принцип» означає: основне правило, ідея, якою керуються, основна вимога. Принцип визначений об'єктивними закономірностями управління, він відбиває найбільш загальні, найбільш стійкі риси в прояві цих закономірностей. Принцип визначає спосіб діяльності. Відповідно до характеру закономірностей, властивих управлінню, виділяються загальні принципи, дія яких поширюється на усі компоненти системи управління, і принципи, що належать тільки до окремих частин системи управління.

Загальний принцип — це найважливіший з усіх правил і норм управління. Дотримання

загальних принципів є необхідною, а не абсолютно достатньою умовою успішного управління, тому що необхідно враховувати безліч інших факторів. Найчастіше правильність ухвалення рішення залежить також від локальних і приватних умов у кожній конкретній ситуації. Але ігнорування загальних принципів обов'язково приведе до серйозних помилок і прорахунків керівника.

Найважливішим із загальних принципів можна вважати принцип економічного підходу, що вимагає безупинного росту ефективності виробництва, орієнтації на науково-технічний прогрес, на ріст продуктивності праці, її якісних показників та економії ресурсів.

Функції управління - це особливий вид управлінської діяльності, продукт процесу поділу праці і спеціалізації в сфері. Існує шість стадій виділення (відокремлення) функцій управління.

У процесі розвитку організації і, як наслідок, її управління змінюється перелік функцій, що виконують керівники. Необхідною умовою вивчення функцій управління є їхня класифікація.

У загальному вигляді виділяють **два найбільш важливі типи класифікацій** функцій управління: з позицій об'єкта і з позиції суб'єкта. З позиції об'єкта функції розподіляються між різними ступенями ієрархії органів управління: від Міністерства до мінімальної групи. Вони називаються *господарськими*.

Як суб'єкт виступає управління. Функції управління, виділені на основі суб'єкта управління, називають **організаційними**. Серед них особливе значення має група функцій, що відбиває стадії управління. їх називають *основними* (попереднє управління, оперативне управління і заключне управління).

Функції попереднього управління. Перша з основних функцій попереднього управління — *визначення мети*. **Мета** — це вихідний пункт процесу управління, це основа реалізації всіх інших функцій процесу управління.

Прогнозування - наступна функція, що відноситься до попереднього управління. У даний час прогнозуванню підлягають практично всі сторони життєдіяльності будь-якої організації: розробляється система прогнозів, що складається із соціальних, економічних, демографічних і науково-технічних прогнозів.

Планування також належить до попереднього управління, тому що план включає визначення мети, перелік засобів і методів досягнення мети, узгодження цілей, передбачуваних витрат і результатів. У стислому розумінні функція планування покликана визначити систему заходів, що дозволять забезпечити досягнення цілей.

Функції оперативного управління підрозділяються на **організацію** (включає організацію об'єкта і суб'єкта управління, впливу суб'єкта на об'єкт): **мотивацію** (стимулювання), **координацію дій та усунення конфліктів**. Мотивація здійснюється шляхом матеріального, морального і адміністративного впливу.

Функції заключного управління: контроль, облік і аналіз. Контроль забезпечує перевірку відповідності процесу функціонування (діяльності) об'єкта і суб'єкта управління цілям та іншим критеріям (законам, постановам, наказам, нормам, стандартам, правилам). У процесі контролю

перевіряються результати роботи, ступінь відхилення від планованих етапів, виявляються причини і винуватці невиконання робіт.

Функції обліку й аналізу мають місце в процесі всієї роботи, але особливу важливість здобувають на етапі закінчення роботи. Облік як функція управління реалізується в спостереженні, реєстрації і збереженні інформації шляхом бухгалтерського, статистичного й оперативного обліків.

Чим складніше і масштабніше управління, тим глибше відбувається в ньому поділ праці, тим більше з'являється нових функцій управління. У той самий час поява нових функцій управління обумовлює посилення ролі інтегруючої функції керівництва.

3. Інноваційна діяльність

На сучасному етапі розвитку теорії управління набуває дедалі більшого значення інноваційна управлінська діяльність або інноваційний менеджмент, суть якого полягає у створенні і впровадженні науково-технічних новацій з урахуванням екологічних інтересів суспільства.

Інноваційна діяльність (діяльність із питань нововведень підприємства) дійсно задає динаміку і темпи розвитку підприємству, сприяє його активній позиції на ринку попиту і пропозицій, ставить завдання проблемного характеру.

Тенденції розвитку світової економіки свідчать, що все сходиться в кінцевому підсумку до необхідності інтенсивного вдосконалення управління створенням і впровадженням науково-технічних інновацій з урахуванням екологічних пріоритетів, розвитку інноваційного менеджменту. Орієнтир на наукоємні виробництва демонструють усі розвинені країни. Тому функціям інноваційного менеджменту надається пріоритетне значення в конкретних технологічних, виробничих і організаційних системах підприємств, фірм, корпорацій.

Є чимало визначень поняття інноваційної діяльності. Згідно з чинним законодавством України, *інноваційна діяльність* — це одна з форм інвестиційної діяльності, що пов'язана з розробкою і впровадженням науково-технічних, організаційних, технологічних і управлінських нововведень.

Більш широко розкриває суть поняття інноваційної діяльності визначення її як нововведення, що охоплюють науково-технічні, технологічні, економічні та організаційні зміни з позитивними екологічними й соціальними наслідками, які здійснюються у виробничій сфері. Основні характеристики інноваційної діяльності: якісна новітність виробів, способів виробництва й технологій порівняно з попередніми; темп реалізації; динаміка оновлення; екологічна чистота і безпека, економічна ефективність.

Залежно від предметного змісту впроваджуваних інновацій розрізняють такі їх види:

- продукційні — орієнтовані на виробництво й використання нових (поліпшених) видів продукції, виробів;
- технологічні — надають нові (модернізовані) екологічно безпечні засоби (технології) виробництва наявних видів продукції, виробів; поліпшують екологічні характеристики виробництва;
- управлінські — ґрунтуються на нових підходах і методах управлінської діяльності, перш за

все системних, екологічних.

За рівнем впливу на навколишні природне й соціальне середовища інновації поділяються на *радикальні* (наприклад, перехід на маловідходні, ресурсозберігаючі виробництва) і *модернізуючі виробництво* (наприклад, «зелена» модернізація).

Основними найважливішими характеристиками інновацій є новітність (науково-технічний аспект), екологічність (природоохоронний аспект) і комерційний успіх (економічний або ринковий аспект). Новітність може бути управлінською, технологічною, економічною, екологічною.

Усі ці характеристики взаємопов'язані. Завдання інноваційного менеджменту — зробити таку взаємопов'язаність і взаємозалежність системною, щоб науково-технічний аспект став економічно вигідним, коли нововведення перетворюється на новий або поліпшений екологічно чистий продукт, на який є попит, а виробництво його не завдає шкоди навколишньому природному середовищу; цим і підвищується «якість життя» людини.

Процес впровадження управлінських інновацій складається з таких етапів:

- оцінка підготовленості до впровадження;
- розробка і здійснення програми впровадження;
- контроль за реалізацією програми і модифікацією системи управління.

Прикладом управлінської екологічної інновації на підприємстві є екологічний менеджмент. Оцінити підготовленість до його впровадження можна за допомогою екологічного аудиту. На основі висновків і рекомендацій цього аудиту розробляється програма впровадження екоменеджменту або екологічна програма підприємства з елементами впровадження екоменеджменту.

Головним завданням на стадії оцінки підготовленості до впровадження є виявлення сил, які здійснюють опір впровадженню інновацій, нейтралізація їх, а також стимулювання сил, що підтримують впровадження інновації. На прикладі екоменеджменту це можуть найкраще зробити незалежні професіонали — екоаудитори.

Для впровадження інших управлінських інновацій також слід запросити незалежні консалтингові фірми, що володіють спеціальними системними методологіями, навичками впровадження управлінських інновацій. Такі фірми не лише здійснюють впровадження, але й проводять навчання персоналу.

Завдання на самопідготовку:

1. Підготувати самостійно теми «Техніка і технологія управління», «Управлінська інформація», «Процедури процесу управління».

Питання для самоконтролю

1. Функції управління.
2. Розкрийте поняття «інноваційна діяльність».
3. Мета і механізм впровадження інноваційної діяльності.

Семінарське заняття № 2

з навчальної дисципліни «Організація управління в природоохоронній діяльності»

Модуль 1. **ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ.**

Розділ 3: «Інформаційні системи екологічного управління»

Тема: „ Кадастрова інформаційна система ””

Виховна мета: Розвиток у студентів екологічного мислення, формування природоохоронного світогляду.

Навчальна мета:

1. Ознайомити студентів із загальними принципами кадастрових інформаційних систем екологічного управління.
2. Довести до студентів інформацію про кадастри природних ресурсів України.
3. Показати студентам реальну можливість застосування отриманої на лекції інформації у практичній діяльності працівника системи МНС.

Навчальні групи: курсанти, студенти.

Тривалість: 2 години.

Місце проведення: за розкладом.

Матеріальне забезпечення: 1) мультимедійна презентація;
2) література з дисципліни.

План

Вступ

- 2.1 Кадастрова інформаційна система.
- 2.2 Державний земельний кадастр.
- 2.3 Державний водний кадастр.
- 2.4 Державний лісовий кадастр.
- 2.5 Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин

Література:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. № 391 "Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля".
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 1993 р. № 661 "Про затвердження Положення про моніторинг земель".
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 р. № 815 "Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод".
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 березня 1999 р. № 343 "Про затвердження Порядку організації та проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря".
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 1993 р. №. 15 "Про Порядок ведення державного земельного кадастру".
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1996 р. № 413 "Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру".
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 1995 р. № 767 "Про затвердження Порядку ведення державного обліку лісів і державного лісового кадастру".
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2002 р. № 747 "Про затвердження Положення про Державну службу геодезії, картографії та кадастру".
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2001 р. № 1781 "Про затвердження Положення про регіональні кадастри природних ресурсів".
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 р. № 650 "Про Кліматичну програму України".

Вступ

Ведення комплексних державних кадастрів природних ресурсів орієнтоване на вивчення та облік потенціалів, запасів та обігу (самовідновлення) природних ресурсів, оцінку ресурсного

потенціалу, а також умов відновлення ресурсів басейнів, регіонів і країни в цілому. Саме на основі кадастрів проводиться аналіз і прогнозування ресурсної бази економіки, що дає підстави говорити про якість навколишнього середовища, розробляти державні програми комплексного освоєння та запобігання виснаженню природних ресурсів.

До сфери вивчення, обліку і ведення державних кадастрів входять, крім традиційних природних об'єктів, такі природні ресурси, як асиміляційний потенціал, продукційний потенціал, кліматичні ресурси, господарська ємкість екосистем.

Механізми управління складаються з груп екологічних і функціональних механізмів екологічного управління, які є водночас механізмами гармонізації співіснування суспільства і природи. До екологічних належать механізми біотичного регулювання навколишнього природного середовища, еколого-господарського балансу територій, обліково-кадастровий та екологічного моніторингу. До функціональних належать економічний, адміністративний, інформаційно-контрольний та громадський механізми.

Екологічні механізми спираються переважно на екологічні закономірності співіснування суспільства і природи, а функціональні — на регулятивне екологічне національне й міжнародне законодавство, стандарти і норми.

2.1 Кадастрова інформаційна система

Державні природні кадастри як обліковий механізм гармонізації життєдіяльності та екологічного управління ведуться в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України. Основними державними кадастрами є земельний, водний, лісовий та надровий (кадастр родовищ і проявів корисних копалин). Крім цих, використовуються і створюються державні кадастри тваринного світу, рослинного світу, природних територій курортів, природних лікувальних ресурсів, парникових газів, клімату, територій та об'єктів природно-заповідного фонду тощо. Розглянемо базові державні кадастри з позиції надання інформації, необхідної для прийняття рішень (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 - Система базових державних кадастрів

Компоненти навколишнього природного	Вид кадастру природних ресурсів	Народногосподарське призначення та інформація для прийняття рішень
---	---------------------------------------	---

середовища		
Літосфера	Земельний	Забезпечення органів влади, зацікавлених підприємств, установ, організацій і громадян вірогідними й необхідними відомостями про природний, господарський стан і правовий режим земель для організації раціонального використання та охорони земель, регулювання земельних відносин, землеустрою, обґрунтування розмірів плати за землю
	Родовищ і проявів корисних копалин (надровий)	Систематизація даних про кількість, якість запасів родовищ і проявів корисних копалин, у тому числі техногенних; визначення їх промислової цінності; забезпечення інформаційних засад для розробки програм розвитку мінерально-сировинної бази України та здійснення ефективної екологічної політики в галузі охорони та використання надр
	Відходів	Систематизація даних про номенклатуру, обсяги утворення, кількісні та якісні характеристики відходів, об'єкти утворення, обробки й утилізації відходів; забезпечення мінімального утворення відходів; розширення їх використання в господарській діяльності; запобігання шкідливому впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини
Гідросфера	Водний	Систематизація даних державного обліку вод та визначення наявних даних для використання водних ресурсів: про забір та використання вод, скидання зворотних вод та забруднювальних речовин, наявність систем зворотного водопостачання та їх потужність, а також діючих систем очищення стічних вод та їх ефективність
Літосфера Гідросфера	+ Природних територій курортів	Систематизація даних про правовий статус, належність, режим, географічне положення, площу, кліматичні особливості, види та запаси природних лікувальних ресурсів, якісні характеристики природних територій курортів, їх лікувальну, профілактичну, реабілітаційну, природоохоронну, наукову, рекреаційну та іншу

		цінність; забезпечення більш раціонального поточного й перспективного використання природних територій курортів у санаторно-курортному лікуванні, медичній реабілітації, рекреації населення; ефективне проведення природоохоронних заходів
Компоненти навколишнього природного середовища	Вид кадастру природних ресурсів	Народногосподарське призначення та інформація для прийняття рішень
	Природних лікувальних ресурсів.	Забезпечення органів влади відомостями про кількість, якість та інші важливі характеристики всіх видів природних лікувальних ресурсів (мінеральні і термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси зі сприятливими для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань кліматичними умовами); забезпечення раціонального видобування та охорони природних лікувальних ресурсів; їх використання в санаторно-курортному лікуванні, медичній реабілітації, рекреації населення
Біосфера	Лісовий	Забезпечення ефективної організації охорони і захисту лісів, раціонального використання лісового фонду, відновлення лісів; здійснення систематичного контролю за якісними й кількісними змінами в лісовому фонді та забезпечення рад народних депутатів, зацікавлених органів державної виконавчої влади, лісокористувачів відомостями про лісовий фонд
	Територій та об'єктів природно-заповідного фонду	Забезпечення оцінки складу та перспектив розвитку природно-заповідного фонду, стану об'єктів, що входять до нього, та територій, організації їх охорони та ефективного використання; планування наукових досліджень, а також забезпечення державних органів, зацікавлених підприємств, установ та організацій відповідною інформацією, необхідною для розв'язання питань соціально-економічного розвитку, розміщення

		продуктивних сил та в інших цілях, передбачених законодавством України
	Тваринного світу	Систематизація даних про географічне поширення видів (груп видів) тварин, їх чисельність та стан, характеристики середовища їх перебування і сучасного господарського використання, а також інших даних, необхідних для забезпечення охорони і раціонального використання тваринного світу
	Рослинного світу	Систематизація даних про кількісні та якісні характеристики народногосподарської і наукової цінності рослинних ресурсів; поділ природних рослинних угруповань на категорії; економічна оцінка технічних, кормових, лікарських, харчових та інших властивостей природних рослинних ресурсів; забезпечення їх невиснажливого використання, відновлення й ефективної охорони; забезпечення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також власників і користувачів (у тому числі орендарів) земельних ділянок, на яких містяться об'єкти рослинного світу, відомостями про стан рослинного світу
Атмосфера	Кліматичний	Проведення аналізу тенденцій (трендів) змін клімату України за основними метеорологічними характеристиками; вивчення довгострокових змін клімату в окремих фізико-географічних регіонах України; оцінка їх просторово-часових масштабів із виділенням впливу на ці зміни антропогенної складової
	Парникових газів	Інвентаризація джерел парникових газів; забезпечення виконання Україною зобов'язань Рамкової конвенції ООН про зміну клімату

2.2 Державний земельний кадастр

Державний земельний кадастр — це єдина державна система земельно-кадастрових робіт, яка встановлює процедуру визнання факту виникнення або припинення права власності і права користування земельними ділянками та містить сукупність відомостей і документів про місце розташування й правовий режим цих ділянок, їх оцінку, класифікацію земель, кількісну та якісну характеристики, розподіл серед власників землі та землекористувачів. Оскільки управління природокористуванням здійснюється за адміністративно-територіальним принципом, уся інформація земельного кадастру прив'язана до адміністративно-територіального устрою держави. Особливістю державного земельного кадастру є те, що він слугує основою для ведення кадастрів інших природних ресурсів.

Складовими частинами державного земельного кадастру є:

- кадастрове зонування;
- кадастрові зйомки;
- бонітування ґрунтів;
- економічна оцінка земель;
- грошова оцінка земельних ділянок;
- державна реєстрація земельних ділянок;
- облік кількості та якості земель.

Екологічних аспектів здебільшого стосується бонітування ґрунтів, економічна оцінка земель, облік кількості та якості земель.

Бонітування ґрунтів — це порівняльна оцінка якості ґрунтів за їх основними природними властивостями, які мають сталий характер і суттєво впливають на врожайність сільськогосподарських культур, вирощуваних у конкретних природно-кліматичних умовах. Бонітування ґрунтів проводиться за 100 - бальною шкалою. Вищий бал отримують ґрунти, які мають найбільшу природну продуктивність.

Економічна оцінка земель — це оцінка земель як природного ресурсу та засобу виробництва в сільському й лісовому господарствах і як просторового базису в суспільному виробництві. Вона проводиться за показниками, що характеризують продуктивність земель, ефективність використання їх та дохідність з одиниці площі.

Економічна оцінка земель різного призначення здійснюється для порівняльного аналізу ефективності використання таких земель. Визначається така оцінка в умовних кадастрових гектарах або в грошовому виразі.

Облік кількості земель відображає відомості, які характеризують кожну земельну ділянку за площею та складом угідь.

Облік якості земель здійснюється для отримання даних, які характеризують земельні угіддя за природними і набутими властивостями, що впливають на їхню родючість, а також за ступенем забруднення ґрунтів.

Облік якості земель містить:

- класифікацію всіх земель сільськогосподарського призначення за придатністю з виділенням особливо цінних земель;
- характеристику земель за товщиною гумусового горизонту, вмістом гумусу і рухомих поживних речовин, механічним складом фунтів, крутістю схилів, еродованістю, кам'янистістю, засоленістю, солонцюватістю, кислотністю, перезволоженістю, заболоченістю, забрудненням як продуктами хімізації сільського господарства, так і техногенним, у тому числі радіонуклідним;
- характеристику культурно-технічного стану природних кормових угідь;
- лісотипологічну характеристику лісових угідь;
- класифікацію земель населених пунктів (проводиться за функціональним призначенням згідно з містобудівною документацією населених пунктів);
- характеристику земель населених пунктів за інженерно-геологічними умовами, рівнем забезпеченості соціальною, інженерно-транспортною й природоохоронною інфраструктурою, об'єктами оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Державний земельний кадастр ведеться Державним комітетом України по земельних ресурсах; Комітетом по земельних ресурсах і земельній реформі Республіки Крим; управліннями земельних ресурсів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій; відділами земельних ресурсів районних державних адміністрацій; виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад народних депутатів.

Інформаційна база державного земельного кадастру структурується за територіями сільських, селищних, міських, районних рад народних депутатів, областей, Республіки Крим і України в цілому

з урахуванням природно-сільськогосподарського і лісогосподарського районувань та функціонального зонування територій населених пунктів. Під час формування державного земельного кадастру найбільш важливим і суттєвим є місцевий або районний рівень управління, оскільки саме тут відбувається накопичення основного обсягу інформації. Регіональні і національний земельні кадастри утворюються шляхом агрегації даних інформаційних систем нижніх рівнів в ієрархії екологічного управління. Матеріали державного земельного кадастру, проекти з питань використання та охорони земель, а також технікоекономічні матеріали обґрунтувань використання та охорони земель підлягають державній експертизі, яка здійснюється органом із земельних ресурсів згідно з чинним законодавством.

2.3 Державний водний кадастр

Державний водний кадастр — це систематизований звід відомостей про:

- поверхневі, підземні, внутрішні морські води та територіальне море (далі — водні об'єкти);
- обсяги, режим, якість і використання вод (водних об'єктів);
- водокористувачів (крім вторинних);
- водогосподарські об'єкти, що забезпечують використання води, очищення та скид зворотних вод: споруди для акумуляції та регулювання поверхневих і підземних вод, споруди для забору та транспортування води, споруди для скиду зворотних вод, споруди, на яких здійснюється очищення зворотних вод (з оцінкою їх ефективності).

Державний водний кадастр створюється для систематизації даних державного обліку вод та визначення наявних для використання водних ресурсів. Державний облік вод та водокористування здійснюється для встановлення відомостей про кількість і якість вод, про водокористування, на основі яких розробляються заходи щодо раціонального використання та охорони вод і відновлення водних ресурсів, а також для систематизації даних про забір та використання вод, про скидання зворотних вод і забруднювальних речовин, про наявність систем зворотного водопостачання та їх потужність, діючих систем очищення стічних вод та їх ефективність.

Державний водний кадастр ведеться спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань водного господарства, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань геології та використання надр і спеціально уповноваженим центральним

органом виконавчої влади з питань гідрометеорології в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Цей кадастр містить три розділи: поверхневі води, підземні води та водокористування. Дані в розділах систематизуються за водними об'єктами та їхніми ділянками, басейнами річок та морів, басейнами підземних вод, водогосподарськими ділянками, економічними районами, адміністративно-територіальними одиницями і в цілому по Україні. Розділи "Поверхневі води" і "Підземні води" ведуться Міністерством екології та природних ресурсів України, а розділ "Водокористування" — Державним комітетом України по водному господарству. Інформація перших двох розділів формується в результаті проведення постійних гідрометричних, гідрохімічних спостережень за кількісними та якісними характеристиками поверхневих вод.

Для координації діяльності Держводгоспу та Мінекоресурсів утворена і діє Міжвідомча комісія з питань ведення державного водного кадастру, яка розробляє загальні принципи ведення державного водного кадастру на єдиній методичній основі, узгоджує основні положення та методичні вказівки щодо ведення кадастру, розробляє загальні принципи побудови галузевих автоматизованих інформаційних систем державного водного кадастру та забезпечує їх функціонування, встановлює порядок міжвідомчого обміну кадастровою інформацією та її видачі користувачам.

Дані державного водного кадастру є основою для прийняття управлінських рішень щодо використання та охорони водних об'єктів. Крім оцінки кількісних та якісних характеристик вод, їх впливу на життєдіяльність природних екосистем, прогнозування змін гідрологічних і гідрогеологічних умов, водності річок та якості води, державний водний кадастр має важливе значення в управлінні розвитком народногосподарського комплексу України. Його дані використовуються під час вирішення таких загальнодержавних проблем:

- розміщення виробничих сил на території країни;
- складання схем комплексного використання та охорони вод і водогосподарських балансів;
- поточного і перспективного планування використання вод та здійснення водоохоронних заходів;
- проектування водогосподарських, транспортних, промислових та інших підприємств і споруд, пов'язаних із використанням вод;
- розробка заходів щодо підвищення ефективності роботи водогосподарських систем;
- нормування водоспоживання і водовідведення, а також показників якості вод;

- розробка заходів щодо запобігання шкідливій дії вод та ліквідації її наслідків;
- регулювання взаємовідносин між водокористувачами, а також між водокористувачами та іншими підприємствами, організаціями й установами.

2.4 Державний лісовий кадастр

Державний лісовий кадастр — це система відомостей про правовий режим лісового фонду, розподіл його між користувачами, якісний і кількісний стан лісового фонду, поділ лісів за групами та віднесення їх до категорій захисності, економічну оцінку та інші дані, необхідні для раціонального ведення лісового господарства та оцінки результатів господарської діяльності в лісовому фонді.

Державний лісовий кадастр ведеться для ефективної організації охорони й захисту лісів, раціонального використання лісового фонду, відновлення лісів, здійснення систематичного контролю за якісними і кількісними змінами в лісовому фонді та забезпечення суб'єктів управління, органів місцевого самоврядування, зацікавлених органів державної виконавчої влади, лісокористувачів відомостями про лісовий фонд.

Інформація державного лісового кадастру формується на основі даних: державного земельного кадастру, матеріалів лісовпорядкування, інвентаризації, обстежень і первинного обліку лісів за єдиною для України системою Порядок ведення державного обліку лісів і державного лісового кадастру: встановлюється Кабінетом Міністрів України. Під час складання державного лісового кадастру використовуються такі документи:

- рішення про надання в користування земель лісового фонду або їх вилучення, зміну категорій захисності та груп лісів;
- акти огляду місць рубок;
- акти технічного приймання лісових культур;
- акти переведення некритих лісовою рослинністю земель у вкриті;
- акти натурного обстеження в разі зміни категорій земель у результаті господарської діяльності, стихійних явищ та інших чинників.

Документація державного лісового кадастру ведеться за трьома формами:

1) форма № 1 "Розподіл земель лісового фонду за їх категоріями в розрізі груп і категорій захисності";

2) форма № 2 "Розподіл вкритих лісовою рослинністю земель за переважаючими породами та групами віку";

3) форма № 3 "Загальні дані про землі лісового фонду".

Склад документації державного лісового кадастру і первинного обліку лісів та порядок їх ведення визначаються Інструкцією, що затверджується Державним комітетом лісового господарства України за погодженням із відповідними міністерствами та відомствами.

2.5 Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин

Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин (надровий) — це система відомостей про кожне родовище, включене до Державного фонду родовищ корисних копалин, щодо кількості і якості запасів корисних копалин та наявних у них компонентів, гірничо - технічних, гідрогеологічних та інших умов розробки родовища і його геолого - економічної оцінки, а також відомостей про кожний прояв корисних копалин.

Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин ведеться для систематизації даних про кількість, якість запасів родовищ і прояви корисних копалин, у тому числі техногенних, визначення їх промислової цінності, забезпечення інформаційної бази для розробки програм розвитку мінерально-сировинної бази України і здійснення ефективної екологічної політики в галузі охорони та використання надр.

Згідно із законом України "Про державну геологічну службу України" на державну геологічну службу покладається завдання створення єдиної інформаційної системи користування надрами. Складовою частиною такої інформаційної системи, крім державного кадастру родовищ і проявів корисних копалин, є державний баланс запасів корисних копалин. Цей баланс містить відомості про кількість, якість та ступінь вивчення запасів корисних копалин щодо родовищ, які мають промислове значення, їх розміщення, рівень промислового освоєння, а також відомості про видобуток, втрати і забезпеченість суспільного виробництва розвіданими запасами корисних копалин.

Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин та Державний баланс запасів корисних копалин ведуться Міністерством екології та природних ресурсів України.

Формування в Україні сучасних природних кадастрів відбувається відповідно до таких основних принципів:

- розвиток структури природних кадастрів на основі нового екологічного законодавства;
- перетворення системи природних кадастрів на інформаційну основу функціонування систем екологічного управління та регулювання суспільних відносин у ринкових умовах;
- автоматизація ведення природних кадастрів на базі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій;
- створення і використання комплексної системи державних природних кадастрів у напрямі гармонізації співіснування суспільства і природи, збалансованого розвитку.

Нині кожен кадастр являє собою окрему інформаційну базу, яка ні структурно, ні функціонально не пов'язана з іншими кадастрами природних ресурсів. Комплексний характер екологічного управління зумовлює необхідність досягнення повного взаємозв'язку між окремими компонентами інформаційного забезпечення, що стосуються характеристик природних ресурсів. У зв'язку з ним виникає завдання створити єдину систему природних кадастрів, яка передбачає узгодження критеріїв і показників обліку природних ресурсів, застосування єдиних підходів до їх економічної оцінки, узгодження завдань щодо використання природних ресурсів на національному, регіональному і місцевому рівнях управління. Формування єдиної системи природних кадастрів, або національного кадастру природних ресурсів, вибір її структури, кількісних і якісних параметрів необхідне для створення інформаційної бази, яка б забезпечила виконання завдань гармонізації взаємовідносин суспільства і природи.

Дані комплексних територіальних кадастрів природних ресурсів, які розробляються для окремих районів та областей України, можуть скласти інформаційну базу для національного кадастру. Першим кроком у напрямку створення комплексних природних кадастрів в Україні стала розробка Положення про регіональні кадастри природних ресурсів.

Перелік даних, форми документації, що входять до регіональних кадастрів, затверджуються Міністерством екології та природних ресурсів України. Основним підходом до формування цих кадастрів є систематизоване зведення відомостей про кількісні, якісні та інші характеристики всіх природних ресурсів, виявлених на території Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, а також відомостей про обсяг, характер і режим їх використання. Регіональні кадастри складаються з розділів, кожен із яких ведеться за окремим видом природного ресурсу: земельні ресурси, водні ресурси, природні рослинні ресурси, ресурси тваринного світу, природні лікувальні

ресурси, мінерально-сировинні ресурси, корисні копалини родовищ, проявів, а також корисні копалини техногенних родовищ.

Один із пріоритетних напрямів екологічної політики — мінімізація накопичення промислових відходів в Україні. У проблемі відходів сполучаються екологічні і ресурсні аспекти, а її вирішення потребує створення єдиної науково-методичної, законодавчої та організаційно-правової основи, яка має спиратися на відповідний інформаційно-аналітичний апарат підтримки ресурсних та екологічних завдань. В Основних напрямках державної екологічної політики визначається необхідність проведення паспортизації (інвентаризації) відходів та створення кадастрів відходів як інформаційної основи для спільного вирішення ресурсних і екологічних проблем у сфері поводження з відходами. Зрозуміло, що завдання інформаційного забезпечення екологічного управління, які покладаються на комплексні територіальні кадастри природних ресурсів, зумовлюють необхідність внесення до цих кадастрів розділу "Відходи".

Питання для самоконтролю

1. Мета створення комплексних державних кадастрів природних ресурсів.
2. Загальні принципи створення і функціонування кадастрової інформаційної системи.
3. Народногосподарське призначення та інформація для прийняття рішень державних кадастрів природних ресурсів.
4. Характеристика та особливості державного земельного кадастру.
5. Загальна характеристика державного водного кадастру.
6. Призначення державного лісового кадастру.
7. Основна мета ведення державного кадастру родовищ і проявів корисних копалин.

Завдання на самопідготовку:

1. Закріпити отримані на лекції знання.
2. Підготувати самостійно теми та представити реферати «Земельний кадастр», «Водний кадастр» і «Лісовий Кадастр».

Семінарське заняття № 3

з навчальної дисципліни «Організація управління в природоохоронній діяльності»

Модуль 2. **ДЕРЖАВНА СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ.**

Розділ 4: «Державна політика в галузі охорони довкілля та управління природоохоронною діяльністю»

Тема: „ Правове регулювання використання природних ресурсів ”

Виховна мета: Розвиток у студентів екологічного мислення, формування природоохоронного світогляду.

Навчальна мета:

1. Ознайомити студентів із принципами права природокористування.
2. Довести до студентів інформацію про права і обов'язки природо користувачів.
3. Показати студентам реальну можливість застосування отриманої на лекції інформації у практичній діяльності працівника системи МНС.

Навчальні групи: курсанти, студенти.

Тривалість: 2 години.

Місце проведення: за розкладом.

Матеріальне забезпечення: 1) мультимедійна презентація;
2) література з дисципліни.

План

1. Поняття використання природних ресурсів
2. Розмежування загального і спеціального використання природних ресурсів
3. Право природокористування
4. Принципи права природокористування
5. Суб'єкти та об'єкти права природокористування
6. Права і обов'язки природо користувачів
7. Особливості орендних правовідносин природокористування
8. Підстави виникнення та припинення права природокористування

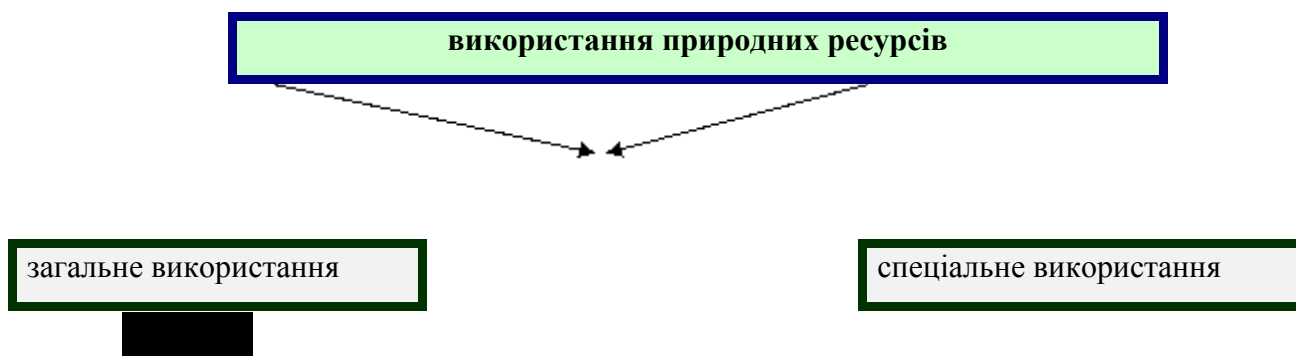
Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року// Відомості Верховної Ради України.- 1996 р.- № 30.
2. Закон України „Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 року// Відомості Верховної Ради України.- 1991 р.- № 41.- с. 546;
3. Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, схвалені постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 року № 188/98-ВР// Відомості Верховної Ради України.- 1998 р.- № 38-39.
4. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 року № 880-р// Офіційний вісник України.- 2007 р.- № 79.
5. Екологічне право України. /Під ред. Баб'як О.С. -К., 2000
6. Максименко Н.В., Задніпровський В.В. Організація управління в екологічній діяльності. – Х., ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2005, - 192 с.
7. Шевчук В.Я., Саталкін Ю.М., Білявський Г.О. та ін. Екологічне управління. - К., „Либідь”, 2004, – 430 с

1. Поняття використання природних ресурсів

Використання природних ресурсів регулюється ст. 38 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 року та спеціальними актами природоресурсного законодавства.

Використання природних ресурсів – це задоволення потреб людини за допомогою природних ресурсів.

Використання природних ресурсів слід відрізнити від природокористування, позаяк природокористування є лише однією з правових форм спеціального використання природних ресурсів разом з правом власності, правом володіння, сервітутним правом тощо. Користування ж є лише управлінням власника чи природокористувача, яке полягає в отриманні корисних властивостей природних ресурсів. Право природокористування, крім користування, включає також володіння і розпорядження у обсязі, визначеному власником природного ресурсу.

2. Розмежування загального і спеціального використання природних ресурсів

Юридичні критерії розмежування загального і спеціального використання природних ресурсів містяться у ст. 38 Закону України „Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 року:

<i>Загальне</i>	<i>Спеціальне</i>
☐ безкоштовне ☐ без дозволів ☐ здійснюється без закріплення природних ресурсів за окремим суб'єктом (без права володіння)	☐ оплатне ☐ передбачає спеціальні дозволи ☐ передбачає закріплення природних ресурсів за окремим суб'єктом (право володіння)

Фактичні критерії розмежування загального і спеціального використання природних ресурсів містяться у спеціальних поресурсових кодексах і законах. Вони визначають, що можна робити з природними ресурсами на праві загального використання, а що потрібно робити тільки на праві спеціального використання природних ресурсів (тобто, коли треба отримувати дозвіл і сплачувати збір, а коли – ні).

Загальний фактичний критерій розмежування загального і спеціального використання природних ресурсів – ступінь екологічного ризику: загальне використання характеризується незначним ступенем екологічного ризику і навантаження на довкілля. Наприклад, ст. 47 і 48 Водного кодексу України від 6 червня 1995 року за фактичний критерій розмежування загального і спеціального використання водних ресурсів ставлять забір води із застосуванням спеціальних

технічних пристроїв і скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти – такі види діяльності можуть здійснюватися тільки на праві спеціального використання, всі інші – можуть здійснюватися на праві загального використання.

Загальне використання природних ресурсів – це гарантована законом можливість усіх громадян користуватися природними ресурсами без дозволів, безоплатно, без закріплення за окремим суб'єктом, за винятком обмежень встановлених законодавством (ч. 2 ст. 38 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 року; ч.2 ст. 13 Конституції України). Право загального використання природних ресурсів у людини виникає в силу народження і припиняється зі смертю.

Межі права загального використання природних ресурсів: Держава має право регламентувати право загального використання природних ресурсів законодавчими актами чи в адміністративному порядку. Наприклад, при забрудненні Чорного моря органи санітарно-епідеміологічної служби МОЗ можуть заборонити громадянам купатися, бо це може зашкодити їх здоров'ю.

Право загального використання природних ресурсів здійснюється і щодо об'єктів, що перебувають у приватній власності чи в оренді, якщо тільки власник цих об'єктів чи орендар не встановив видимих табличок із чітким переліком обмежень щодо загального використання природних ресурсів. Власник природних ресурсів своєю волею має право обмежити загальне використання природних ресурсів, належних йому на праві власності.

3. Право природокористування

Право природокористування - система юридичних норм і засобів, спрямованих на врегулювання відносин щодо ефективного використання, відновлення й охорони природних ресурсів, забезпечення багатогранних матеріальних, економічних і соціальних інтересів та законних прав суб'єктів природокористування. Таким чином, під правом природокористування мається на увазі інститут загальної частини екологічного права, в якому Об'єднано норми, що *визначають спільні положення для права користування всіма видами природних об'єктів, включаючи і норми, які регулюють їх комплексне використання.*

Розрізняються:

Об'єктивне право - механізм правового регулювання забезпечення правовідносин природокористування:

- норми, які визначають підстави виникнення, зміни права природокористування;
- норми, які встановлюють комплекс прав і обов'язків природокористувачів;
- форми і види правовідносин природокористування;
- юридичні засоби захисту прав суб'єктів правовідносин природокористування;
- норми, які встановлюють підстави припинення

права природокористування.

Суб'єктивне право - сукупність повноважень особи щодо використання, відтворення і захисту природних ресурсів:

- сукупність прав і обов'язків щодо виникнення суб'єктивного права природокористування та його захисту;
- сукупність прав і обов'язків щодо володіння об'єктами природокористування;
- сукупність прав і обов'язків щодо використання об'єктів природокористування;
- сукупність прав і обов'язків щодо зміни і припинення суб'єктивного права природокористування;
- сукупність прав, обов'язків щодо захисту порушеного суб'єктивного права природокористування.

Зміст права природокористування - сукупність прав і обов'язків суб'єктів права природокористування (природокористувачів), обумовлених нормами чинного законодавства чи відповідною угодою на користування природними ресурсами (договором оренди тимчасового, короткострокового чи довгострокового користування).

Право природокористування ділиться на загальне та спеціальне.

Право загального природокористування означає гарантовану законом можливість усіх громадян користуватися здоровим навколишнім природним середовищем та їх обов'язковим виконанням встановлених правил його охорони.

Право спеціального природокористування встановлюється та регулюється державою в інтересах цільового використання природних ресурсів у процесі їх господарської експлуатації та рекреаційного використання. Воно включає право землекористування, лісокористування та ін.

Основою для його виникнення є акт компетентного органа держави про надання відповідного ресурсу в використання та господарську експлуатацію за його цільовим призначенням.

Суб'єктами права спеціального природокористуванням підприємства, заклади, організації та окремі громадяни відповідно до цілей їх діяльності в межах наданих їм прав та обов'язків. Спеціальне природокористування громадян регулюється з метою задоволення їх економіч., них, житлових, культурно-побутових умов.

Правове регулювання природокористування здійснюється через *систему керівних, зобов'язуючих та забобонних норм права.*

Керівні норми встановлюють умови та порядок виникнення права користування природними ресурсами, визначають кордони поведінки природокористувачів, надають їм необхідні гарантії реалізації й охорони їх прав та ефективного виконання покладених на них обов'язків.

Зобов'язуючі норми направлені на регулювання виконання природокористувачами правил використання природного багатства, планів та заходів у галузі використання та відновлення природних ресурсів, збереження та покращання природного середовища.

4. Принципи права природокористування

Принципи та види права природокористування - правові ідеї, закладені в основу правового регулювання відносин по використанню, відновленню й охороні природних ресурсів. **Принципи права природокористування:**

- комплексність використання й охорони природних ресурсів;
- нормування видового природокористування;
- екологічна безпека природокористування;
- нормативність і лімітування природокористування;
- стабільність права природокористування;
- стимулювання ефективності природокористування;
- ефективність і економічність природокористування тощо.

Види права природокористування - поділ права користування на окремі групи згідно з класифікаційними показниками (критеріями поділу).

Критерії поділу:

- підстави виникнення права природокористування: право загального природокористування, право спеціального природокористування;
- об'єкти природокористування: право землекористування, право надрокористування, право водокористування тощо;
- строки природокористування: безстрокове (постійне), строкове (тимчасове);
- форми організації природокористування: право колективного природокористування, право індивідуального природокористування;
- способи виникнення природокористування: право первинного природокористування, право вторинного природокористування.

5. Суб'єкти та об'єкти права природокористування

Суб'єкти права природокористування - юридичні та фізичні особи, які в установленому законом порядку набули права користування природними ресурсами і зобов'язані здійснювати комплекс заходів щодо їх ефективного використання, відтворення й охорони і мають у зв'язку з цим певні права та обов'язки. Суб'єкти природокористування поділяються на первинних та вторинних природокористувачів.

- Суб'єктом первинного або вторинного природокористування є особа, юридична або фізична, правомочність якої по використанню природного об'єкта похідна безпосередньо від права суб'єкта власності на цей об'єкт.

Юридичні особи:

- підприємства різних форм власності, організації та установи;
- громадські об'єднання;
- релігійні організації;
- військові організації;
- іноземні держави;
- міжнародні організації;
- кооперативні об'єднання.

Фізичні особи:

- громадяни України;
- іноземні громадяни;
- особи без громадянства.

Об'єкти права природокористування - конкретні, індивідуально визначені і юридичне відособлені природні ресурси (об'єкти або їх частини), які закріплюються на праві користування за фізичними і юридичними особами.

Особливості об'єктів права природокористування:

загального природокористування:

- не передаються і не закріплюються за конкретними суб'єктами, а використовуються без особливого дозволу всіма особами;
- не надаються дозволи на їх користування;
- санкціоновано державою і закріплено правом їх загальнодоступного використання;
- їх використання не фіксується і не підлягає юридичній фіксації;
- безоплатність;

спеціального природокористування:

- підлягають передачі і закріпленню за конкретними суб'єктами;
- обов'язкове надання дозволів;
- платність користування;
- юридичне фіксуються в природоресурсових кадастрах;
- підлягають державно-правовій реєстрації.

Класифікація об'єктів права природокористування - поділ природних ресурсів на відповідні групи в залежності від характеру їх походження, місцезнаходження, складу, використання, відтворення, охорони, екологічної, економічної, соціальної значимості й особливостей правового режиму.

Загальні об'єкти - земля.

Спеціальні об'єкти - сільськогосподарські землі, землі населених пунктів, землі промисловості, транспорту, зв'язку, оборони, землі природоохоронного призначення, землі оздоровчого призначення, землі історико-культурного призначення, землі лісового фонду, землі водного фонду, землі запасу.

Об'єкти права загального природокористування - майдани, шляхи, парки, сінокоси тощо.

Об'єкти спеціального природокористування - землі сільськогосподарських підприємств, землі особистого підсобного господарства, садові земельні ділянки тощо.

Особливості конкретного виду природокористування залежать також від суб'єкта, що наділений певними правомочностями й обов'язками.

6. Права і обов'язки природокористувачів

Правомочності природокористувачів по використанню і володінню природними об'єктами втілюються у конкретних правах і обов'язках, які надто різноманітні, як правило, взаємопов'язані.

Права і обов'язки природокористувачів можна поділити на *загальні* та *спеціальні*. Загальними є такі, що притаманні усім без винятку суб'єктам природокористування. Спеціальні ж визначаються у залежності від природного об'єкта, який використовується, його природних якостей, специфіки, виду природокористування і властиві тільки певним суб'єктам природокористування, тобто не належать іншим суб'єктам.

Одними, із основних прав природо користувача / власника є:

У галузі ефективного використання природних ресурсів:

- використовувати природні ресурси відповідно до їх цільового призначення;
- використовувати корисні властивості природних ресурсів;
- передавати природні ресурси у відповідному порядку у вторинне користування;
- здійснювати в установленому порядку загальне і спеціальне природокористування.

У галузі відтворення і комплексної охорони природних ресурсів:

• отримувати компенсацію за поліпшення якості природних ресурсів у разі їх вилучення; користуватися пільгами при оподаткуванні у разі виконання заходів щодо відтворення й охорони природних ресурсів;

- отримувати пільгове оподаткування на виконання заходів щодо відтворення і охорони природних ресурсів.

У галузі реалізації майнових і немайнових прав:

- отримувати доходи від використання природних ресурсів;
 - реалізовувати на свій розсуд продукцію, отриману від використання природних ресурсів;
 - оскаржувати в установленому порядку рішення державних органів і посадових осіб, що порушують права природокористування;

- вимагати через судові органи компенсації шкоди, заподіяної природним ресурсам, що знаходяться у їх користуванні.

Одними із основних обов'язків природокористувача / власника є:

У галузі ефективного використання природних ресурсів:

- забезпечувати використання природних ресурсів відповідно до їх цільового призначення;

- раціонально й економно використовувати природні ресурси;
- впроваджувати новітні технології у процесі використання природних ресурсів;
- додержуватися строків природокористування;
- не допускати безгосподарського використання природних ресурсів;
- своєчасно вносити плату за використання природних ресурсів.

У галузі відтворення і комплексної охорони природних ресурсів:

- не допускати зниження якості;
- здійснювати комплекс заходів щодо відновлення якості природних ресурсів;
- здійснювати заходи щодо попередження, псування, забруднення і виснаження природних ресурсів;
- суворо дотримуватись вимог екологічної безпеки у процесі використання природних ресурсів;
- забезпечувати виконання системи заходів щодо охорони природних ресурсів.

У галузі реалізації майнових і немайнових прав:

- не порушувати права інших власників і користувачів природних ресурсів;
- підтримувати в належному стані засоби, за допомогою яких здійснюється використання природних ресурсів;
- своєчасно компенсувати шкоду, заподіяну іншим особам у процесі використання природних ресурсів;
- приводити порушені природні ресурси у стан, придатний для подальшого цільового використання.

Всі права природо користувача / власника здійснюються ним тільки у встановленому порядку. У випадку, коли природний об'єкт вилучається для державних або громадських потреб, і природо користувач / власник може вимагати надання взамін вилученого іншого рівноцінного за якістю природного об'єкта.

Природо користувач / власник природного об'єкта має право на відшкодування завданих йому збитків, окрім випадків, коли природний об'єкт вилучається за порушення закону.

Право природо користувачів / власників природних об'єктів гарантується законом. Це означає, що припинення права власності на природний ресурс або його частину може мати місце лише у випадках і на підставах, передбачених законодавством.

Закон передбачає такі засоби захисту суб'єктивних прав та інтересів природокористувачів:

- визнання спірних справ за законним природокористувачем;
- поновлення стану, який існував до порушення права і припинення дій, що його порушують, тобто перешкод у здійсненні природокористування;
- припинення або зміна правовідносин;
- стягнення з особи, що порушила права та інтереси природокористувача, заподіяної шкоди в повному обсязі.

Захист права природокористування відбувається шляхом подання до судових органів позовів

про поновлення порушених прав та інтересів природокористувачів; про витребування об'єкта природокористування з чужого незаконного володіння; про усунення перешкод, що заважають нормальному здійсненню природокористування; про примушення інших осіб дотримуватися діючого законодавства; про відшкодування збитків (шкоди), заподіяних порушенням суб'єктивних прав та інтересів природокористувачів.

7. Особливості орендних правовідносин природокористування

Суб'єкти орендних правовідносин:

- орендарі: фізичні особи, юридичні особи, підприємства, організації, іноземні держави.
- орендодавці: сільські Ради народних депутатів, міські Ради народних депутатів, районні Ради народних депутатів, обласні Ради народних депутатів.

Об'єкти орендних правовідносин:

землі, водні об'єкти, лісові угіддя, мисливські угіддя, гірничі відводи.

Права і обов'язки суб'єктів орендних правовідносин природокористування

Права орендаря:

- користуватись орендованими природними ресурсами відповідно до умов угоди-оренди;
- вимагати від орендодавця зменшення розміру орендної плати у разі погіршення якості природних ресурсів за відсутності вини орендаря;
- переважне право на поновлення договору оренди користування природними ресурсами;
- визначати основні напрямки діяльності і використовувати для цього орендовані природні ресурси;
- розпоряджатися отриманими доходами і продукцією від використання природних ресурсів;
- використовувати корисні властивості природних ресурсів, що знаходяться на території орендованих ресурсів;
- розміщувати споруди і об'єкти (за погодженням з орендодавцем), необхідні для використання природних ресурсів тощо.

Права орендодавця:

- визначати розмір і вартість природних ресурсів;
- встановлювати та змінювати розмір плати за користування ресурсами, порядок її внесення;
- перевіряти дотримання орендарем умов договору щодо використання природних ресурсів, їх якості та кількісного складу;
- давати згоду на пролонгування договору оренди природних ресурсів;
- вимагати здійснення заходів щодо відновлення та відтворення природних ресурсів, приведення їх у стан, придатний для подальшого використання;
- вимагати відшкодування заподіяних збитків;
- визначати конкретні строки оренди природних ресурсів у межах термінів, визначених чинним

законодавством;

- вимагати своєчасної орендної плати за використання природних ресурсів.

Обов'язки орендаря:

- користуватися природними ресурсами відповідно до умов договору-оренди;
- своєчасно вносити орендну плату;
- ефективно і раціонально, економне використовувати природні ресурси згідно з їх цільовим призначенням;
- здійснювати комплекс заходів щодо відтворення й охорони природних ресурсів;
- не допускати погіршення якості природних ресурсів, їх забруднення, засмічення та виснаження;
- виконувати роботи щодо підтримання якості ресурсів, поліпшення їх якості;
- відновлювати корисні властивості природних ресурсів;
- не порушувати прав орендодавця та інших осіб тощо.

Обов'язки орендодавця:

- надавати оренду природні ресурси відповідно до умов угоди;
- не перешкоджати орендарям використовувати природні ресурси;
- створювати необхідні умови для ефективного використання природних ресурсів;
- вимагати повернення в обумовлений угодою строк орендованих природних ресурсів;
- компенсувати витрати орендаря. Спрямовані за його погодженням на поліпшення якості природного ресурсу;
- своєчасно прийняти природні ресурси, що повертаються орендарем;
- відшкодувати збитки, заподіяні орендарю внаслідок порушення умов угоди.

8. Підстави виникнення та припинення права природокористування

Головними підставами виникнення права природокористування є юридичні дії, які повинні бути правомірними, що залежать від об'єкта природи, суб'єкта екологічного відношення, виду природокористування тощо. Правомірні дії як підстава виникнення і продовження права природокористування можна поділити на дві основні групи: юридичні вчинки й індивідуальні акти.

Юридичний вчинок як правомірна дія є підставою здійснення загальнодоступного природокористування.

Індивідуальні акти як підстава виникнення права природокористування являють собою складну юридичну сполуку, що означає:

- клопотання / заява особи про надання їй у користування або у власність природного об'єкта (його частини) для вилучення з нього корисних властивостей або якостей;
- видання рішення (постанови) компетентних державних органів;
- відведення на місцевості природного об'єкта;

- видача відповідного документа, який засвідчує право користування даним природним об'єктом.

Припинення права спеціального природокористування здійснюється в порядку, який передбачено законодавством. Загальною для всіх видів спеціального природокористування умовою припинення прав на використання природним об'єктом є:

- відпала необхідність в експлуатації природного ресурсу;
- закінчення строку користування;
- ліквідація організації природокористувача;
- вилучення природного ресурсу із використання за рішенням компетентного державного органа з метою передачі його у використання іншому природокористувачу;
- порушення правил цільового використання природного ресурсу.

Питання для самоконтролю

1. Сформулюйте механізм правового регулювання і забезпечення правовідносин природокористування.
2. В чому полягає суть змісту права природокористування?
3. Назвіть принципи та види права природокористувача.
4. Дайте класифікацію об'єктів права природокористування.
5. Які права й обов'язки природокористувачів?
6. У чому полягають особливості орендних правовідносин природокористування.
7. Які є підстави для виникнення і припинення права природокористування?

Семінарське заняття № 4

з навчальної дисципліни «Організація управління в природоохоронній діяльності»

Модуль 2. ДЕРЖАВНА СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ.

Розділ 4: «Державна політика в галузі охорони довкілля та управління природоохоронною діяльністю»

Тема: „ Структура і функції Міністерства екології та природних ресурсів України ”

Виховна мета: Розвиток у студентів екологічного мислення, формування природоохоронного світогляду.

Навчальна мета:

1. Ознайомити студентів із завданнями та напрямками діяльності Міністерства екології та природних ресурсів України.
2. Довести до студентів інформацію про основні підрозділи Міністерства екології та природних ресурсів України.
3. Показати студентам реальну можливість застосування отриманої на лекції інформації у практичній діяльності працівника системи МНС.

Навчальні групи: курсанти, студенти.

Тривалість: 2 години.

Місце проведення: за розкладом.

Матеріальне забезпечення: 1) мультимедійна презентація;
2) література з дисципліни.

План

1. Завдання та напрямки діяльності Міністерства екології та природних ресурсів України
2. Основні підрозділи Міністерства екології та природних ресурсів України

Література:

1. Закон України „Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 року// Відомості Верховної Ради України.- 1991 р.- № 41.- с. 546;
2. Екологічне право України. /Під ред. Баб'як О.С. -К., 2000
3. Максименко Н.В., Задніпровський В.В. Організація управління в екологічній діяльності. – Х., ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2005, - 192 с.
4. Шевчук В.Я., Саталкін Ю.М., Білявський Г.О. та ін. Екологічне управління. - К., „Либідь”, 2004, – 430 с
5. Управління у сфері охорони довкілля та природокористування в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення/ підгот. Білобран О., Котляренко В.- К., 2003 р
6. Біяенчук Л.Д; Кравченко В. В., Підмогшній М, В. Місцеве самоврядування в Україні (муніципальне право).- Київ: Атіка, 2000.- 304 с.
7. Указ президента України "Питання Міністерства екології та природних ресурсів України" Із змінами, внесеними згідно з Указом Президента N 378/2002 (378/2002) від 25.04.2002

1. Завдання та напрямки діяльності Міністерства екології та природних ресурсів України

Важливого значення у забезпеченні екологічної безпеки чинне законодавство надає центральним органам спеціальної надвідомчої компетенції у сфері екологічної безпеки. На них покладаються переважно координаційні, організаційні, контрольні та інші виконавчо-розпорядчі функції у сфері екологічної безпеки спеціального надвідомчого характеру, що надає їм прерогативу реалізації цього напряму державної екологічної політики.

До таких організаційно-правових структур можна віднести систему органів Міністерства екології та природних ресурсів, Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, а також Міністерство охорони здоров'я України.

Міністерство екології та природних ресурсів утворено відповідно до Указу Президента України від 15 грудня 1999 року № 1573 на базі колишнього Міністерства екології та природних ресурсів та ядерної безпеки України, Комітету з питань геології та використання надр, Комітету України з питань гідрометеорології, Державної адміністрації ядерного регулювання України, Головного

управління геодезії, картографії та кадастру та Державної комісії у справах випробувань і реєстрації засобів захисту та регуляторів росту рослин і добрив, які ліквідовано.

Повноваження Міністерства екології та природних ресурсів України у сфері екологічної безпеки визначаються відповідним Положенням, що затверджено Указом Президента України від 29 травня 2000 року № 724.

Відповідно до Положення Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінприроди України) є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Мінприроди України є головним (провідним) органом у системі центральних та інших органів виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів і, зокрема, екологічної, ядерної, радіаційної безпеки.

Основними завданнями Мінприроди у галузі екологічної безпеки є забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, екологічної, ядерної та радіаційної безпеки, а також створення екологічних передумов для сталого розвитку України, здійснення комплексного управління та регулювання у цій сфері, державного контролю за додержанням вимог екологічного законодавства, у тому числі законодавства про екологічну безпеку.

Відповідно до покладених на нього завдань Мінприроди України готує **пропозиції щодо формування та реалізації державної політики** у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання та відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки, бере участь у розробленні проектів Державної програми економічного і соціального розвитку України, складовою якої є забезпечення екологічної безпеки, організує розроблення і реалізацію загальнодержавних програм з охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання та відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, сприяє розробленню регіональних екологічних програм та координації їх виконання.

Водночас на Мінприроди України покладається **реалізація єдиної науково-технічної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища**, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки, організація та координація, розроблення та реалізація загальнодержавних наукових і науково-технічних програм, спрямованих на планомірне, комплексне вивчення стану навколишнього природного середовища, природних ресурсів і відповідне картографування території України. Воно також бере участь у формуванні **національної системи науково-технічної інформації**, виступає державним замовником науково-дослідних робіт з питань, що належать до його компетенції.

Важливим напрямом діяльності Мінприроди України є **координація діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища**,

раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки, а також здійснення державного контролю за додержанням норм і правил у вищезазначеній сфері, у тому числі вимог екологічної безпеки, зокрема у пунктах пропуску через державний кордон України, у сфері поводження з відходами та іншої діяльності, організація та здійснення державної екологічної експертизи, організація проведення моніторингу навколишнього природного середовища, створення та функціонування екологічних та інших інформаційних систем, участь у вдосконаленні системи обліку, звітності та державної політики з питань, віднесених до його повноважень.

Разом з тим Мінприроди України **затверджує в установленому порядку норми і правила з охорони навколишнього природного середовища**, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки, аналізує практику їх застосування, здійснює в межах своїх повноважень заходи щодо адаптації законодавства України до екологічного законодавства Європейського Союзу та імплементації в національне законодавство норм відповідних міжнародно-правових актів, стороною яких є Україна.

До повноважень Мінприроди України у сфері екологічної безпеки належить діяльність щодо участі спільно з відповідними органами виконавчої влади у **роботі зі стандартизації, сертифікації, акредитації, метрологічного забезпечення**, надання в установленому законодавством порядку дозволів (ліцензій) на спеціальне використання природних ресурсів, на викиди і скиди у навколишнє природне середовище забруднювальних речовин, на розміщення, транскордонне перевезення та здійснення інших операцій у сфері поводження з відходами. До його компетенції належить також питання перевезення небезпечних відходів та їх видалення.

Мінприроди України у свою чергу **затверджує або погоджує в установленому порядку ліміти та квоти на використання чи добування природних ресурсів загальнодержавного значення**, викидів і скидів у навколишнє природне середовище забруднювальних речовин, якщо це призводить до забруднення довкілля, а також на утворення та розміщення відходів, розробляє нормативні плани на розміщення відходів, на викиди і скиди забруднювальних речовин у навколишнє природне середовище, організовує проведення державних випробувань пестицидів та агрохімікатів вітчизняного та іноземного виробництва, здійснює їх державну реєстрацію та затверджує переліки пестицидів, дозволених для використання в Україні, встановлює регламенти їх застосування, здійснює акредитацію установ та організацій, які проводять державні випробування пестицидів та агрохімікатів, надає дозволи на ввезення в Україну, виробництво дослідних партій та використання незареєстрованих пестицидів і агрохімікатів для проведення державних випробувань, наукових досліджень тощо.

У системі наданих функцій Мінприроди України **організовує гідрометеорологічне прогнозування та забезпечення** в установленому порядку органів державної влади, органів місцевого самоврядування та населення інформацією про стан і прогнозовані зміни

гідрометеорологічних умов, попередженнями про небезпечні та стихійні гідрометеорологічні явища, бере участь у плануванні та здійсненні заходів профілактики та реагування на надзвичайні ситуації в частині забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки.

Відповідно до наданих повноважень Мінприроди України здійснює **міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища**, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки, бере участь у підготовці міжнародних договорів України у цій сфері, представляє і захищає національні інтереси України у відповідних міжнародних організаціях, координує діяльність центральних органів виконавчої влади з метою забезпечення виконання зобов'язань, що випливають з участі України в міжнародних організаціях та міжнародних договорах з питань екологічної безпеки, організовує роботу із залученням міжнародної технічної допомоги у сферу охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки.

Складовою діяльності Мінприроди України в сучасних умовах є **забезпечення інформування органів державної влади**, органів місцевого самоврядування та населення про екологічний стан території та об'єктів, у тому числі ядерних установок і прилеглих до них територій, випадків та причин екстремального забруднення довкілля; підготовка разом з іншими органами виконавчої влади та подання в установленому порядку Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища; сприяння екологічній освіті та екологічному вихованню громадян; здійснення співробітництва в зазначеній сфері з екологічними об'єднаннями громадян; затвердження положення про громадський контроль у сфері охорони довкілля, раціонального природокористування та забезпечення екологічної безпеки; реалізація інших функцій та повноважень відповідно до вимог чинного законодавства.

З метою реалізації зазначених функцій Мінприроди України наділяється правами організаційно-дорадчого, координаційно-контрольного, санкціонуючого та юрисдикційного характеру.

До **організаційно-дорадчих повноважень** належать:

а) залучення спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їхніми керівниками) до розгляду питань у сфері забезпечення екологічної безпеки;

б) скликання в установленому порядку нарад з питань екологічної безпеки.

Координаційно-контрольні повноваження передбачають:

а) заслуховування відповідних звітів посадових осіб центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також підприємств, установ та організацій з питань забезпечення екологічної безпеки;

б) одержання в установленому законодавством порядку від центральних і місцевих органів виконавчої влади, Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств,

установ, організацій, від власників та органів управління пояснень, доводів, звітів про стан екологічної, ядерної та радіаційної безпеки, повідомлень про аварії та їхні причини, технічної та іншої документації й інформації, необхідної для ефективного виконання покладених завдань;

в) обмеження підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності на екологічно небезпечні об'єкти з метою забезпечення додержання вимог екологічної безпеки.

Санкціонуючі повноваження включають:

а) надання керівникам підприємств, установ, організацій обов'язкових для виконання приписів щодо усунення виявлених порушень законодавства з питань екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

б) застосування у випадках, передбачених чинним законодавством, економічних санкцій до підприємств, установ, організацій за порушення вимог екологічної безпеки;

в) передання правоохоронним органам, у разі наявності підстав, передбачених чинним законодавством, матеріалів про виявлені факти злочинів.

Юрисдикційні повноваження передбачають:

а) обмеження, тимчасову заборону (зупинення) в установленому порядку діяльності підприємств, установ, організацій та об'єктів, незалежно від форми власності, або внесення до Кабінету Міністрів України відповідного подання про припинення екологічно небезпечної діяльності, якщо вона провадиться з порушенням норм, правил та вимог екологічної безпеки;

б) подання позовів до судових інстанцій про відшкодування шкоди і втрат, завданих порушенням законодавства у сфері екологічної безпеки;

в) розгляд справ про адміністративні правопорушення вимог, норм та правил екологічної безпеки.

Мінприроди України здійснює свої повноваження безпосередньо та через спеціально уповноважений орган виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів в Автономній Республіці Крим, державні управління екології та природних ресурсів в областях, містах Києві та Севастополі, інші його територіальні органи, інспекції, а також установи й організації, що належать до його сфери управління в галузі забезпечення екологічної безпеки.

Реалізація вищезазначених функцій та повноважень здійснюється спеціально створеними структурними підрозділами центрального апарату Мінприроди України — Департаментом екологічної безпеки, у складі якого, зокрема, функціонують управління екологічної експертизи та оцінки впливу на довкілля, управління відходів, управління екологічної безпеки хімічних речовин.

Водночас Мінприроди України здійснює свої повноваження через підпорядковану йому систему органів — Державну екологічну інспекцію, Державний комітет Автономної Республіки Крим з охорони навколишнього природного середовища і природних ресурсів, державні управління екології та природних ресурсів в областях, містах Києві та Севастополі, Державну інспекцію з

охорони Азовського моря і Державну інспекцію з охорони Чорного моря, які реалізують аналогічні функції на відповідному адміністративно-територіальному та басейновому рівнях у межах наданої їм юрисдикції у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Мінприроди України під час виконання покладених на нього функцій взаємодіє з іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, а також з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями.

Мінприроди України очолює міністр, якого призначає за поданням Прем'єр-міністра України та припиняє його повноваження Президент України. Міністр несе персональну відповідальність перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України за здійснення покладених на Мінприроди України завдань і виконання ним своїх повноважень.

Міністр екології та природних ресурсів України погоджує призначення на посаду та звільнення з посади керівника спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у цій сфері в Автономній Республіці Крим, а також призначає на посаду та звільняє в установленому порядку керівників державних управлінь екології та природних ресурсів, інших установ і організацій в областях, містах Києві та Севастополі, укладає і розриває контракти з керівниками підприємств, наукових, навчальних закладів, що належать до сфери його управління.

З метою погодженого вирішення питань, що належать до компетенції Мінприроди України, обговорення найважливіших напрямів його діяльності у Міністерстві утворюється колегія у складі міністра (голова колегії), заступників міністра за посадою, керівників структурних підрозділів. Члени комісії затверджуються та звільняються від обов'язків Кабінетом Міністрів України.

Для розгляду наукових рекомендацій при Мінприроди України утворюється науково-технічна рада, до роботи якої залучаються провідні вчені, фахівці-практики, представники заінтересованих центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, персональний склад ради і положення про неї затверджує міністр.

2. Основні підрозділи Міністерства екології та природних ресурсів України

Структурні підрозділи Міністерства достатньо численні і часто змінюються.

Урядові органи державного управління у складі Міністерства екології та природних ресурсів України

- Державна екологічна інспекція
- Державна служба заповідної справи
- Державна служба геодезії, картографії та кадастру
- Державна геологічна служба

Державна екологічна інспекція.

В системі Міністерства екології та природних ресурсів України на сьогоднішній день державний контроль за дотриманням вимог природоохоронного законодавства на території України здійснює Державна екологічна інспекція України (урядовий орган державного управління у складі Мінприроди) та її територіальні органи: Державні екологічні інспекції в областях, містах Києві та Севастополі, Державна екологічна інспекція Азовського моря, Державна Азово-Чорноморська екологічна інспекція, Державна екологічна інспекція з охорони довкілля Північно-Західного регіону Чорного моря (далі - територіальні органи Держекоінспекції), які було утворено на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 № 154.

Державна екологічна інспекція України та її територіальні органи взяли курс на підвищення ефективності інспекційної діяльності, а саме перевірку суб'єктів господарювання з високим ступенем ризику для навколишнього природного середовища, діяльність яких пов'язана із викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря, водоспоживанням чи призводить до утворення та розміщення відходів I і II класу небезпеки або інших відходів; із вирубкою лісу, використанням водних живих ресурсів, веденням мисливського господарства та збереженням природно-заповідного фонду.

Територіальні органи Держекоінспекції контролюють аварійні ситуації та оперативно інформують Держекоінспекцію та Мінприроди не тільки про сам факт надзвичайної ситуації, але й про хід усунення екологічних наслідків таких аварій, про величину нанесених збитків, пред'явлення претензій, позовів та передачі матеріалів до правоохоронних органів.

Особливу увагу зосереджено на необхідності попередження екологічних порушень, їх профілактиці, пропаганді та інформованості як дієвому механізму впливу на суб'єкти господарювання за додержанням ними вимог природоохоронного законодавства. Адже головним завданням Держекоінспекції та її територіальних органів є запобігання правопорушенням, а у разі їх скоєння - невідворотності покарання винних осіб.

Державна служба заповідної справи.

Природно-заповідний фонд України (ПЗФ) – це ділянки суходолу і водного простору, природні комплекси яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність. Він охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду рослинного і тваринного світу, підтримання загального екологічного балансу. Розвиток заповідної справи є одним з найважливіших пріоритетів довгострокової державної політики України.

За роки незалежності площа природно-заповідного фонду України зросла більш ніж удвічі. Сьогодні до його складу входять понад 7200 територій та об'єктів загальною площею 2,8 млн га, що становить 4,% території держави. Це, зокрема, 17 природних та 4 біосферних заповідника, 19 національних природних парків, 45 регіональних ландшафтних парків, 3078 пам'яток природи, 2729 заказників, 616 ботанічних, зоологічних садів, дендропарків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 793 заповідних урочища. Незважаючи на це, площа природно-заповідного фонду в

Україні є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де середній відсоток заповідності становить 15%.

Спеціально уповноваженим органом державного управління в галузі організації, охорони та використання природно-заповідного фонду є Міністерство екології та природних ресурсів України. Для забезпечення державного управління природно-заповідним фондом в його системі у 1995 році було створено Головне управління національних природних парків і заповідної справи, яке у 2001 році було реорганізоване в урядовий орган - Державну службу заповідної справи.

Нині з 40 установ природно-заповідного фонду загальнодержавного значення (біосферні та природні заповідники, національні природні парки) 19 підпорядковані Мінприроди, інші - органам виконавчої влади, вищим навчальним закладам, державним науковим організаціям (Міносвіти, Держкомлісгосп, Держуправсправами, НАН України, УААН, КНУ ім. Тараса Шевченка). У більшості з них заповідна справа не є пріоритетним напрямом діяльності. Тому Мінприроди сьогодні працює над створенням цілісної державної системи управління природно-заповідним фондом, для чого необхідно підпорядкувати всі установи єдиному природоохоронному відомству.

На сучасному етапі розвитку України є нагальна потреба затвердити комплекс заходів щодо забезпечення належних умов для реалізації єдиної державної політики у сфері розвитку заповідної справи. З цією метою Мінприроди було забезпечено розроблення, а Кабінетом Міністрів України схвалено та направлено на розгляд до Верховної Ради України проект закону України «Про затвердження Загальнодержавної цільової екологічної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року». Прийняття цієї програми дасть змогу поліпшити умови розвитку заповідної справи в Україні, вдосконалити управління заповідними об'єктами, підвищити їх матеріально-технічну базу, довести площу природно-заповідного фонду до 10,4 відсотка загальної площі держави, прискорити формування національної екологічної мережі як складової Пан'європейської екологічної мережі.

Велику увагу Мінприроди приділяє підтримці та розвитку існуючих природно-заповідних об'єктів, резервуванню цінних для заповідання територій.

Державна служба геодезії, картографії та кадастру.

Першу спробу організації державної картографо-геодезичної служби України було здійснено 10 березня 1918 року. При Військовому міністерстві на основі реорганізації Київської військово-топографічної зйомки було створено Головну геодезичну управу як інституцію загальнодержавного значення.

Сучасну державну картографо-геодезичну службу організовано відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 1 листопада 1991 року № 306. Перша її назва - Головне управління геодезії, картографії та кадастру (Укргеодезкартографія).

Правові відносини у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності регулює з грудня 1998 року Закон України «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність». Безпосередне

відношення до діяльності галузі має також прийнятий у травні 2005 року Закон України “Про географічні назви”.

Сучасна топографо-геодезична і картографічна діяльність спрямована на забезпечення потреб економіки, науки, оборони та безпеки держави на належному світовому рівні. Цей напрям роботи здійснює Державна служба геодезії, картографії та кадастру - урядовий орган у складі Мінприроди.

Структура галузі та сфери топографо-геодезичної і картографічної діяльності формувалася протягом тривалого часу і пов'язані, насамперед, з необхідністю забезпечення відповідних потреб розвитку держави та суспільства. Сьогодні близько 80% будь-якої інформації тією чи іншою мірою пов'язано з просторовими аспектами, і тому топографо-геодезичну та картографічну інформацію й продукцію все активніше використовують у більшості секторів економіки держави.

Загальний розвиток суспільства визначає нові завдання топографо-геодезичної галузі - це підвищення вимог до якості, повноти та сучасності картографічної продукції, технологій її отримання та використання, розширення її асортименту, своєчасного оновлення на основі впровадження картографо-геодезичного моніторингу, забезпечення максимального доступу користувачів до геодезичної та картографічної інформації.

Пріоритетами Укргеодезкартографії є вдосконалення структури, точності та функціонування Державної геодезичної мережі України, ефективного впровадження нової Державної геодезичної референцної системи координат України – УСК-2000, пов'язаної з європейськими та світовими системами координат, що введена в дію з 1 січня 2007 року; картографо-геодезичне забезпечення визначення та встановлення державного кордону України – невід'ємного атрибуту суверенітету держави; виконання загальнодержавного топографічного картографування території України; створення Національної інфраструктури геопросторових даних.

Державна служба геодезії, картографії та кадастру забезпечує діяльність у сфері стандартизації, обліку, впорядкування та застосування географічних назв і роботу Міжвідомчої науково-методичної ради з питань географічних назв; створення та ведення Державного картографо-геодезичного фонду України; видає суб'єктам господарювання в установленому законодавством порядку ліцензії на виконання топографо-геодезичних і картографічних робіт та здійснює контроль за додержанням ними Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виконання топографо-геодезичних, картографічних робіт; здійснює державний геодезичний нагляд.

Основні напрями тематичного картографування зорієнтовані на видання політико-адміністративних, загальногеографічних, туристичних та довідкових карт і атласів України та світу, навчальних карт і атласів, а також планів і атласів міст України, карт і атласів автошляхів України та Європи.

За результатами пошукових геодезичних робіт на території України віднайдено чотири пункти транскордонного об'єкта “Геодезична дуга Струве”, який 2005 року було занесено до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО як об'єкт культури “виняткової універсальної цінності”.

Укргеодезкартографія бере участь у діяльності низки міжнародних організацій: Групи експертів ООН з географічних назв; Міждержавної ради з геодезії, картографії, кадастру та дистанційного зондування Землі країн-учасниць СНД; Міжнародної федерації геодезистів (FIG); Міжнародного товариства фотограмметрії та дистанційного зондування Землі (ISPRS); Міжнародної картографічної асоціації (ICA); з 2006-го року - Європейської асоціації відповідальних за офіційне картографування (EuroGeographics). У рамках діяльності цієї асоціації - у міжнародних картографічних проектах: MapBSR – Створення картографічної бази даних на територію Балтійського регіону, SABE – Створення суцільних адміністративних кордонів Європи, EuroGlobalMap – Створення загальної карти Європи тощо.

Укладено низку державних угод з національними картографо-геодезичними службами деяких країн світу (Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова, Російська Федерація, Узбекистан, Таджикистан) про співробітництво у галузі геодезії, картографії, кадастру та дистанційного зондування Землі.

Сучасний розвиток картографо-геодезичної галузі характеризується активним упровадженням новітніх інформаційних технологій, глобальних систем визначення місцезнаходження об'єктів, аерокосмічних систем високої роздільної здатності для отримання інформації про Землю, цифрових методів обробки зображень і геопросторової інформації тощо.

Державна геологічна служба.

Офіційна історія української геологічної служби розпочалася 1 лютого 1918 року, коли Урядом було затверджено статут Українського геологічного комітету. Це був шлях від маленького комітету зі штатом у 50 осіб до однієї з могутніх геологічних служб, яка має високий авторитет серед світової геологічної спільноти.

Державна геологічна служба як урядовий орган державного управління у складі Мінприроди здійснює стратегічне планування та геологічне вивчення надр і наслідків надрокористування з урахуванням потреб суспільства.

Україна належить до провідних мінерально-сировинних держав світу, надра якої містять практично всі види мінеральної сировини для забезпечення сталого функціонування та розвитку економіки. Відкрито близько 8 тис. родовищ, в яких міститься понад 90 видів корисних копалин. За запасами та видобутком корисних копалин Україна посідає одне з провідних місць серед країн світу, а за кількістю та якістю родовищ обіймає перше місце в Європі.

Україна володіє десятою частиною загальносвітових запасів залізних і близько двох п'ятих марганцевих руд. Геологічною службою виявлено регіони з нетрадиційними для України корисними копалинами: Закарпаття – золото, срібло, Український щит – золото, метали платинової групи, Донбас – золото, срібло. У приазовському регіоні створюється сировинна база з видобутку і переробки рідкісних та рідкісноземельних металів.

Розвіданими запасами неметалічних корисних копалин забезпечено потужну промисловість із видобутку та первинної переробки сировини для гірничо-металургійного комплексу (вапняки,

доломіти, кварцити, вогнетривкі глини, лужноземельні бетоніти). До пріоритетних напрямів геологорозвідувальних робіт віднесено роботи з пошуків родовищ апатитів, фосфоритів та калійних солей – сировини для виробництва мінеральних добрив. Розвідані запаси будівельної сировини повністю задовольняють потреби народного господарства України.

На розвіданих геологами родовищах видобуток газу, нафти і газового конденсату ведеться у трьох нафтогазоносних регіонах України: Східному (Дніпровсько-Донецька западина та північно-західна частина Донбасу), Західному (Волино-Подільська плита, Передкарпаття, складчасті Карпати й Закарпаття) та Південному (Причорномор'я, Крим та на шельфі Чорного й Азовського морів). Перспективи розвитку геологорозвідувальної і нафтогазовидобувної галузей України пов'язані з морськими акваторіями Південного регіону.

З метою забезпечення населення якісною питною водою ведуться роботи з пошуку питних підземних вод та буріння артезіанських свердловин. Значні запаси та лікувальні властивості різних типів мінеральних вод і лікувальних грязей створюють умови для стабільного розвитку курортно-лікувальної індустрії в державі.

Для підвищення безпеки проживання населення України значна роль відводиться моніторингу небезпечних геологічних процесів, підземних вод та геохімічного стану ландшафтів.

Крім того, Держгеолслужба здійснює контроль за дотриманням користувачами надр вимог законодавства України про надра, а також встановлених стандартів, норм і правил щодо геологічного вивчення і використання надр під час видобування корисних копалин.

Безпосередньо державний геологічний контроль проводять створені у складі Державної геологічної служби Управління державного геологічного контролю та територіальні інспекції державного геологічного контролю: Західна територіальна інспекція (у Львові), Північна інспекція (у Києві), Південна інспекція (у Дніпропетровську), Східна (Донецька) територіальна інспекція (в Артемівську), Міжрегіональна інспекція (у Полтаві), яка контролює роботи з геологічного вивчення нафтогазоносних надр та видобування вуглеводнів.

На базі Кіровської територіальної інспекції державного геологічного контролю створено центральну інспекцію державного геологічного контролю.

Мінприроди постійно працює над забезпеченням раціонального використання надр, а це - одна з умов національної безпеки.

Структура центрального апарату Міністерства екології та природних ресурсів України

Керівництво Міністерства

- Міністр.
- Перший заступник Міністра.
- Заступники Міністра.

Управління організації роботи Міністра

- Відділ організаційно-аналітичної роботи.
- Відділ забезпечення роботи Міністра.

Управління комунікацій та зв'язків з громадськістю

- Відділ внутрішніх комунікацій.
- Відділ інформаційного забезпечення та зв'язків із засобами масової інформації.
- Сектор зв'язків з громадськістю.
- Відділ фінансового контролю та аудиту.

Департамент державного екологічного моніторингу

- Відділ забезпечення державного екологічного моніторингу.
- Відділ охорони атмосферного повітря.
- Відділ забезпечення вимог рамкової конвенції ООН про зміну клімату.
- Відділ інформаційно-технічного забезпечення.
- Відділ державної екологічної експертизи та контролю.
- Сектор контролю та перевірки виконання актів і доручень вищих органів державної влади.
- Відділ документального забезпечення та роботи із зверненнями громадян.
- Сектор режимно-секретного забезпечення та мобілізаційної роботи.

Департамент стратегічного планування

- Відділ стратегічного розвитку та перспективного планування.
- Відділ еколого-економічного розвитку.
- Відділ екологічного аудиту та управління.
- Відділ програмно-цільового планування та регіональної політики.
- Сектор наукової діяльності.

Управління взаємодії з міжнародними організаціями та з питань європейської інтеграції

- Відділ міжнародної інтеграції.
- Відділ міжнародного співробітництва та організаційно-протокольного забезпечення.

Юридичний департамент

- Відділ нормотворчої діяльності.
- Відділ представництва інтересів Міністерства в судових органах.
- Відділ правового забезпечення.
- Відділ взаємодії з Верховною Радою України.

Департамент екологічної безпеки

- Відділ екологічної безпеки.
- Відділ пестицидів та агрохімікатів.
- Відділ поводження з відходами та небезпечними хімічними речовинами.
- Відділ розгляду та надання дозволів та ліцензій.

Департамент біотичних ресурсів та екомережі

- Відділ розвитку екомережі та збереження біорозмаїття.
- Відділ земельних ресурсів.
- Відділ охорони та збереження рослинного світу.

- Відділ охорони та збереження тваринного світу.
- Відділ регулювання водних ресурсів.
- Відділ охорони Азовського та Чорного морів.

Управління з роботи із персоналом

- Відділ кадрового забезпечення.
- Відділ підвищення кваліфікації та з роботи з підвідомчими установами, організаціями та підприємствами.

Департамент економіки та фінансів

- Відділ планування та виконання державного бюджету.
- Відділ координації екологічних фондів.
- Відділ з питань оплати праці.
- Відділ координації і фінансування підвідомчих установ, організацій та підприємств.
- Відділ бухгалтерського обліку і звітності центрального апарату.
- Відділ методології, бухгалтерського обліку та зведеної звітності.

Структура Державного управління охорони навколишнього природного середовища у області

Номер	Назва структури підрозділу та посад
1.	Начальник Держуправління
2.	Перший заступник начальника Держуправління
3.	Заступник начальника Держуправління
4.	Головний спеціаліст-юристконсульт
Відділ фінансово-господарської та адміністративної роботи	
1.	Начальник відділу головний бухгалтер
2.	Головний спеціаліст
3.	Головний спеціаліст з кадрових питань
4.	Провідний спеціаліст
5.	Завідуючий господарством
6.	Водій автотранспортних засобів
Відділ моніторингу, комунікації та документального забезпечення	
1.	Начальник відділу
2.	Головний спеціаліст
3.	Два провідних спеціалісти
4.	Спеціаліст I категорії
5.	Оператор комп'ютерного набору
Відділ дозволів та природоохоронних програм	
1.	Начальник відділу
2.	Три головних спеціалісти
3.	Два провідних спеціалісти
Відділ охорони земель, надр, заповідної справи та екомережі	
1.	Начальник відділу
2.	Три головних спеціалісти
3.	Два спеціалісти I категорії
Сектор державної екологічної експертизи та аудиту	
1.	Завідуючий сектором
2.	Головний спеціаліст
Відділ комплексного управління природоохоронною діяльністю	

1.	Начальник відділу
2.	Заступник начальника відділу
3.	Головний спеціаліст (по районам)

Питання для самоконтролю

1. Діяльність Міністерства екології та природних ресурсів України у сфері екологічної безпеки.
2. Структура центрального апарату Міністерства екології та природних ресурсів України.
3. Як Мінприроди України здійснює свої повноваження?
4. Назвіть структурні підрозділи Міністерства екології та природних ресурсів України.
5. Чи вважаєте ви ефективною діяльність Міністерства екології та природних ресурсів України?

Семінарське заняття № 5

з навчальної дисципліни «Організація управління в природоохоронній діяльності»

Модуль 2. **ДЕРЖАВНА СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ.**

Розділ 6: «Стандартизація і нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища»

Тема: „ Міжнародні екологічні стандарти ”””

Виховна мета: Розвиток у студентів екологічного мислення, формування природоохоронного світогляду.

Навчальна мета:

1. Ознайомити студентів із міжнародними провідними екологічними принципами.
2. Довести до студентів інформацію про діяльність міжнародних екологічних організацій.
3. Показати студентам реальну можливість застосування отриманої на лекції інформації у практичній діяльності працівника системи МНС.

Навчальні групи: курсанти, студенти.

Тривалість: 2 години.

Місце проведення: за розкладом.

Матеріальне забезпечення: 1) мультимедійна презентація;
2) література з дисципліни.

План

1. Збалансований розвиток як шлях вирішення проблеми гармонізації системи „природа – суспільство”
2. Міжнародні провідні екологічні принципи
3. Міжнародні екологічні організації
4. Міжнародний організаційний механізм охорони навколишнього середовища

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року// Відомості Верховної Ради України.- 1996 р.- № 30.
2. Закон України „Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 року// Відомості Верховної Ради України.- 1991 р.- № 41.- с. 546;
3. Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, схвалені постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 року № 188/98-ВР// Відомості Верховної Ради України.- 1998 р.- № 38-39.
4. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 року № 880-р// Офіційний вісник України.- 2007 р.- № 79.
5. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 року// Відомості Верховної Ради України.- 1997 р.- № 24.
6. Закон України „Про місцеві державні адміністрації” від 9 квітня 1999 року// Відомості Верховної Ради України.- 1999 р.- № 20-21.
7. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі. - К.- 2003 р
8. Екологічне право України. /Під ред. Баб'як О.С. -К., 2000
9. Максименко Н.В., Задніпровський В.В. Організація управління в екологічній діяльності. – Х., ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2005, - 192 с.
10. Шевчук В.Я., Саталкін Ю.М., Білявський Г.О. та ін. Екологічне управління. - К., „Либідь”, 2004, – 430 с
11. Стійкий екологічно безпечний розвиток і Україна: Навч.посіб./ Ф.В.Вольвач, М.І Дробноход, В.Г.Дюканов та ін.; За ред. М.І.Дробнохода. – К.: МАУП, 2002. – 104с.
12. Програма дій. „Порядок денний на XXI століття” («Agenda-21»).- К.: Центр «За наше спільне майбутнє», 2000. – 18с.
13. Управління у сфері охорони довкілля та природокористування в Україні: проблеми та шляхи

їх вирішення/ підгот. Білобран О., Котляренко В.- К., 2003 р

14. Лозанський В.Р Екологічне управління в розвинутих країнах світу в порівнянні з Україною. – Харків., 2000.

1. Збалансований розвиток як шлях вирішення проблеми гармонізації системи „природа – суспільство”

Збалансований розвиток є процесом гармонізації життєдіяльності, забезпечення задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження й поетапного відновлення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і вимогами людей усіх поколінь.

Основою збалансованого розвитку є паритетність відносин у тріаді людина—господарство—природа, що забезпечує перехід до такого способу взаємодії суспільства і природи, який характеризується як епоха ноосфери.

Збалансований розвиток узагальнює в собі процес виживання й відновлення генофонду нації, активізацію ролі кожної окремої людини в суспільстві, забезпечення її прав і свобод, збереження природного середовища, формування умов для відновлення біосфери та її локальних екосистем, орієнтацію на зниження рівня антропогенного впливу на довкілля й гармонізацію розвитку людини і природи.

Разом із тим неузгодженість темпів економічного розвитку і вимог екологічної безпеки, домінування природоємних галузей, висока питома вага ресурсо- й енергоємних застарілих технологій, сировинна орієнтація експорту, мілітаризація виробництва, відсутність гуманістичних цінностей серед пріоритетів розвитку, а також культури праці і споживання призводять до поглиблення кризового стану в економіці, погіршення стану довкілля. Це створює реальну загрозу життю і діяльності сучасних і майбутніх поколінь.

Забезпечення збалансованого розвитку має відбуватися виключно шляхом заощадливого використання всіх ресурсів, структурно-технологічної реструктуризації виробництва, використання творчого потенціалу всіх членів суспільства для розбудови і процвітання держави.

Ідея збалансованого розвитку стосується не тільки сучасності: вона адресована водночас як тим поколінням, що живуть нині, так і прийдешнім. Це ідея рівноправ'я всіх поколінь і всіх людей, ідея справедливості в просторі й у часі, ефективного використання потенційних можливостей, збалансованості суспільного розвитку і збереження природи.

Стосовно *загальної стратегії практичних дій* щодо гармонізації системи «природа— суспільство» і впровадження принципів збалансованого розвитку сформульовані такі загальні рекомендації:

- визначення валового національного продукту має бути змінене таким чином, щоб у ньому враховувались екологічні збитки і вигоди;

- визначення продуктивності праці має бути змінене з урахуванням позитивного або негативного впливу на навколишнє середовище;
- уряди повинні домовитися про призупинення використання невикорданого заниження облікових ставок і вжити заходів для більш точного врахування впливу поточних рішень на життя прийдешніх поколінь;
- уряди повинні припинити субсидування із суспільних фондів і заохочення діяльності, яка загрожує навколишньому середовищу;
- уряди повинні поліпшити кількість та якість інформації щодо впливу різних товарів на навколишнє середовище і зробити цю інформацію доступною для користувачів;
- уряди повинні вжити заходів, що зроблять діяльність компаній прозорою для спільноти з позиції завдання шкоди навколишньому середовищу;
- уряди повинні прийняти програми допомоги компаніям у сфері вивчення витрат і прибутків, що пов'язані з більш ефективними природоохоронними заходами;
- країни зобов'язані переглянути свої антитрестівські законодавства з тим, щоб вони містили поняття екологічної шкоди;
- уряди повинні вимагати внесення екологічних стандартів у договори міжнародні угоди, у тому числі торговельні;
- критерії міжнародних фінансових організацій під час розгляду замовлень на субсидування проектів розвитку мають містити екологічні положення;
- уряди зобов'язані в прискореному порядку використовувати погашення заборгованості в обмін на природоохоронні заходи, тим самим стимулюючи більш бережливе ставлення до природи в обмін на погашення боргових зобов'язань.
- уряди повинні виконувати міжнародні угоди, які обмежують викиди в атмосферу вуглекислого газу кожною країною, і угоди, призначені для купівлі-продажу прав на викиди забруднень, створити ринок між країнами, які перевищують свій ліміт, і країнами, які цей ліміт використовують.

Уряди країн реалізують керівні принципи через свої національні стратегії сталого розвитку.

2 Міжнародні провідні екологічні принципи

Конференція ООН по охороні навколишнього середовища й розвитку, яка проходила в Рио – де-Жанейро з 3 по 14 червня 1992 року, підтверджуючи Декларацію Конференції ООН по навколишньому середовищу, прийняту в Стокгольмі в 1972 році, і прагнучи розширити її з метою створення нового й рівноправного глобального партнерства, проголосила ряд провідних принципів. Головні з них такі:

Принцип 1.

Людина перебуває в центрі уваги постійного розвитку. Вона має право на здорове й

продуктивне життя в гармонії із природою.

Принцип 2.

Відповідно Статуту ООН і принципів міжнародного права держави мають суверенне право на експлуатацію власних ресурсів відповідно до власної політики щодо навколишнього середовища й розвитку й відповідають за те, що діяльність у границях їх юрисдикції або контролю не завдає шкоди навколишньому середовищу інших держав або територій поза границями державної юрисдикції.

Принцип 3.

Право на розвиток повинне реалізовуватися таким чином, щоб справедливо задовольнялися потреби нинішніх і майбутніх поколінь щодо навколишнього середовища й розвитку.

Принцип 4.

Для того, щоб досягти постійного розвитку, захист навколишнього середовища повинен бути невід'ємною частиною процесу розвитку й не може розглядатися ізольоване від нього.

Принцип 5.

Міжнародні заходи в сфері навколишнього середовища й розвитку повинні враховувати інтереси й потреби всіх країн, при цьому особливий пріоритет повинен надаватися країнам, найменш розвиненим і найбільше екологічно чутливим.

Принцип 6.

Держави повинні співробітничати в дусі глобального партнерства для збереження, охорони й відновлення здоровішого й цілісного стану екосистеми Земля. Держави несуть як загальну, так і одночасно диференційовану відповідальність, яка покладається на них в умовах міжнародного прагнення до постійного розвитку, у зв'язку з негативним впливом, який їх суспільства роблять на навколишнє середовище, а також технологіями й фінансовими ресурсами, якими вони володіють.

Принцип 7.

Для досягнення постійного розвитку й вищої якості життя для всіх людей держави повинні скорочувати кількість і позбутися несталих моделей проведення й споживання, а також сприяти розвитку належної демографічної політики.

Принцип 8.

Екологічні проблеми найкраще вирішувати за участю всіх зацікавлених громадян на відповідному рівні. На національному рівні кожний індивідуум повинен мати належний доступ до інформації щодо навколишнього середовища, якою володіють органи державної влади, включаючи інформацію про небезпечні матеріали й види діяльності в інших співтовариствах, а також можливість брати участь у процесах прийняття рішень. Держави повинні сприяти підвищенню свідомості громадськості, роблячи інформацію широко доступною. Необхідно забезпечити ефективний доступ до розгляду справ в адміністративному або судовому порядку.

Принцип 9.

Держави повинні ввести в дію ефективне законодавство з охорони навколишнього середовища. Екологічні стандарти, цілі й пріоритети керування повинні відображати ситуацію й умови розвитку, до яких вони застосовуються. Стандарти, які застосовуються деякими країнами, можуть не відповідати призначенню й бути невиправданими з економічної й соціальної точки зору для інших країн, зокрема для країн, які розвиваються.

Принцип 10.

Держави повинні об'єднувати свої зусилля в установі відкритої надійної міжнародної економічної системи, яка сприяла б економічному зростанню й постійному розвитку всіх країн, а також кращому вирішенню проблем екологічної деградації. Передбачені торговельною політикою екологічні заходи не повинні бути коштом свавільної й необґрунтованої дискримінації й сприяти обмеженням у міжнародній торгівлі. Слід уникати односторонніх дій щодо екологічної небезпеки, яка виникає поза границями юрисдикції країни-імпортера. Екологічні заходи, спрямовані на рішення міжтериторіальних або глобальних екологічних проблем, повинні, наскільки це можливо, ґрунтуватися на міжнародному консенсусі.

Принцип 11.

Держави повинні розробляти внутрішньодержавне право щодо юридичної відповідальності й компенсації потерпілим від забруднення й іншої шкоди, яка наноситься навколишньому середовищу. Держави повинні також об'єднувати свої зусилля для подальшого розвитку міжнародного права щодо юридичної відповідальності й компенсацій за несприятливі сліdstва екологічної шкоди, заподіяною діяльністю в границях їх юрисдикції, контролю або територіями поза їхньою юрисдикцією.

Принцип 12.

Держави повинні ефективно співробітничати з метою недопущення або запобігання перенесення на інші території й передачі іншим державам будь-яких видів діяльності або речовин, які заподіюють значну екологічну деградацію або є шкідливими для здоров'я людини.

Принцип 13.

З метою захисту навколишнього природного середовища держави відповідно їхнім можливостям повинні широко застосовувати попереджувальні заходи. Там, де існує погроза завдання значного або непоправної шкоди, відсутність повної впевненості в попереджувальних заходах і наукової точки зору не повинна висуватися як підстава для відкладання реалізації економічно обґрунтованих заходів щодо запобігання екологічної деградації.

Принцип 14.

Органі державної влади повинні додавати всі зусилля для сприяння інтернаціоналізації витрат на захист навколишнього середовища й використання економічних інструментів, виходячи із принципу, за яким винний у забрудненні повинен, як правило, нести витрати на ліквідацію забруднення, належним чином враховуючи суспільні інтереси й не порушуючи умов

міжнародної торгівлі.

Принцип 15.

Одним з інструментів державної політики повинно бути оцінювання впливу на навколишнє середовище, яке здійснюється щодо пропонованих видів діяльності, які можуть мати значний шкідливий вплив на навколишнє середовище й тому підлягають розгляду компетентним органом державної влади.

Принцип 16.

Держави повинні негайно інформувати інші країни про екологічні катастрофи та інші надзвичайні обставини, які можуть заподіяти раптовий шкідливий вплив на навколишнє середовище цих держав. Світове співтовариство повинно додавати всі зусилля для надання допомоги державам, які постраждали від такого впливу.

Принцип 17.

Держави повинні вчасно повідомляти й надавати релевантну інформацію й потенційно екологічно чутливим державам про діяльність, яка може стягувати значний шкідливий вплив на навколишнє середовище, яке виходить за межі окремих країн, а також повинні консультиватися із цими державами на ранній стадії й з повною відвертістю.

Принцип 18.

Мир, розвиток і охорона навколишнього середовища є взаємозалежними й нероздільними.

Принцип 19.

Держави повинні вирішувати всі свої екологічні спори мирним шляхом з використанням відповідних коштів відповідно до Статуту ООН.

Принцип 20.

Держави й люди повинні відкрито й у дусі партнерства співробітничати в напрямки реалізації принципів, закладених у цій Декларації, а також у подальшій розробці міжнародного права для сприяння постійному розвитку.

3 Міжнародні екологічні організації

	<u>UNEP</u> UNEP Nations Environmental Program. Займається вирішенням екологічних проблем на рівні ООН
	<u>GREENPEACE</u> Займається захистом навколишнього середовища активними методами
	<u>WWF</u> Всесвітній Фонд Захисту Дикої Природи. Займається захистом рідких і зникаючих видів диких тварин

	<u>EUROPEAN ENVIRONMENTAL AGENCY.</u> Досліджує екологічні проблеми об'єднаної Європи, заодно намагаючись їх розв'язати
	<u>UNITED NATIONS DIVISION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT.</u> Підрозділ ООН з питань сталого розвитку
	<u>INTERNATIONAL CONFERENCE ON FINANCING FOR DEVELOPMENT .</u> Займається питаннями фінансування програм сталого розвитку
	<u>WORLD BUSINESS COUNCIL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT.</u> Досліджує економічні механізми по досягненню сталого розвитку
	<u>UNITED NATIONS FORUM OF FORESTS</u> Займається питаннями захисту й відновлення лісів
	<u>HELCOM</u> Гельсінська Комісія. Займається захистом водного середовища в регіоні Балтійського моря
	<u>TEIA</u> Транскордонне еколого-інформаційне Агентство

Під міжнародним організаційним механізмом охорони навколишнього середовища розуміють сукупність міжнародних органів і організацій, які виконують функції по забезпеченню виконання вимог міжнародного права навколишнього середовища й організації міжнародного екологічного співробітництва.

За ознакою правового статусу ці органи і організації поділяють на міжурядові і неурядові, за географічним принципом — на глобальні і регіональні, за предметом діяльності — ті, що займаються усім комплексом екологічних питань, і ті, які мають справу з окремими природними ресурсами та об'єктами.

Одні з цих органів і організацій спеціально утворені для охорони навколишнього середовища, інші виконують окремі екологічні функції поряд з іншими функціями. У цілому ж вони становлять систему міжнародних органів і організацій, зв'язаних між собою загальними метою і предметом діяльності.

Провідна роль в організації міжнародного екологічного співробітництва належить Організації Об'єднаних Націй, її спеціалізованим органам та установам. Це співробітництво є складовою діяльності ООН по підтриманню миру і безпеки, розв'язанню актуальних економічних, соціальних та інших глобальних проблем. Екологічний напрям діяльності цієї авторитетної й універсальної міжнародної організації безпосередньо впливає зі Статуту ООН.

Генеральна Асамблея ООН визначає основні напрями та принципи екологічної політики міжнародного співтовариства, скликає міжнародні конференції ООН з актуальних проблем охорони навколишнього середовища, розробляє рекомендації і проекти міжнародних конвенцій з відповідних

питань, створює організаційні структури екологічного профілю, вживає інших заходів для розвитку багатостороннього і двостороннього співробітництва держав у екологічній сфері.

4. Міжнародний організаційний механізм охорони навколишнього середовища

Відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 15 грудня 1972 р. і з урахуванням рекомендацій Стокгольмської конференції ООН з навколишнього середовища був утворений спеціальний міжурядовий орган — Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) зі штаб-квартирою у місті Найробі (Кенія).

Вищим органом ЮНЕП є Рада управляючих, яка складається з представників 58 держав, які обираються Генеральною Асамблеєю ООН на чотири роки. Встановлено при цьому принцип справедливого географічного представництва: 16 — від Африки, 13 — від Азії, 6 — від Східної Європи, 10 — від Латинської Америки, 13 — від Західної Європи та інших країн. Рада періодично збирається на свої засідання для обговорення і вирішення найбільш важливих питань міжнародного співробітництва у галузі охорони навколишнього середовища (звіт про роботу ЮНЕП, план наступних дій, фінансування відповідних заходів тощо).

Поточне управління діяльністю ЮНЕП здійснюють Виконавчий директор, якого обирає Генеральна Асамблея ООН на чотирирічний строк, та Кабінет постійних представників. Виконавчому Директору підпорядкований Секретаріат. З 1997 р. діє також Комітет міністрів на вищому рівні у складі 36 осіб, підпорядкований Раді управляючих. Він здійснює функції нагляду за ефективністю та прозорістю діяльності Секретаріату.

До структури ЮНЕП входить також Фонд навколишнього середовища для надання додаткової фінансової підтримки міжнародним екологічним заходам, які здійснюються у рамках ЮНЕП. Формується на основі добровільних внесків країн — членів ЮНЕП і витрачається відповідно до рекомендацій ради управляючих.

В організаційній діяльності ЮНЕП головними є *чотири пріоритетні напрями*: збирання, аналітична обробка і поширення інформації про стан навколишнього середовища у світі; формування завдань і стратегії здійснення програмних заходів у глобальному і регіональному масштабах, а також у масштабах окремих країн-ініціювання розробки і прийняття екологічних договорів та конвенцій; фінансування проектів і програм з Фонду навколишнього середовища.

За час свого існування ЮНЕП здійснила комплекс важливих екологічних заходів глобального, регіонального і місцевого значення. Під її егідою створена Глобальна система моніторингу навколишнього середовища та її складові — Міжнародна довідкова система джерел інформації з навколишнього середовища та Міжнародний реєстр потенційно токсичних хімічних речовин. У 1995р. започатковано проект — Глобальна екологічна перспектива — довгостроковий прогноз розвитку екологічної ситуації у світі.

У сфері уваги ЮНЕП — міжнародні проблеми охорони навколишнього середовища у

контексті концепції сталого розвитку, охорони і використання ресурсів Світового океану, опустелювання, збереження тропічних лісів та біологічного різноманіття, забезпечення належних санітарно-екологічних умов у містах та інших населених пунктах, боротьби зі стихійними лихами тощо.

Надзвичайно важливою є *програма регіонального екологічного співробітництва*. У рамках цієї програми утворені регіональні представництва ЮНЕП у Женеві, Нью-Йорку, Бейруті, Бангкоку, Мехіко та Найробі. Через цю програму реалізуються основні проекти ЮНЕП у галузі екологічного співробітництва.

Відповідно до рішення Ради управляючих у 1985 р. було започатковано утворення національних комітетів ЮНЕП. *Український комітет співробітництва з ЮНЕП* почав діяти у 1994 р. Нині такі комітети створено у багатьох країнах світу. Вони беруть участь у реалізації регіональних та інших програм екологічного співробітництва у рамках ЮНЕП.

На процес розвитку міжнародного права навколишнього середовища ЮНЕП впливає головним чином двома способами. Перший з них полягає в ініціюванні прийняття конвенцій для розв'язання актуальних глобальних та регіональних екологічних проблем. Під егідою та за підтримки ЮНЕП розроблено понад 40 таких конвенцій, у тому числі більше 10 з питань охорони та використання регіональних морів, зокрема й Конвенція про охорону Чорного моря від забруднення.

Другий спосіб полягає у координації діяльності секретаріатів міжнародних екологічних конвенцій. Він реалізується через спеціальну Програму екологічних конвенцій. Йдеться, зокрема, про Конвенцію про боротьбу з опустелюванням, Конвенцію про охорону озонного шару, Конвенцію про охорону біологічного різноманіття, Конвенцію про міжнародну торгівлю дикими видами флори і фауни, яким загрожує зникнення тощо. Така координація досягається шляхом: визначення спільних елементів; сприяння співпраці на національному та міжнародному рівнях; участі у розробці планів та проектів реалізації цих конвенцій; підтримки національних дій, спрямованих на забезпечення виконання відповідних конвенцій, тощо.

Про свою діяльність ЮНЕП щороку звітує перед Генеральною Асамблеєю ООН. Доповідь з цього приводу ЮНЕП подає через Економічну і соціальну раду ООН.

Діяльність ЮНЕП, звичайно, не позбавлена недоліків. Серед них — надмірно ускладнена і бюрократизована структура цієї організації, недостатньо обґрунтоване визначення пріоритетних проектів і недостатній рівень їх фінансування, недоліки у контролі за реалізацією відповідних міжнародно-правових актів і екологічних заходів.

Попри це, ЮНЕП займає провідне місце в міжнародному організаційному механізмі охорони навколишнього середовища. Вона є глобальним центром співробітництва держав, міжнародних органів та організацій у цій сфері.

Важливу роль в охороні навколишнього середовища відіграють також інші спеціалізовані органи і установи ООН, які виконують екологічні функції. Серед них слід назвати насамперед **ЮНЕСКО**.

Ця авторитетна міжнародна організація координує міжнародне співробітництво у галузі екологічної освіти і науки, самостійно здійснює ряд відповідних проектів та програм. Особливе значення у цьому мали рішення XVI сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО (1970 р.). На цій сесії було схвалено *довгострокову наукову програму «Людина і біосфера»* (МАБ), у виконанні якої беруть участь понад 100 країн. Виконання програми контролює Міжнародна координаційна рада МАБ.

Програма передбачає проведення міждисциплінарних досліджень актуальних проблем взаємодії людини з навколишнім середовищем. Останнім часом увагу акцентовано на гуманітарних аспектах сталого розвитку й збереження біорізноманіття.

ЮНЕСКО ініціювала підготовку і прийняття багатьох міжнародних екологічних конвенцій, організувала проведення численних міжнародних конференцій та інших форумів з відповідних питань. Крім Міжнародного союзу охорони природи і природних ресурсів, під її егідою у 1962 р. була створена Міжурядова океанографічна комісія. Головними напрямками її роботи є: сприяння розвитку наукових досліджень Світового океану та його ресурсів; забезпечення належного функціонування глобальної системи спостережень за Світовим океаном; впровадження навчальних програм і поширення інформації про світовий океан та його ресурси у планетарному масштабі.

Широко відомою є й діяльність ЮНЕСКО по веденню *Всесвітньої мережі біосферних заповідників*. Станом на вересень 2001 р. до цієї мережі входило 411 об'єктів з 94 країн, у тому числі українські біосферні заповідники — Асканія-Нова, Дунайські плавні, Карпатський, Чорноморський, а також українська частина Східних Карпат.

ЮНЕСКО реалізує *Міжнародну освітню програму в галузі навколишнього середовища*, бере участь у підготовці фахівців-екологів, через відповідний комітет здійснює облік об'єктів, віднесених до всесвітньої культурної і природної спадщини.

У своїй екологічній діяльності ЮНЕСКО тісно співробітничает з ЮНЕП, а також національними комітетами МАБ. У нашій країні такий комітет діє при Національній академії наук України з 1973 р. Він координує хід виконання періодично оновлюваної національної програми наукових досліджень «Людина і біосфера», сприяє впровадженню результатів цих досліджень у практику.

Інші спеціалізовані органи і установи ООН ведуть такі аспекти міжнародного екологічного співробітництва:

Економічна і соціальна рада (ЕКОСОР) — проблеми сталого розвитку и екологізації економічної та соціальної сфер життя;

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) — розробила Керівні принципи щодо якості повітря та створення системи глобального моніторингу за забрудненням повітря, започаткувала Інформаційну систему менеджменту повітря, Мережу готовності до радіаційних аварій і допомоги, Всесвітню екологічну мережу радіаційного моніторингу, здійснює разом з іншими спеціалізованими установами ООН Міжнародну програму з хімічної безпеки, координує програму з безпеки продуктів

харчування тощо.

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) — захист людини і навколишнього середовища від радіації. У цьому контексті МАГАТЕ розробило стандарти будівництва, експлуатації і безпеки ядерних установок, ініціювало прийняття ряду міжнародних конвенцій з відповідних питань (Конвенція про ядерну безпеку, Конвенція про оперативне оповіщення про ядерні аварії (1986 р.), Конвенція про допомогу у випадку ядерної аварії чи радіаційної аварійної ситуації (1986 р.);

Всесвітня метеорологічна організація (ВМО) — глобальна система моніторингу навколишнього середовища, вивчення та узагальнення впливу антропогенних факторів на погоду і клімат планети та її окремих регіонів (Світовий океан, Антарктика тощо);

Організація з питань продовольства та сільського господарства (ФАО) — екологізація аграрного сектору, забезпечення зростаючого населення землі продовольством, безпека продуктів харчування;

Міжнародна морська організація (ІМО) — розробка технічних засобів запобігання і ліквідації наслідків забруднення моря. З цією метою у складі ІМО діє Комітет з охорони морського середовища.

Економічні компоненти присутні також у діяльності Організації об'єднаних націй з промислового розвитку (ЮНІДО), Міжнародної організації праці (МОП), Конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД), Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), Міжнародного банку реконструкції і розвитку (МБРР) та деяких інших спеціалізованих органів і установ ООН.

Досить численною є система **міжурядових органів і організацій регіонального екологічного співробітництва**. У Європі до цього, зокрема, причетні Європейський Союз, Рада Європи, Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Європейська економічна комісія ООН, НАТО, СНД та деякі інші інституції.

Європейська економічна комісія ООН, зокрема, займається проблемами маловідходних технологій, оцінками впливу антропогенних факторів на стан навколишнього середовища, запобігання транскордонним забрудненням водного і повітряного басейнів тощо. Вона була ініціатором прийняття ряду міжнародних екологічних конвенцій (Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному аспекті, Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер, Конвенція про транскордонний вплив транскордонних аварій та інші). У складі комісії діє Комітет з екологічної політики. Під егідою комісії й у рамках проекту «Навколишнє середовище для Європи» систематично проводяться конференції міністрів охорони навколишнього середовища європейських країн. П'ята конференція цих міністрів відбулася в Києві у травні 2003 р.

Екологічне співробітництво країн — членів СНД. Міжнародне співробітництво країн — членів СНД у галузі охорони навколишнього середовища здійснюється як на двосторонній, так і багатосторонній основі. Правовою основою останнього є Угода про взаємодію в галузі екології та охорони навколишнього середовища (1992 р.).

Відповідно до цієї угоди сторони домовилися про вироблення і проведення узгодженої політики щодо охорони і використання земель, ґрунтів, надр, лісів, вод, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу, природних ресурсів континентального шельфу, економічної зони і відкритого моря за межами дії національної юрисдикції. Вони також визнали за необхідне:

- гармонізувати прийняті ними екологічні законодавчі акти, норми і стандарти;
- здійснювати міждержавні програми і проекти в галузі природокористування та охорони навколишнього середовища, включаючи програми безпечного знищення і нейтралізації хімічної і ядерної зброї, високотоксичних і радіоактивних відходів;
- застосовувати загальні підходи, критерії (показники), методи і процедури оцінки якості і контролю стану навколишнього середовища та антропогенних впливів на нього;
- використовувати погоджені методики при оцінці антропогенних впливів на навколишнє середовище;
- уніфікувати методи нормування антропогенних впливів на навколишнє середовище;
- створити і підтримувати міждержавну екологічну інформаційну систему і надавати відповідну інформацію іншим сторонам.

Для виконання угоди в системі СНД утворено відповідний організаційний механізм. До нього входять Міждержавна екологічна рада та Міждержавний екологічний фонд.

Питання для самоконтролю

1. Необхідність і актуальність проведення міжнародної екологічної політики.
2. Історія розвитку міжнародного екологічного руху.
3. Яким образом здійснюється міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища?
4. Позитивні приклади здійснення міжнародної екологічної політики.
5. Назвіть найбільш впливові міжнародні організації, які займаються питаннями охорони навколишнього середовища.

Семінарське заняття № 6

з навчальної дисципліни «Організація управління в природоохоронній діяльності»

Модуль 3. УПРАВЛІННЯ ПРИРОДООХОРОННОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ.

Розділ 8: «Управління в галузі охорони та використання водних ресурсів»

Тема: „ Сучасні методи оцінювання екологічного стану поверхневих вод»

Виховна мета: Розвиток у студентів екологічного мислення, формування природоохоронного світогляду.

Навчальна мета:

1. Ознайомити студентів із сучасними методичними підходами до оцінки стану поверхневих вод.
2. Довести до студентів інформацію про класифікації якісного стану поверхневих вод.
3. Показати студентам реальну можливість застосування отриманої на лекції інформації у практичній діяльності працівника системи МНС.

Навчальні групи: курсанти, студенти.

Тривалість: 2 години.

Місце проведення: за розкладом.

Матеріальне забезпечення: 1) мультимедійна презентація;
2) література з дисципліни.

План

Вступ

- 3.1 Гігієнічний підхід до оцінки стану водних об'єктів.
- 3.2 Класифікації якісного стану поверхневих вод.
- 3.3 Екологічний підхід до оцінки стану водних об'єктів

Література:

1. Водний кодекс України
2. "Правила охорони поверхневих вод",
3. "Санітарні правила й норми охорони поверхневих вод від забруднення".
4. ДЕРЖСТАНДАРТ 17.1.1.02-77. "Охорона природи. Гідросфера. Класифікація водних об'єктів".
5. "Методика встановлення й використання екологічних нормативів якості поверхневих вод суши й естуаріїв України".

Вступ

При управлінні природоохороною діяльністю важливим завданням є комплексна оцінка якості навколишнього середовища або інтегральна оцінка основних її компонентів (атмосферного повітря, водних об'єктів, ґрунтового покриву, рослинного й тварину миру) з можливістю ранжирування природних об'єктів по ступеню екологічної небезпеки. Інструментарієм виміру зон екологічної небезпеки служать комплексні й інтегральні показники якості навколишнього середовища.

Інтегральні оцінки стану водного середовища можуть базуватися на абсолютних вимірах системи моніторингу, показниках ступеня зміни в просторі й часу якісного стану водних об'єктів, визначенні ступеня впливу на реципієнтів, впливі антропогенного навантаження на водне середовище, критеріальних показниках стану водної екосистеми.

Водним об'єктам може привласнюватися клас або категорія якості відповідно до величин кратності перевищення фактичного рівня концентрацій речовин їх гранично-припустимих концентрацій (ГДК) або екологічних нормативів, відношенням фактичного рівня до фонового, середньому або абсолютною різницею між цими рівнями.

Відомі два основні підходи до оцінки якості навколишнього середовища, у тому числі водних об'єктів: гігієнічний і екологічний. Їхня принципова відмінність полягає в тому, що метою гігієнічної регламентації є захист здоров'я населення, а метою екологічного нормування – збереження середовища проживання з умовою дотримання стабільності природних екосистем. Ця принципова

відмінність унеможлиблює застосування методології гігієнічної регламентації в екологічному нормуванні. Як екологічне, так і санітарно-гігієнічне нормування засновані на знанні ефектів, які виявляють різноманітні фактори впливу на живі організми. Однак науково-обґрунтований гігієнічний норматив може застосовуватися повсюдно, тому що адаптаційні можливості окремих індивідуумів можуть бути різні залежно від соціально-економічних і інших факторів, але в цілому захисні властивості організму людини практично однакові. Екосистеми мають унікальні властивості, абіотичними й біотичними характеристиками, різною стабільністю до антропогенного навантаження, тому екологічні нормативи повинні розроблятися територіально диференційоване з урахуванням адаптаційних резервів на основі зв'язку між станом біоти в екосистемах і станом навколишнього середовища.

3.1 Гігієнічний підхід до оцінки стану водних об'єктів

"Правилами охорони поверхневих вод", "Санітарними правилами й нормами охорони поверхневих вод від забруднення" і іншими нормативними документами законодавчо закріплене гігієнічне нормування. Відповідно до існуючих "Правил охорони поверхневих вод" загальний вплив забруднюючих речовин (приналежних до одній і тій же групі по показників, що лімітують шкідливість), оцінюється відношенням фактичної концентрації (С) і-их шкідливих речовин до них ГДК і при вступі у водний об'єкт забруднюючих речовин повинне дотримуватися умова:

$$\sum \frac{C_i}{ПДК_i} \leq 1 \quad i = \overline{1, N} . \quad (3.1)$$

Скидання стічних вод допускається тільки в тих випадках, якщо він не приведе до збільшення втримування у водному об'єкті забруднюючих речовин понад установлені норми й за умови очищення водокористувачем стічних вод до безпечних меж, певних величинами гранично допустимих скидів забруднюючих речовин (ГДС). Величина ГДС повинна гарантувати досягнення норм якості води.

Гігієнічні нормативи якості поверхневих вод регламентуються рядом документів і включають загальні вимоги до складу й властивостям поверхневих вод для різних видів водокористування (перелік гранично-припустимих концентрацій шкідливих речовин у воді водних об'єктів господарсько-питного й комунально-побутового водокористування й у рибогосподарських цілях).

У нашій країні комплексна оцінка якості води за фізичними, хімічними, бактеріологічними і гідробіологічними ознакам забруднення була вперше запропонована в 1964 році А.А. Билінкиною і С.М. Драчевим. Для характеристики води були обрані титр кишкової палички, азот амонійний, БСК₅, зовнішній вигляд водойми в місця забору проб, токсичні речовини. Показник якості представляє

середнє арифметичне значень підіндексів перерахованих параметрів води:

$$I = \sum \frac{I_i}{N_i}; i = \overline{1, N} \quad (3.2)$$

де I_i — целочисленна величина, відповідна до важливості й значенню конкретного параметра.

Драчевим С.М. була запропонована класифікація з виділенням 6 категорій якості води від “дуже чистих” до “дуже брудних” і визначенням значень окремих інгредієнтів для кожної категорії.

У сімдесяті роки національна організація по санітарії США запропонувала індекс якості води, який складається з дев'яти параметрів. Його відмінною рисою є використання для визначення значень підіндексів безперервних кривих шкідливості (побудованих експертним шляхом), які задають відповідність між значенням конкретного параметра стану водного середовища й безрозмірною величиною шкідливого ефекту, викликуваного її рівнем. Індекс обчислюється по формулі:

$$IWQ = \sum w_{iii}; \quad i = \overline{1, 9}, \quad (3.3)$$

де

I_i — підіндекс i -го параметру,

W_i — ваговий коефіцієнт (обумовлений експертним шляхом).

Гігієнічний принцип нормування знайшов застосування в багатьох дослідженнях. Наприклад, для оцінки якісного стану водних об'єктів у ВДНІВО був розроблений коефіцієнт забруднення, який являє собою середнє арифметичне кратності перевищення ГДК у досліджуваному водному об'єкті для всіх розглянутих речовин по всій кількості вимірів кожного параметра у всіх пунктах контролю й у всіх створах:

$$I = \frac{1}{K} \sum \left(\frac{1}{N_i} \sum \sum i_{ijv} \right), \quad (3.4)$$

$i_{ijv} = \begin{cases} 1 & \text{якщо } ГДК_i \geq C_{ijv}, \\ C_{ijv}/ГДК_i & \text{якщо } ГДК_i < C_{ijv}, \end{cases}$

де

де

K — кількість параметрів ($i = \overline{1, K}$),

P — кількість пунктів контролю ($j = \overline{1, P}$),

N — кількість вимірів i -го параметра в j -м пункті ($v=1, \overline{N}$).

Аналогічно побудовані деякі інші комплексні показники, наприклад умовний коефіцієнт комплексності, запропонований В.П. Емельяною і Г.Н. Даниловою, дорівнює відношенню кількості показників з порушенням ГДК до загального числа вимірюваних показників якості води.

У якості інтегральної характеристики забруднення води "Тимчасовими методичними вказівками по комплексній оцінці якості поверхневих вод за гідрохімічними показниками", введеними вказівкою Держкомгідромеуа №250-1163 від 22.09.86 використовуються класи якості води, оцінювані по величинах "індексу забруднення вод" (ІЗВ). Першому класу якості води "дуже чиста" відповідає величина ІЗВ - 0,2, а сьомому "надзвичайно брудна" – величина ІЗВ більше 10.

Для поверхневих вод розрахунки ІЗВ проводиться для кожного пункту (створу) по формулі:

$$\text{ІЗВ} = \sum (C_i/\text{ГДК}_i)/N, \quad (3.5)$$

де

C_i - середнє за рік значення i -го показника,

ГДК_i - гранично припустима концентрація i – го забруднюючого речовини,

N - число показників, узятих для розрахунків, включаючи в обов'язковому порядку розчинений кисень і БСК₅. Крім них, у шість що брав участь у розрахунках інгредієнтів входять ті, які мають найбільші відносні концентрації (відношення $C_i/\text{ГДК}_i$). Для визначення якості вод у вигляді єдиної оцінки показники вибираються незалежно від ознаки, що лімітує шкідливість; при рівності концентрацій перевага віддається речовинам, що мають токсикологічну ознаку шкідливості.

Інтегральна оцінка якості води I поєднує індекс токсичних речовин I_T , індекс металів I_M , індекс специфічних забруднюючих речовин I_3 , загальносанітарний індекс I_{oc} і індекс домішок I_{np} і обчислюється по формулі:

$$I_p = 1/L \sum I_k k_{k+1}, \quad (3.6)$$

де

I_k – інтегральна оцінка в k - ом створі,

$l_{k, k+1}$ – довжина ділянки ріки між k і $k+1$ створом,

L – довжина ріки,

N – кількість створів.

Враховуючи ефекти по окремих напрямках, був запропонований показник забруднення води, який побудований шляхом об'єднання окремо обчислених показників хімічного й бактеріального забруднення річкової води як середня геометрична величина:

$$I = \sqrt{I_{\text{хім}} \cdot I_{\text{бак}}} \quad (3.7)$$

При цьому всі хімічні забруднюючі речовини були розділені на групи з однаковим показником, що лімітують шкідливість. У якості підіндексу хімічного забруднення виступає максимальна величина із сум відносин фактичних концентрацій до них ГДК по всіх групах. Підіндекс бактеріального забруднення визначається як відношення фактичної величини коли-індексу до його нормативного значення. Недоліком цього показника є те, що на його величину має вплив практично тільки одна група хімічних забруднювачів, хоча й інші домішки мають негативна дія й, безумовно, впливають на загальне забруднення води.

Показник оцінки якості води у вигляді середньої арифметичної величини кратностей перевищення фактичних концентрацій речовин над них ГДК був використаний для гігієнічної класифікації водойм по ступеню їх забруднення:

$$I = 1 + \frac{1}{N} \sum \left(\frac{C_i}{\text{ГДК}_i} - 1 \right) \quad (3.8)$$

Істотним недоліком розглянутих вище інтегральних оцінок якості вод є їхня лінійність щодо концентрації речовин, а також припущення про допустимість простого підсумовування шкідливих ефектів речовин. Існуючі ГДК ґрунтуються на оцінці впливу окремої забруднюючої речовини на тест-об'єкт, при цьому не враховуються аддитивність, синергізм і антагонізм при комплексному впливі речовин. Однак на основі цих оцінок побудовано кілька різних класифікацій, які відрізняються принципами побудови, кількістю виділюваних класів або категорій, комплексом використовуваних показників і їх нормативними значеннями, способами інтеграції даних.

3.2 Класифікації якісного стану поверхневих вод

Необхідно відзначити, що загально визнана класифікація поверхневих вод на основі їх якісного стану на сьогоднішній момент відсутня, незважаючи на те, що й у нашій країні й за рубежом розроблено безліч класифікацій. У деяких країнах класифікації поверхневих вод визнані на рівні стандартів або нормативних документів. Основними принципами їх побудови є або оцінка ступеня забруднення вод, або оцінка придатності води для різних видів водокористування.

ДЕРЖСТАНДАРТ 17.1.1.02-77. “Охорона природи. Гідросфера. Класифікація водних об'єктів” установлює класифікацію водних об'єктів по категоріях і класам, що відображають їхні фізико-географічні, режимні й морфометричні особливості, але не включає гідрохімічні, гідробіологічні й бактеріологічні показники якості вод.

У колишньому Радянському Союзі й країнах – членах СЕВ (НРБ, ВНР, ГДР, ПНР, СРР, ЧССР) при управлінні водоохоронною діяльністю й складанні схем комплексного використання водних ресурсів широко використовували класифікацію якості поверхневих проточних вод з урахуванням різних груп показників: загальнофізичних показників і неорганічних речовин (А), органічних речовин (Б), неорганічних промислових забруднюючих речовин (В), органічних промислових забруднюючих речовин (Г), біологічних показників (Д). Відповідно до цієї класифікації поверхневі води відносять до одному з 6 класів якості з позиції екологічного благополуччя (від I класу “вода дуже чиста” до VI класу “вода дуже забруднена”) і до одному із трьох класів по придатності води для використання.

Слід зазначити, що проведений аналіз показав, що граничні значення окремих показників суттєво відрізняються в класифікаціях поверхневих вод, використовуваних у різних країнах миру.

Головним недоліком багатьох класифікацій є той факт, що кількісні значення критеріїв, наведені для тих самих класів забруднення, не погоджені між собою. Класифікації поверхневих вод, побудовані на бальних оцінках, отримані експертним шляхом, складаються найчастіше інтуїтивним або компіляторним шляхом, що, безумовно, знижує їхня цінність.

3.3 Екологічний підхід до оцінки стану водних об'єктів

Сучасний підхід до розв'язання водогосподарчих завдань відрізняється обов'язковістю обліку екологічних вимог. Принциповість подібної концепції в плануванні розвитку водного господарства вимагає глибоких знань про характер і ступені взаємодії природних і господарських факторів, а також розробки показників впливу зміни стану водного середовища на реципієнтів. Екологічне нормування антропогенного впливу на навколишню людину природне середовище являє собою одну з найважливіших екологічних завдань, і в теж час завдання дуже складне й мало розроблене.

Оскільки більшість біогеоценозів у їхньому природному стані давно припинили існування, і вони в більшій або меншому ступені урбанізовані, а кожна екосистема по своєму унікальна, то створення інтегральних оцінок якості водних об'єктів з позиції їх екологічного благополуччя вимагає обліку їх ландшафтних характеристик і регіональних особливостей формування й функціонування водних екосистем.

У деяких країнах дійшли висновку про створення екологічних нормативів окремо для кожного водного об'єкта. Однак такий підхід не реалістичний, тому екологічне нормування має на увазі стандартизацію вихідних параметрів біогеоценозу з визначенням інтервалів їх природніх коливань, граничних і критичних величин параметрів стану. Під граничною величиною параметра стану

екосистеми розуміється конкретне значення, при яким починаються важливі зворотні зміни екосистеми, а критична величина параметра стану екосистеми припускає його значення, при яким можливі необоротні зміни екосистеми. Отже, величини припустимих антропогенних навантажень на екосистему будуть перебувати в області значень параметрів стану між граничними й критичними величинами.

Розглядаючи екосистему як сукупність різних компонентів, була створена система параметрів стану екосистеми, а також розроблена система для оцінки стабільності екосистем на рівні як окремих компонентів, так і біогеоценозу як єдиного цілого. При цьому автори (Оцінка стану й стабільності екосистем. // Інститут охорони природи й заповідної справи. М., 1992) прагнули до мінімізації числа використовуваних показників, уникаючи використання взаємозалежних величин і віддаючи перевагу найбільш характерним і інформативним параметрам з можливістю їх контролю системою моніторингу. При оцінці стану водних об'єктів автори запропонували такі параметри стану водної екосистеми: прозорість; значення величини рН; утримування нітратів (мг/л); утримування фосфатів (мг/л); електропровідність води (мкс/див); індекс сапробності (по Сладечку й по Ватанабе); індекс видового різноманіття; величина біохімічного споживання кисню (БСК₅, мгО₂/л); валова продукція фітопланктону (г ПРО₂/м² у сут). Стан водної екосистеми може бути оцінене за допомогою класифікаційних таблиць і індексу забруднення R_{pis}.

Система екологічної класифікації якості поверхневих вод, побудована по екосистемному принципу, представлена в “Методиці встановлення й використання екологічних нормативів якості поверхневих вод суши й естуаріїв України”.

Необхідна повнота й об'єктивність оцінки якості поверхневих вод досягається широким набором показників, що відображають особливості абіотичної і біотичної складових водних екосистем. Комплекс показників екологічної класифікації якості поверхневих вод включає загальні й специфічні показники. До загальних показників відносяться властиві водним екосистемам інгредієнти, концентрації яких можуть змінюватися під впливом господарської діяльності. Специфічні показники характеризують, що втримуються у воді забруднюючі речовини токсичної й радіаційної дії.

Система екологічної класифікації якості поверхневих вод включає три групи спеціалізованих класифікацій, а саме:

- група класифікацій за критеріями сольового складу;
- класифікація по трофо-сапробіологічним (еколого-санітарними) критеріям;
- група класифікацій за критеріями втримування специфічних речовин токсичної й радіаційної дії, а також за рівнем токсичності.

Екологічні нормативи враховують місцеві й регіональні особливості формування якості води. У якості біологічних індикаторів використовуються найбільш репрезентативні види водяних рослин і тварин, що принципово відрізняє екологічні нормативи від гігієнічних нормативів ГДК окремих

забруднюючих речовин, які визначаються на основі лабораторних експериментів з піддослідними тваринами, і поширюються на всі водні об'єкти України.

Група класифікацій за критеріями сольового складу включає чотири спеціалізовані класифікації, кожна з яких має істотне екологічне значення:

- 1) класифікація якості поверхневих вод суши й естуаріїв за критерієм мінералізації;
- 2) класифікація якості поверхневих вод суши й естуаріїв за критеріями іонного складу;
- 3) класифікація якості прісних гіпо- і олігогалінних вод за критеріями забруднення компонентами сольового складу;
- 4) класифікація якості солонуватих - мезогалінних вод за критеріями забруднення компонентами сольового складу.

Екологічна класифікація якості поверхневих вод суши й естуаріїв по трофо-сапробіологічним (еколого-санітарними) критеріями включає такі групи показників:

- 1) гідрофізичні - зважені речовини, прозорість;
- 2) гідрохімічні - концентрація іонів водню, азоту амонійного, азоту нітритного, азоту нітратного, фосфору фосфатів, розкритого кисню; перманганатна й біхроматна окислюємість, біохімічне споживання кисню;
- 3) гідробіологічні - біомаса фітопланктону, індекс самоочищення;
- 4) бактеріологічні - чисельність бактеріопланктону й сапрофітних бактерій;
- 5) біоіндикація сапробності - індекси сапробності по системами Пантле-Букка – Гуднайта - Уитлея.

Група класифікацій якості поверхневих вод суши й естуаріїв за критеріями вмісту й біологічної дії специфічних речовин включає три спеціалізовані класифікації:

- 1) екологічну класифікацію якості вод суши й естуаріїв за критеріями вмісту специфічних речовин токсичної дії;
- 2) екологічну класифікацію якості поверхневих гіпо- і олігогалінних і солонуватих - мезогалінних вод за рівнем токсичності;
- 3) екологічну класифікацію поверхневих вод суши й естуаріїв за критеріями специфічних показників радіаційної дії.

Класифікація якості поверхневих вод суши й естуаріїв за критерієм мінералізації має три класи й підлеглі їм сім категорій якості води:

- 1) клас прісних вод із двома категоріями - гіпогалінних вод і олігогалінних вод ;
- 2) клас солонуватих вод (II) із трьома категоріями – β -мезогалінних (3), α -мезогалінних (4), і полігалінних (5) вод;
- 3) клас солоних вод (III) із двома категоріями - зугалінних (6) і ультрагалінних (7) вод.

Класифікація якості поверхневих вод суши й естуаріїв за критеріями іонного складу розділяє їх на три класи (гідрокарбонатні, сульфатні й хлоридні), кожний з яких, у свою чергу, диференціюється

на три групи (кальцію, магнію й натрію), тобто існує дев'ять категорій по іонному складу. Крім того, певні категорії вод по іонному складу діляться також на чотири типи по кількісним співвідношенням іонів.

Усі інші класифікації системи екологічної класифікації якості поверхневих вод суши й естуаріїв України побудовані по однаковому принципу: розділяють води на п'ять класів і сім підлеглих їм категорій.

Конкретні гідрофізичні, гідрохімічні, гідробіологічні й специфічні кількісні показники є елементарними ознаками якості вод. Комплексні кількісні ознаки, які побудовані на інтегруванні елементарних ознак якості вод, є узагальнюючими ознаками якості вод. На основі елементарних і узагальнюючих ознак визначаються класи, категорії й індекси якості вод, зони сапробності, ступеню трофності.

Певні по цим ознакам класи й категорії якості вод відображають природний стан, а також ступінь антропогенного забруднення поверхневих вод суши й естуаріїв України.

Назви, дані класам і категоріям якості вод по їхньому стану такі:

- I клас із однієї категорією (1) - відмінні;
- II клас - добрі, із двома категоріями: дуже гарні (2) і добрі (3);
- III клас - задовільні, із двома категоріями: задовільні (4) і посередні (5);
- IV клас із однієї категорією (6) - погані;
- V клас із однієї категорією (7) - дуже погані.

Назви, дані класам і категоріям якості вод по ступеню їх чистоти (забруднення), що впливають:

- I клас із однієї категорією (1) - дуже чисті;
- II клас - чисті, із двома категоріями: чисті (2) і досить чисті (3);
- III клас - забруднені, із двома категоріями: слабо забруднені (4) і **середньо** забруднені (5);
- IV клас із однієї категорією (6) - брудні;
- V клас із однієї категорією (7) - дуже брудні.

Зазначені класи й категорії якості поверхневих вод, певні по трофо-сапробіологічним (еколого-санітарними критеріями, відповідають певної трофності й сапробності вод, а саме:

- клас I, категорія 1 - оліготрофні, олігосапробні води;
- клас II - мезотрофні води: категорія 2 - мезотрофні, -олигосапробні; категорія 3 - мезо-евтрофні, -мезосапробні води;
- клас III - евтрофні води: категорія 4 - евтрофні - мезосапробні, категорія 5 - евополитрофні, - мезосапробні води;
- клас IV, категорія 6 - політрофні, - мезосапробні води;
- клас IV, категорія 7 - гіпертрофні, полісапробні води.

Результати екологічної оцінки якості поверхневих вод суши й естуаріїв подаються у вигляді

таблиць, графіків і карт (КНД 211.1.4.010-94). На підставі методики екологічної оцінки поверхневих вод суши й естуаріїв України розроблена “Методика картографування екологічного стану поверхневих вод України за якістю води”.

Оцінка стану водних екосистем і комплексне екологічне нормування впливу на них є актуальним завданням, тому що визначення величин критичних навантажень на водні об'єкти дозволяє регламентувати господарську діяльність і прогнозувати зміни, які відбуваються у водних об'єктах.

Питання для самоконтролю

1. Мета комплексних і інтегральних оцінок якісного стану компонентів навколишнього природного середовища.
2. Принципова відмінність між екологічним і гігієнічним підходом до побудови інтегральних оцінок якісного стану компонентів навколишнього природного середовища.
3. Вимоги "Правил охорони поверхневих вод" до скидання стічних вод у водойми.
4. Охарактеризуйте відомі вам показники інтегральних оцінок якісного стану водних об'єктів.
5. Охарактеризуйте переваги екологічного підходу в порівнянні з гігієнічним підходом до побудови інтегральних оцінок якісного стану компонентів навколишнього природного середовища.
6. Що являє собою екологічне нормування?
7. Принципи побудови й використання екологічних класифікацій.
8. Опишіть систему екологічної класифікації якості поверхневих вод, яка представлена в “Методиці встановлення й використання екологічних нормативів якості поверхневих вод суши та естуаріїв України».

Семінарське заняття № 7

з навчальної дисципліни «Організація управління в природоохоронній діяльності»

Модуль 3. УПРАВЛІННЯ ПРИРОДООХОРОННОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ.

Розділ 11: «Управління в галузі охорони та використання рослинного і тваринного світу»

Тема: „ Державний контроль в галузі охорони рослинного світу”

Виховна мета: Розвиток у студентів екологічного мислення, формування природоохоронного світогляду.

Навчальна мета:

1. Ознайомити студентів із правилами використання природних рослинних ресурсів.
2. Довести до студентів інформацію про органи державного управління в галузі охорони рослинного світу.
3. Показати студентам реальну можливість застосування отриманої на лекції інформації у практичній діяльності працівника системи МНС.

Навчальні групи: курсанти, студенти.

Тривалість: 2 години.

Місце проведення: за розкладом.

Матеріальне забезпечення: 1) мультимедійна презентація;
2) література з дисципліни.

План

1. Загальна характеристика рослинних ресурсів України
2. Загальне використання природних рослинних ресурсів
3. Спеціальне використання природних рослинних ресурсів
4. Використання природних рослинних ресурсів з природоохоронною, рекреаційною та іншою метою
5. Охорона рослинного світу
6. Державний облік і кадастр рослинного світу
7. Державний контроль у галузі України, використання та відтворення рослинного світу

1. Загальна характеристика рослинних ресурсів України

Рослин на світі менше, ніж тварин, десь на дві третини. Але тільки через них, через рослини, ми одержуємо енергію від сонця, без якої неможливе життя: через зелений листочок із загадкою дивовижної речовини хлорофілу. Хлорофіл давно досліджений, а все ж незбагнений: з неорганічного світу творить органічний він і тільки він. Рослини дають людині їжу, одяг, чисте повітря. Сьогодні під загрозою зникнення на нашій планеті перебуває за дуже і дуже приблизними підрахунками до 20 тис. видів рослин. І все-таки людина спроможна захистити кожен із цих видів, бо кожен вид має свої неповторні особливості в житті і виживанні. Жоден вимерлий вид людина відновити вже не в силі. А в природі нічого зайвого немає: що було нежиттєздатним, зникло в процесі еволюції без нашого втручання.

В Україні є великі природні ресурси цінних видів рослин, в тому числі лікарських. Результати дослідження флори судинних рослин України показують, що з 5,1 тис. видів рослин 535 видів підлягають охороні, 439 видів занесені до Червоної книги України, з них 73 види - цінні лікарські рослини. Близько 1,2 тисячі судинних рослин України мають лікувальні властивості. На сьогоднішній день особливо гостро постає питання оптимізації використання наявних ресурсів та пошуку резервів сировинних запасів цінних лікарських рослин в екологічно чистих регіонах України. Розвиток цього напрямку має нині державну вагу.

Державне управління у сфері охорони, використання та відтворення рослинного світу здійснюють Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища та інші центральні органи виконавчої влади відповідно до їх компетенції.

Природні рослинні ресурси за своєю екологічною, господарською, науковою, оздоровчою, рекреаційною цінністю та іншими ознаками поділяються на природні рослинні ресурси загальнодержавного та місцевого значення.

До природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення належать:

а) об'єкти рослинного світу у межах:

- внутрішніх морських вод і територіального моря, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України;

- поверхневих вод (озер, водосховищ, річок, каналів), що розташовані і використовуються на території більш ніж однієї області, а також їх притоків усіх порядків;

- природних та біосферних заповідників, національних природних парків, а також заказників, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення;

б) лісові ресурси державного значення;

в) рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, види яких занесені до Червоної книги України;

г) рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, та типові природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України.

До природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення законодавством України можуть бути віднесені й інші об'єкти рослинного світу.

До природних рослинних ресурсів місцевого значення відносяться дикорослі та інші, несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, не віднесені до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення.

Використання природних рослинних ресурсів за умови додержання встановлених вимог може здійснюватися з метою:

- природоохоронною;
- рекреаційною;
- оздоровчою;

- культурно-освітньою;
- виховною;
- науково-дослідною;

- господарською, що включає :

а) забезпечення потреб населення та виробництва у технічній, лікарській, пряно-ароматичній, харчовій сировині з дикорослих рослин;

б) випасання худоби, забезпечення інших потреб тваринництва;

в) потреби бджільництва;

г) потреби мисливського та рибного господарства.

Природні ресурси можуть використовуватися з господарською метою і для інших потреб, передбачених законодавством.

2. Загальне використання природних рослинних ресурсів

Громадяни можуть збирати лікарську і технічну сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби та інші харчові продукти для задоволення власних потреб, а також використовувати ці ресурси в рекреаційних, оздоровчих, культурно-освітніх та виховних цілях. Загальне використання природних рослинних ресурсів здійснюється громадянами з дотриманням правил, що затверджуються центральним органом виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища, без надання їм відповідних дозволів.

Збирання у порядку загального використання дикорослих рослин, віднесених до переліку наркотиковмісних рослин, їх плодів, насіння, післяжнивних залишків, відходів сировини тощо, забороняється. Торгівля лікарськими і декоративними видами рослин та їх частинами (корені, стебла, плоди тощо), зібраними в порядку загального використання природних рослинних ресурсів, забороняється.

Загальне використання природних рослинних ресурсів у разі їх виснаження, різкого зменшення популяційної та ценотичної різноманітності тощо може бути обмежене Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища, іншими, спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади відповідно до їх компетенції.

3. Спеціальне використання природних рослинних ресурсів

Здійснюється за дозволом юридичними або фізичними особами для задоволення їх виробничих та наукових потреб, а також з метою отримання прибутку від реалізації цих ресурсів або продуктів їх переробки.

За умов дотримання вимог законодавства можуть здійснюватися такі **види спеціального використання природних рослинних ресурсів**:

- збирання лікарських рослин;
- заготівля деревини під час рубок головного користування;
- заготівля живиці;
- заготівля кори, лубу, деревної зелені, деревних соків тощо;
- збирання квітів, ягід, плодів, горіхів, насіння, грибів, лісової підстилки, очерету тощо;
- заготівля сіна;
- випасання худоби.

Законодавством України можуть передбачатися й інші види спеціального використання природних рослинних ресурсів. Спеціальне використання природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення здійснюється за дозволом, що видається в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України.

Спеціальне використання природних рослинних ресурсів місцевого значення здійснюється за дозволом, що видається в порядку, який визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим та

органами місцевого самоврядування.

Заготівля деревини під час рубок головного користування, живиці на земельних ділянках лісового фонду здійснюється в порядку, що встановлюється *Лісовим кодексом України*. Інші види спеціального використання рослинних ресурсів на земельних ділянках лісового фонду здійснюються в порядку, що встановлюється *Законом України «Про рослинний світ», Лісовим кодексом України* та іншими нормативно-правовими актами.

Реалізація лікарської та технічної сировини дикорослих рослин юридичними або фізичними особами, які не мають дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів, забороняється.

Не потребують дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів:

- власники земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу, крім тих, що занесені до Червоної книги України та Зеленої книги України;

- користувачі (в тому числі орендарі) земельних ділянок, які їм надані для цільового призначення (ведення селянського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства, колективного садівництва, городництва, сінокосіння, випасання худоби), за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесені до Червоної книги України, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України.

Форма дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів встановлюється Кабінетом Міністрів України. Видача дозволів на спеціальне використання природних рослинних ресурсів здійснюється у межах лімітів їх використання.

Ліміти спеціального використання природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення встановлюються на підставі науково обґрунтованих нормативів спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища. Порядок встановлення лімітів спеціального використання природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення затверджується Кабінетом Міністрів України. Порядок встановлення лімітів спеціального використання природних рослинних ресурсів місцевого значення визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування за поданням спеціально уповноважених місцевих органів виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Загальне використання природних рослинних ресурсів в Україні здійснюється безоплатно. Спеціальне використання природних рослинних ресурсів є платним. Розмір збору за спеціальне використання природних рослинних ресурсів визначається з урахуванням природних запасів, поширення, цінності, можливості відтворення, продуктивності цих ресурсів.

Від збору за спеціальне використання природних рослинних ресурсів звільняються:

- науково-дослідні установи, навчальні та освітні заклади, що проводять наукові дослідження об'єктів рослинного світу з метою їх охорони, невиснажливого використання та відтворення, за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також

грибів, види яких занесені до Червоної книги України та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України;

- власники земельних ділянок;

- користувачі (в тому числі орендарі) земельних ділянок, за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесені до Червоної книги України, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, для задоволення природними рослинними ресурсами власних потреб без права їх реалізації.

Порядок визначення збору та нормативи плати за спеціальне використання природних рослинних ресурсів встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Під час здійснення діяльності, яка впливає на стан охорони, використання та відтворення рослинного світу, необхідно дотримуватися таких основних вимог:

- збереження природної просторової, видової, популяційної та ценотичної різноманітності об'єктів рослинного світу;
- збереження умов місцезростання дикорослих рослин і природних рослинних угруповань;
- науково обгрунтованого, невиснажливого використання природних рослинних ресурсів;
- здійснення заходів щодо запобігання негативного впливу господарської діяльності на рослинний світ;
- охорони об'єктів рослинного світу від пожеж, захист від шкідників і хвороб;
- здійснення заходів щодо відтворення об'єктів рослинного світу;
- регулювання поширення та чисельності дикорослих рослин і використання їх запасів з урахуванням інтересів охорони здоров'я населення.

Вказані вимоги ураховуються під час розробки проектів законодавчих актів, загальнодержавних, міждержавних, регіональних програм та здійснення заходів з охорони, використання та відтворення рослинного світу.

4. Використання природних рослинних ресурсів з природоохоронною, рекреаційною та іншою метою

З природоохоронною, рекреаційною, оздоровчою, культурно-освітньою та виховною метою здійснюється в порядку загального використання.

Для проведення науково-дослідних робіт, пов'язаних з використанням природних рослинних ресурсів, у встановленому земельним законодавством порядку можуть визначатися спеціальні земельні ділянки, на яких зростають об'єкти рослинного світу.

Правила використання природних рослинних ресурсів з науково-дослідною метою затверджуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища. У разі виявлення порушення законодавства про рослинний світ та

використання природних рослинних ресурсів не з науково-дослідною метою у встановленому законодавством порядку може бути прийняте рішення про обмеження або заборону використання природних рослинних ресурсів.

Промислове збирання технічної, лікарської, пряно-ароматичної, харчової сировини з дикорослих рослин проводиться з урахуванням принципів невиснаження природних рослинних ресурсів, збереження сприятливих умов для життя диких тварин та охорони довкілля.

Закупівля лікарської та технічної сировини з дикорослих рослин у юридичних або фізичних осіб здійснюється за умови наявності у них дозволів на спеціальне використання природних рослинних ресурсів. Збирання технічної, лікарської, пряно-ароматичної, харчової сировини з дикорослих рослин здійснюється відповідно до Правил, що затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Використання природних рослинних ресурсів для випасання худоби та забезпечення інших потреб тваринництва здійснюється на земельних ділянках, що визначаються в установленому земельним законодавством порядку.

Використання природних рослинних ресурсів для випасання худоби та забезпечення інших потреб тваринництва забороняється, якщо це може призвести до деградації земель, зайнятих об'єктами рослинного світу, або перешкоджає їх своєчасному природному відтворенню.

Використання природних рослинних ресурсів для потреб бджільництва здійснюється безоплатно і без отримання дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів шляхом розміщення пасік на відповідних земельних ділянках за погодженням з власником, користувачем (в тому числі орендарем) такої ділянки.

Відтворення природних рослинних ресурсів здійснюється власниками та користувачами (в тому числі орендарями) земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу.

Відтворення природних рослинних ресурсів забезпечується:

- сприянням природному відновленню рослинного покриву;
- штучним поновленням природних рослинних ресурсів;
- запобіганням небажаним змінам природних рослинних угруповань та негативному впливу на них господарської діяльності;
- зупиненням (тимчасово) господарської діяльності з метою створення умов для відновлення деградованих природних рослинних угруповань.

Обсяги робіт з відтворення природних рослинних ресурсів і способи їх проведення визначаються проектами, що затверджуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища.

5. Охорона рослинного світу

Охорона рослинного світу передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження просторової, видової, популяційної та ценотичної різноманітності і цілісності об'єктів рослинного світу,

охорону умов їх місцезростання, збереження від знищення, пошкодження, захист від шкідників і хвороб, а також невиснажливе використання.

Охорона рослинного світу здійснюється центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, власниками та користувачами (в тому числі орендарями) земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу, а також користувачами природних рослинних ресурсів.

Охорона рослинного світу забезпечується:

1. встановленням правил і норм охорони використання та відтворення об'єктів рослинного світу;
2. заборонаю та обмеженням використання природних рослинних ресурсів у разі необхідності;
3. проведенням екологічної експертизи та інших заходів з метою запобігання загибелі об'єктів рослинного світу в результаті господарської діяльності;
4. захистом земель, зайнятих об'єктами рослинного світу, від ерозії, селей, підтоплення, затоплення, заболочення, засолення, висушення, ущільнення, засмічення, забруднення промисловими і побутовими відходами і стоками, хімічними й радіоактивними речовинами та від іншого несприятливого впливу;
5. створенням та оголошенням територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
6. організацією наукових досліджень, спрямованих на забезпечення здійснення заходів щодо охорони та відтворення об'єктів рослинного світу;
7. розвитком системи інформування про об'єкти рослинного світу та вихованням у громадян дбайливого ставлення до них;
- 8) створенням системи державного обліку та здійсненням державного контролю за охороною, використанням та відтворенням рослинного світу;
- 9) занесенням рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин до Червоної книги України, та рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань - до Зеленої книги України.
- 10) встановленням юридичної відповідальності за порушення порядку охорони та використання природних рослинних ресурсів;
- 11) здійсненням інших заходів і встановленням законодавством інших вимог щодо охорони рослинного світу.

Підприємства, установи, організації та громадяни, діяльність яких пов'язана з розміщенням, проектуванням, реконструкцією, забудовою населених пунктів, підприємств, споруд та інших об'єктів, а також введенням їх в експлуатацію, повинні передбачати і здійснювати заходи щодо збереження умов місцезростання об'єктів рослинного світу.

Будівництво, введення в експлуатацію підприємств, споруд та інших об'єктів і застосування технологій, що викликають порушення стану та умов місцезростання об'єктів рослинного світу, засмічення, а також забруднення хімічними та іншими токсичними речовинами територій, зайнятих ними,

забороняється. Випалювання сухої природної рослинності або її залишків без дозволу органів державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища забороняється.

З територій, відведених під забудову населених пунктів, підприємств, споруд та інших об'єктів, будівництво доріг, трубопроводів, ліній електропередачі і зв'язку, а також з тих земель, що підлягають затопленню, рідкісні рослини і такі, що перебувають під загрозою зникнення, повинні бути пересаджені на ділянки з однотипними умовами місцезростання. Пересаджувати такі рослини зобов'язані юридичні або фізичні особи, які здійснюють цю забудову.

6. Державний облік і кадастр рослинного світу

Мета державного обліку і кадастру рослинного світу - облік кількісних, якісних та інших характеристик природних рослинних ресурсів, обсягу, характеру та режиму їх використання, а також здійснення систематичного контролю за якісними і кількісними змінами в рослинному світі і для забезпечення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також власників та користувачів (в тому числі орендарів) земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу, відомостями про стан рослинного світу.

Державний облік і кадастр рослинного світу містять систему відомостей і документів про розподіл об'єктів рослинного світу між власниками і користувачами (в тому числі орендарями) земельних ділянок, кількісні та якісні характеристики народногосподарської і наукової цінності рослинних ресурсів, поділ природних рослинних угруповань на категорії, економічну оцінку технічних, кормових, лікарських, харчових та інших властивостей природних рослинних ресурсів, інші дані про рослинні природні ресурси, необхідні для забезпечення їх невиснажливого використання, відтворення й ефективної охорони.

Порядок ведення державного обліку і кадастру рослинного світу визначається Кабінетом Міністрів України.

Моніторинг рослинного світу є складовою частиною моніторингу навколишнього природного середовища і здійснюється в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

7. Державний контроль у галузі України, використання та відтворення рослинного світу

Здійснюється Кабінетом Міністрів України, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища і його органами на місцях, місцевими державними адміністраціями, іншими, спеціально уповноваженими на це органами виконавчої влади відповідно до законодавства України.

Громадський контроль у галузі охорони, використання та відтворення рослинного світу здійснюється громадськими інспекторами з охорони навколишнього природного середовища. Повноваження громадських інспекторів, що здійснюють контроль за охороною, використанням та відтворенням рослинного світу, визначаються згідно з Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища». Порушення законодавства про рослинний світ тягне за собою дисциплінарну,

адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно з законами України.

Відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ несуть особи, що скоїли:

- самовільне спеціальне використання природних рослинних ресурсів;
- порушення правил загального використання природних рослинних ресурсів;
- протиправне знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу;
- порушення вимог охорони умов місцезростання об'єктів рослинного світу;
- порушення вимог щодо охорони, використання та відтворення рослинного світу під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію, експлуатації споруд та об'єктів, застосування технологій, які негативно впливають на стан об'єктів рослинного світу;
- перевищення лімітів використання природних рослинних ресурсів;
- самовільне проведення інтродукції та акліматизації дикорослих видів рослин;
- реалізацію лікарської та технічної сировини дикорослих рослин, зібраної без дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів;
- закупівлю лікарської та технічної сировини дикорослих рослин у юридичних або фізичних осіб, які не мають дозволу на їх спеціальне використання;
- порушення правил вивезення за межі України і ввезення на її територію об'єктів рослинного світу;
- невнесення збору за використання природних рослинних ресурсів у встановлені строки.

Завдання на самопідготовку:

1. Закріпити отримані на лекції знання.
2. Підготувати самостійно теми «Правова охорона лісів» і «Державне управління в галузі охорони тваринного світу»

Питання для самоконтролю

1. Які органи здійснюють державне управління у сфері охорони, використання та відтворення рослинного світу?
2. Які природні рослинні ресурси відносять до загальнодержавного та місцевого значення?
3. Назвіть види спеціального використання природних рослинних ресурсів.
4. Як визначають ліміти спеціального використання природних рослинних ресурсів?
5. Як забезпечується відтворення і охорона природних рослинних ресурсів?
6. Мета державного обліку і кадастру рослинного світу.

Семінарське заняття № 8

з навчальної дисципліни «Організація управління в природоохоронній діяльності»

**Модуль 4. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД В УПРАВЛІННІ НАВКОЛИШНІМ ПРИРОДНИМ
СЕРЕДОВИЩЕМ.**

Розділ 13: «Міжнародні принципи управління природоохоронною діяльністю»

Тема: «Сучасні методологічні підходи до визначення екологічних індикаторних показників»

Виховна мета: Розвиток у студентів екологічного мислення, формування природоохоронного світогляду.

Навчальна мета:

1. Ознайомити студентів із сучасними методологічними підходами до визначення екологічних індикаторних показників.
2. Довести до студентів інформацію про застосування екологічних індикаторних показників в управлінні природоохоронною діяльністю в Україні.
3. Показати студентам реальну можливість застосування отриманої на лекції інформації у практичній діяльності працівника системи МНС.

Навчальні групи: курсанти, студенти.

Тривалість: 2 години.

Місце проведення: за розкладом.

Матеріальне забезпечення: 1) мультимедійна презентація;
2) література з дисципліни.

План

Вступ.

10.1 Методичні підходи до визначення індексу та ступені гармонізації сталого розвитку.

10.2. Характеристика та індикатори екологічного виміру сталого розвитку.

10.3 Аналіз екологічного виміру сталого розвитку регіонів України.

Література:

1. Встреча на высшем уровне «Планета Земля», Рио-де-Жанейро, 1992: [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/development/progareas/global/earthsummit.shtml>.

2. Йоханнесбургская встреча на высшем уровне 2002: [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/conferen/wssd/>.

3. Zgurovsky, M.Z. Sustainable development global simulation: Opportunities and threats to the planet [Text] / M.Z. Zgurovsky // Russian Journal of Earth Sciences. – 2007. – Vol. 9, ES2003, doi:10.2205/2007ES000273.

4. Zgurovsky, M. The Sustainable Development Global Simulation: Quality of Life and Security of the World Population [Text] / M.Z. Zgurovsky. – К.: Publishing House, “Polytechnica”, 2007. – 218 p.

5. Повестка дня на XXI век, век, утвержденная Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 14 июня 1992 года: [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/conferen/wssd/agenda21/>.

6. Згуровский, М.З. Глобальное моделирование процессов устойчивого развития в контексте качества и безопасности жизни людей (2005- 2007/2008 годы) [Текст] / М.З. Згуровский, А.Д. Гвишиани. – К.: Изд.-во «Политехника», 2008. – 331 с.

7. Згуровский, М.З. Сталий розвиток у глобальному і регіональному вимірах: аналіз за даними 2005р. [Текст] / М.З. Згуровский. – К.: НТУУ «КПІ», ВПІ ВПК «Політехніка», 2006. – 84 с.

8. The Global Competitiveness Index Analyzer 2009/2010: [Electron. resource]. – Access link: <http://gcr.weforum.org/>.

9. 2005 Environmental Sustainability Index: Benchmarking National Environmental Stewardship: [Electron. resource]. – Access link: <http://www.yale.edu/esi/>.

10. Згуровский, М.З. Оценивание устойчивого развития окружающей среды на субнациональном уровне в Украине [Текст] / М.З. Згуровский, Г.А. Статюха, И.Н. Джигирей // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2008. – № 4. – С. 7720

Вступ

Відповідно до „Повістки дня на XXI століття”, що утверджена Конференцією ООН по навколишньому природному середовищу, яка відбулась в Рио –де -Жанейро, 14 липня 1992 року, концепція сталого розвитку системно поєднує три головні компоненти сталого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну і соціальну.

Економічний підхід полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосуванні природо- , енерго – і матеріалозберігаючих технологій для створення потоку сукупного доходу, який би забезпечував принаймні збереження (не зменшення) сукупного капіталу (фізичного природного або людського), з використанням якого цей сукупний дохід створюється. Водночас перехід до інформаційного суспільства приводить до зміни структури сукупного капіталу на користь людського, збільшуючи нематеріальні потоки фінансів, інформації та інтелектуальної власності. Уже тепер ці потоки перевищують обсяги переміщення матеріальних товарів усемеро. Розвиток нової, «невагомої» економіки стимулюється не лише дефіцитом природних ресурсів, а й наростанням обсягів інформації та знань, що набувають значення затребуваного товару.

З погляду екології, сталий розвиток має забезпечити цілісність біологічних і фізичних природних систем, їх життєздатність, від чого залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Особливого значення набуває здатність таких систем самооновлюватися й адаптуватися до різноманітних змін, замість збереження в певному статичному стані або деградації та втрати біологічної різноманітності.

Соціальна складова орієнтована на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості конфліктів у суспільстві. Людина має стати не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Вона повинна брати участь у процесах формування своєї життєдіяльності, прийнятті й реалізації рішень, контролі за їх виконанням. Важливе значення для забезпечення цих умов має справедливий розподіл благ між людьми, плюралізм думок та толерантність у стосунках між ними, збереження культурного капіталу і його розмаїття, насамперед спадщини не домінуючих культур.

Системне узгодження і баланс цих трьох складових – завдання величезної складності. Зокрема взаємний зв'язок соціальної та екологічної складових приводить до необхідності збереження однакових прав сьогоднішніх і майбутніх поколінь на використання природних ресурсів. Взаємодія соціальної та економічної складових вимагає досягнення справедливості при розподілі матеріальних благ між людьми й надання цілеспрямованої допомоги бідним прошаркам суспільства. І, нарешті, взаємозв'язок природоохоронної та економічної складових потребує вартісної оцінки техногенних впливів на довкілля. Вирішення цих завдань – найголовніший виклик сьогодення для національних урядів, авторитетних міжнародних організацій та всіх прогресивних людей світу.

10.1 Методичні підходи до визначення індексу та ступені гармонізації сталого розвитку

Методика для вимірювання процесів сталого розвитку (МВСП), в просторі вказаних трьох складових та виконано оцінювання цих процесів для регіонів України розроблена Інститутом прикладного системного аналізу Національної академії наук України і Міністерства освіти і науки України.

Важливою проблемою на шляху втілення концепції сталого розвитку є формування системи вимірювання для кількісного та якісного оцінювання цього дуже складного процесу. Головними вимогами до зазначеної системи є її інформаційна повнота та адекватність представлення взаємопов'язаної тріади складових сталого розвитку. В цьому напрямку зараз працюють як відомі міжнародні організації, так і численні наукові колективи, але її однозначного узгодження поки що не досягнуто.

Згідно з Методологією вимірювання сталого розвитку (МВСП) сталий розвиток оцінюється за допомогою відповідного індексу (I_{sd}) в просторі трьох вимірів: економічного (I_{ec}), екологічного (I_{e}) та соціального + інституціонального (I_s), (рис. 1.1). Цей індекс є вектором, норма якого визначає рівень сталого розвитку, а його просторове положення в системі координат (I_{ec} , I_e , I_s) характеризує міру «гармонійності» цього розвитку (ступінь гармонізації сталого розвитку – G).

Рівновіддаленість вектора I_{sd} від кожної з координат (I_{ec} , I_e , I_s) буде відповідати найбільшій гармонійності сталого розвитку.

Наближення ж цього вектора до однієї з координат буде вказувати на пріоритетний розвиток за відповідним виміром і нехтування двома іншими. Індекс (I_{sd}) та ступінь гармонізації сталого розвитку (G) обчислюються по складовим (I_{ec} , I_e , I_s).

Індекс економічного виміру (I_{ec}) сформуємо з двох індексів — Індексу конкурентоспроможності, який формується з таких двох груп (категорій економічної політики) індикаторів: I – групи індикаторів базових потреб; II – групи індикаторів підприємницької діяльності. У першу групу входять чотири індикатори: валовий національний продукт, промислово - сільськогосподарська сфера, нематеріальна сфера і транспортна інфраструктура. Друга група містить п'ять індикаторів: виробничі можливості, міжнародне торгівельне співробітництво, малий бізнес, споживчий ринок і заборгованість.

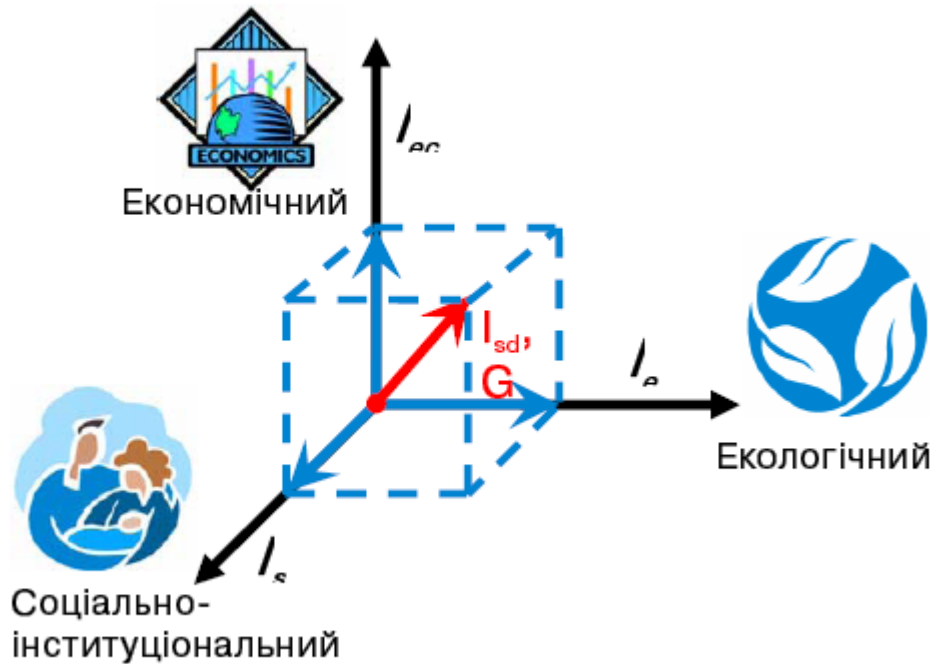

Рисунок 10.1 - Виміри сталого розвитку.

Таблиця 10.1 - Глобальні індекси, що використовуються для обчислення I_{sd} та G .

Вимір сталого розвитку	Індекс	Складові
Економічний	I_{ec} – індекс економічного виміру	4 категорії політики, 15 індикаторів
Екологічний	I_e - індекс екологічного виміру	3 категорії політики, 15 індикаторів
Соціально-інституціональний	I_s - індекс соціального виміру	4 категорії політики, 17 індикаторів

Індекс інноваційно-кадрового потенціалу формується з таких двох груп (категорій економічної політики) індикаторів: III – групи індикаторів ринку праці; IV – групи індикаторів інноваційно-інвестиційних можливостей. У третю групу входять три індикатори: ефективність ринку праці, можливості ринку праці та доходно-витратний баланс. Четверта група формується з трьох індикаторів: наукова діяльність, рівень інноваційності та інвестиційні можливості.

Індекс екологічного виміру (I_e) визначається за допомогою трьох категорій екологічної політики: I – «Екологічні системи», до якої входять такі індикатори як повітря, біорізноманіття, земля, якість води, кількість води й радіаційна та екологічна небезпека; II – «Екологічне навантаження», яка містить індикатори викидів в атмосферне повітря, навантаження на екосистеми, утворення і використання відходів, водного навантаження; III – «Регіональне екологічне керування», охоплює індикатори участі в екологічних проектах, викидів парникових газів й трансграничного екологічного тиску.

Індекс соціального виміру (I_s) сформовано з чотирьох категорій соціальної політики: I – «Суспільство, засноване на знаннях»; II – «Розвиток людського потенціалу»; III – «Інституціональний розвиток», VI – «Якість життя». У першу категорію політики входять три індикатори: індикатор інтелектуальних активів суспільства, індикатор перспективності розвитку суспільства та індикатор якості розвитку суспільства. Друга група містить індикатор розвитку здоров'я та фізичного виховання, індикатор рівня освіти,

індикатор демографічного розвитку, індикатор ринку праці й індикатор економічної складової людського розвитку. Третя категорія політики соціального виміру сталого розвитку охоплює індикатор політичної свідомості, індикатор впливу релігійних інституцій та індикатор ефективності державної влади. Четверта група сформована з індикаторів відпочинку і культури людей, стану навколишнього середовища, свободи людей, здоров'я людей, стану інфраструктури, ризиків та безпеки життя.

В табл. 10.2 згруповані категорії політики та індикатори, які використовувалися для оцінювання сталого розвитку регіонів України за даними 2006 року.

Математична модель МВСП, структура якої наведена на рис. 10.2, розроблена на основі опису взаємозв'язків між різними категоріями політики та індикаторами.

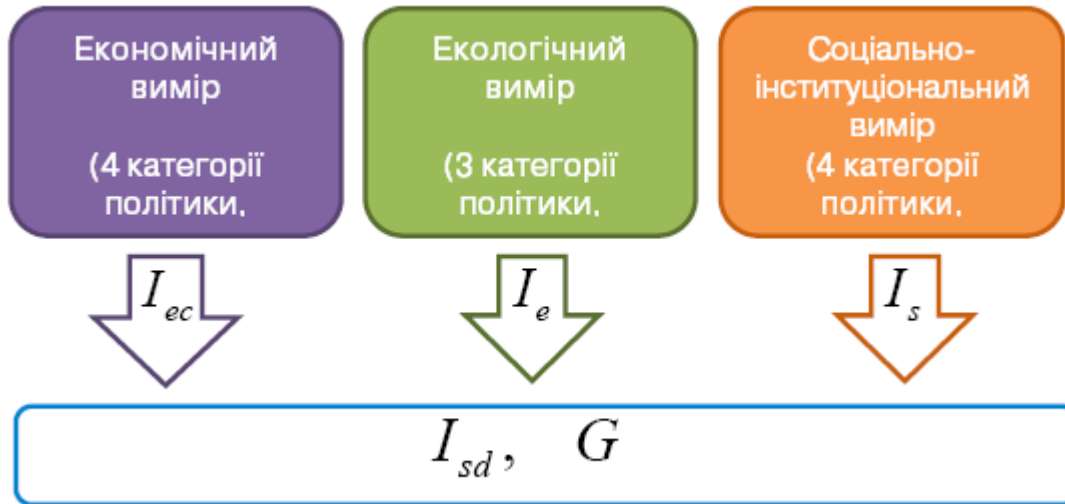

Рисунок 10.2 – Загальні принципи визначення індексу та ступені гармонізації сталого розвитку

При цьому враховувалося, що всі дані, індикатори та індекси, які входять до моделі вимірюються за допомогою різних фізичних величин, мають різні інтерпретації та змінюються в різних діапазонах.

Тому вони були приведені до нормованого виду таким чином, щоб їх змінювання відбувались у діапазоні від 0 до 1. В цьому випадку найгірші значення вказаних індикаторів з точки зору сталого розвитку відповідають числовим величинам близьким до 0, а найкращі – наближуються до 1.

Ця нормалізація дозволяє розрахувати кожен з індексів I_{ec} , I_e , I_s та I_{sd} через його складові з відповідним ваговими коефіцієнтами. В свою чергу, вагові коефіцієнти у формулах розрахунку індексу сталого розвитку (I_{sd}) обираються таким чином, щоб дати можливість забезпечити рівні ваги економічного, екологічного та соціального вимірів в системі координат (I_{ec} , I_e , I_s).

Індекс виміру сталого розвитку – агрегована оцінка, яка недвозначно інтерпретується, є зрозумілою широкому загалу та може використовуватись у якості потужного інструменту для прийняття рішень на аналітичній основі в економічному, екологічному або соціальному вимірі сталого розвитку.

Під ступенем гармонізації сталого розвитку (рис. 1.3) розуміють кут між вектором I_{sd} з нормою:

$$\|I_{sd}\| = \sqrt{(I_{ec}^2 + I_e^2 + I_s^2)} \quad (10.1)$$

та «ідеальним» вектором, який є рівновіддаленим від кожної з координат I_{ec} , I_e , I_s з нормою:

$$\|1\| = \sqrt{(1^2 + 1^2 + 1^2)}. \quad (10.2)$$

Таблиця 10.2 - Категорії політики та індикатори оцінювання сталого розвитку регіонів України

Економічний вимір		Екологічний вимір		Соціально – інституціальний вимір	
Індекс економічного виміру I_{ec}		Індекс екологічного виміру I_e		Індекс соціального виміру I_s	
Категорії політики	Індикатори	Категорії політики	Індикатори	Категорії політики	Індикатори

1.Базові потреби	1.Валовий національний продукт;	1.Екологічні системи	1.Повітря;	1.Суспільство, засноване на знаннях	1.Інтелектуальні активи;
	2.Промислово-сільськогосподарська сфера;		2.Біорізноманіття;		2.Перспективність розвитку суспільства;
	3.Нематеріальна сфера;		3.Земля;		3.Якість розвитку суспільства;
	4.Транспортна інфраструктура		4.Якість води;	2.Розвиток людського потенціалу	4.Розвиток здоров'я та фізичного виховання;
2.Підприємницька діяльність	5.Виробничі можливості;	5.Кількість води;	5.Рівень освіти;		
	6.Міжнародне торговельне співробітництво;	6.Радіаційна та екологічна небезпека	6.Демографічний розвиток		
	7.Малий бізнес;	2.Екологічне навантаження	7.Викиди в атмосферне повітря;		7.Ринок праці;
	8.Споживчий ринок;		8.Навантаження на екосистеми;	8.Економічна складова людського розвитку	
	9.Заборгованість		9.Утворення і використання відходів;		
10.Водне навантаження					

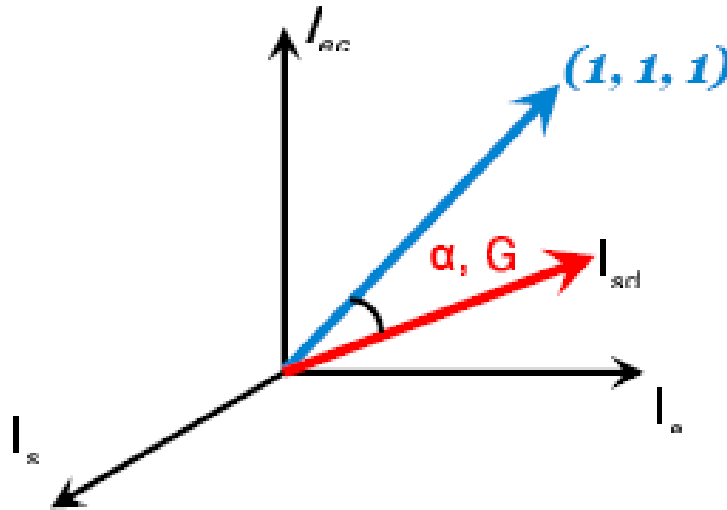

Рисунок 10.3 - Ступінь гармонізації сталого розвитку

Цей кут вимірюється в градусах і визначається співвідношенням

$$\alpha = \arccos \frac{I_{ec} + I_e + I_s}{\sqrt{3} \cdot \sqrt{I_{ec}^2 + I_e^2 + I_s^2}}$$

(10.3)

і змінюється в межах:

$$0 \leq \alpha \leq \alpha_{\max}; \alpha_{\max} = \arccos \frac{1}{\sqrt{3}}. \quad (10.4)$$

По мірі наближення цього кута до 0, ступінь гармонізації сталого розвитку буде зростати.

Для зручності порівняння регіонів за ступенем гармонізації сталого розвитку цей показник приведено до наступного нормованого вигляду:

$$G = \frac{G' - G_{\min}}{G_{\max} - G_{\min}},$$

$$\text{де } G' = 1 - \frac{\alpha}{\alpha_{\max}}; G_{\max} = 1 - \frac{\alpha_1}{\alpha_{\max}}; G_{\min} = 1 - \frac{\alpha_2}{\alpha_{\max}}; \alpha_1 = 0;$$

$$\alpha_2 = \frac{45}{\pi} \arccos \frac{1}{\sqrt{3}}.$$

(10.5)

В результаті застосування цієї нормалізації ступінь гармонізації G буде змінюватися в діапазоні $[0-1]$. Вона буде зростати по мірі наближення G до 1 і зменшуватися при наближенні G до 0. Таким чином, модель МВСР дозволяє обчислювати індекс сталого розвитку (I_{sd}) та ступінь гармонізації цього розвитку (G) для кожного регіону України, для якого існують дані для індексів, наведених у табл. 10.1 і 10.2.

Необхідність у розробці індикаторів сталого розвитку була відзначена в "Порядку денному на 21 століття". В 407 - й главі цього документа ("Інформація для прийняття рішень") відзначено: "З метою створення надійної основи для процесу прийняття рішень на всіх рівнях і сприяння полегшенню саморегульованої сталості комплексних екологічних систем і систем розвитку необхідно розробити показники сталого розвитку".

Контроль досягнення цілей сталого розвитку, керування цим процесом, прийняття рішень, оцінювання ефективності використовуваних засобів і рівня досягнення поставлених цілей вимагають розроблення відповідних критеріїв і показників – індикаторів сталого розвитку. Таким чином, головна мета створення системи індикаторів – моніторинг сталого розвитку суспільства. В останні роки значимі роботи у сфері розроблення індикаторів виконані рядом колективів на локальному, регіональному й глобальному рівні як сталого розвитку у цілому, так і окремих його аспектів.

Індикатор сталого розвитку – це показник (найчастіше кількісний), який відображає економічний, соціальний і / або екологічний розвиток у певному регіоні, і має такі властивості як простота інтерпретації, широкий розмах, чутливість до змін, кількісна визначеність і дозволяє робити прогнози й вчасно визначати тенденції.

Одержання відповідного аналітичного та емпіричного обґрунтування для ефективного прийняття рішень є найважливішою основою політики. Під час відсутності ефективних індикаторів сталого розвитку неможливо здійснити цикл процесу прийняття рішень – визначання і формулювання мети, впровадження та оцінювання результату. Замість цього на управлінські рішення в області сталого розвитку накладається дрейф характеристик, нечіткість вираження пріоритетів, некогерентність політичних цілей і відсутність можливості оцінювання характеристик розвитку суспільства від об'єктивних критеріїв.

10.2. Характеристика та індикатори екологічного виміру сталого розвитку

Екологічний вимір сталого розвитку будемо оцінювати за допомогою індексу екологічного виміру (I_e). Для його розрахунку використовується методика агрегування, відповідно до якої індекс I_e має 3 категорії екологічної політики (верхній рівень), 13 індикаторів (середній рівень) і 44 показники (нижній рівень). Індекс I_e розроблений для оцінювання екологічної сталості регіонів України.

Індекс екологічного виміру розроблений для оцінювання екологічної сталості регіонів України й методологічно базується на відомому індексі ESI72005, у якому для формування складових (індикаторів) використана схема «рушійні сили – тиск – стан – вплив – реакція» (рис. 10.4).

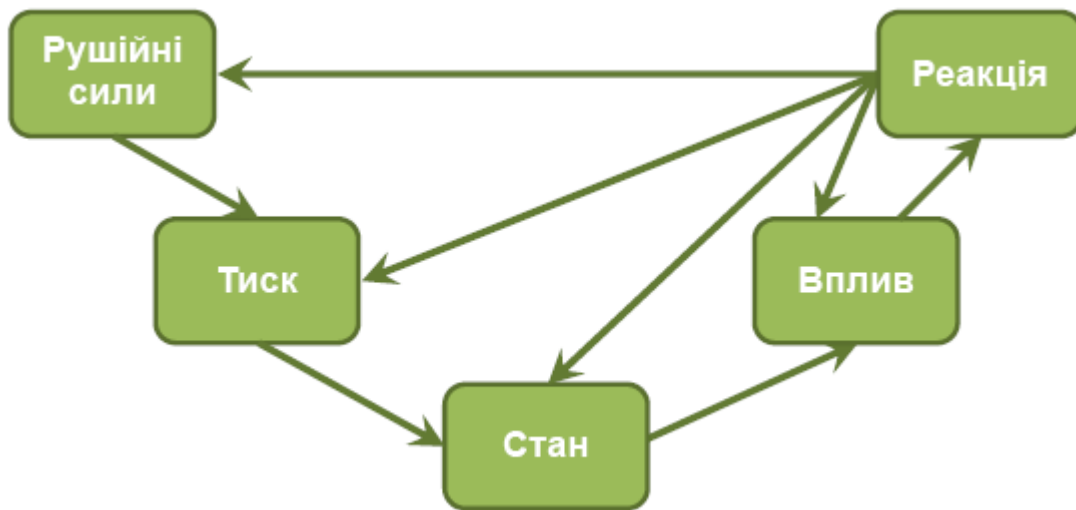

Рисунок 10.4 - Схема «рушійні сили – тиск – стан – вплив – реакція» (РСТСВР)

Модель РСТСВР є основою для аналізу взаємозалежних факторів, що впливають на природне середовище. Рушійні сили – це соціально-економічні фактори й види діяльності, які збільшують або послаблюють навантаження на навколишнє середовище. Тиск означає пряме антропогенне навантаження на навколишнє середовище, здійснюване, викидами або скиданнями забруднюючих речовин і використанням природних ресурсів (наприклад, викиди в атмосферу від автотранспорту). Стан відноситься до поточного стану й тенденцій зміни навколишнього середовища, включаючи параметри якості (такі як рівні забруднення) по повітрю, водним об'єктам і ґрунту; різноманітність видів у конкретному географічному районі; і наявність природних ресурсів, таких як ліс або прісна вода.

Вплив означає наслідки зміни навколишнього середовища для здоров'я людини й інших організмів, а також наслідки для природи й біорізноманіття (наприклад, вплив на здоров'я людей, пов'язаний з атмосферним забрудненням у великому місті або з недоброякісною питною водою). Реакція у відповідь представляє собою конкретні дії, спрямовані на вирішення екологічних проблем. Такими заходами можуть бути, наприклад, збільшення площі охоронюваних природних територій, зниження енергоємності й підвищення частки перероблених і повторно використовуваних відходів.

Індекс Іе охоплює три категорії політики SYS – «Екологічні системи», STR – «Екологічне навантаження» і REG – «Регіональне екологічне керування». Категорії політики містять 13 індикаторів (рис. 10.5, табл. 10.3), а саме AIR – «Повітря», BIO – «Біорізноманіття», LAN – «Земля», WQL – «Якість води», WQN – «Кількість води», RAD – «Радіаційна й екологічна небезпека», EMS – «Викиди в атмосферне повітря», ECO – «Навантаження на екосистеми», WST – «Утворення і використання відходів», WAT – «Водне навантаження», COL – «Участь в екологічних проектах», GHG – «Викиди парникових газів» та TBP – «Трансграничний екологічний тиск». Розрахунок значень індикаторів екологічної сталості здійснюється на основі 44 параметрів.

Інформаційна база. Результати використання індексу екологічного виміру в значній мірі залежать від якості вихідних даних.

Вихідні дані для розрахунку значень параметрів екологічного виміру одержані з екологічних паспортів регіонів України Міністерства охорони навколишнього природного середовища, даних Державного комітету статистики України, Міністерства економіки України, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та інших джерел.

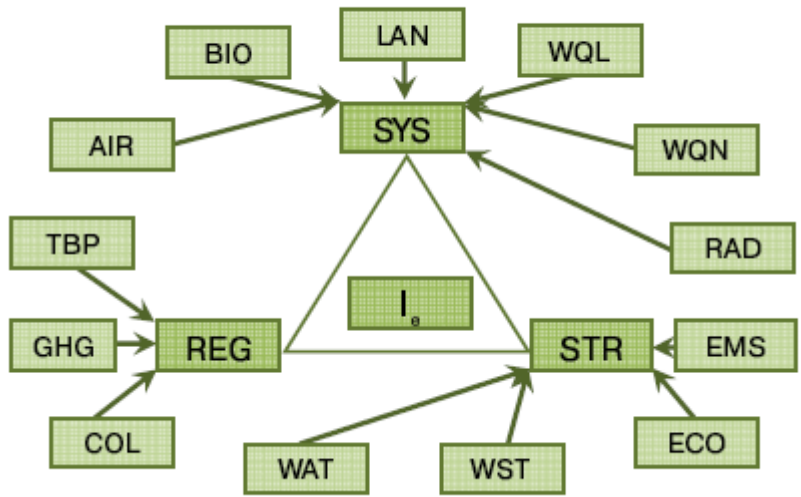

Рисунок 10.5 - Структура індексу екологічного виміру

Таблиця 10.3 - Категорії політики, індикатори та параметри екологічного виміру

Індикатори екологічного виміру	Параметри екологічного виміру
Екологічні системи	
Повітря	Середня концентрація двоокису азоту в атмосферному повітрі міст
	Середня концентрація двоокису сірки в атмосферному повітрі міст
	Середня концентрація пилу в атмосферному повітрі міст
Біорізноманіття	Видив фауни під загрозою
	Видив флори під загрозою
	Об'єкти природно – заповідного фонду
Земля	Техногенне навантаження на природне середовище
	Поширення екзогенних геологічних процесів
	Забруднені ділянки
	Порушені, відпрацьовані та рекультивовані землі
Якість води	Середньорічна концентрація завислих речовин усереднена по контрольним створам водних об'єктів регіону
	Середньорічна мінералізація усереднена по контрольним створам водних об'єктів регіону
	Середньорічна концентрація нітратів усереднена по контрольним створам водних об'єктів регіону
Кількість води	Забрано води з природних джерел у розрахунку на одну особу
	Забрано води з природних підземних джерел у розрахунку на одну особу
Радіаційна й екологічна небезпека	Радіаційна забрудненість території
	Потенційна радіаційна небезпека, що обумовлена можливими техногенними катастрофами на об'єктах ядерного паливного циклу
	Радіоактивно забруднені землі, що не використовуються в господарстві

	Екологічно небезпечні підприємства
	Зберігання і використання небезпечних хімічних речовин
Екологічне навантаження	
Викиди в атмосферне повітря	Викиди оксидів азоту
	Викиди двоокису сірки
	Викиди летких органічних сполук
	Викиди забруднюючих речовин від автомобільного транспорту
	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел у розрахунку на км ²
	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел у розрахунку на одну особу
	Зміна відношення площі зрубаних та загиблих лісових культур та насаджень до площі створених лісових насаджень за останні три роки
Навантаження на екосистеми	Рілля
	Сіножаті та пасовища
	Ліси та інші лісо вкриті площі
	Забудовані землі
	Використано свіжої води у розрахунку на одну особу
Утворення і використання відходів	Використання відходів
	Накопичення відходів
	Утворення відходів I – III класів небезпеки у розрахунку на один км ²
	Утворення відходів I – III класів небезпеки у розрахунку на одну особу
	Площі під твердими побутовими відходами
Водне навантаження	Скинуті забруднюючі речовини
	Скинуті зворотні води у поверхневі водні об'єкти
Регіональне екологічне керування	
Участь в екологічних проектах	Громадські екологічні організації
	Обсяг фактичних коштів на природоохоронні заходи
Викиди парникових газів	Викиди парникових газів до ВРП
	Викиди парникових газів на душу населення
Трансграничний екологічний тиск	Відходи I – III класів небезпеки, передані іншим підприємствам, у т.ч. іншим країнам

Пропонований індекс екологічного виміру I_e враховує національні пріоритети в екологічній політиці, зокрема радіаційне і техногенне навантаження. Отримувані результати, поряд з індексами оцінювання економічної, соціальної й інституціональної складових сталого розвитку дозволяють представити повну картину прогресу регіонів на шляху до сталого розвитку.

Всі індикатори та параметри, які входять до моделі вимірюються за допомогою різних фізичних величин, мають різні інтерпретації та змінюються в різних діапазонах. Тому вони були приведені до нормованого виду таким чином, щоб їхні змінювання відбувалися у діапазоні від 0 до 1. Значення вказаних індикаторів, що відповідають низькій екологічній сталості є числовими величинами близькими до 0, а високій екологічній сталості – наближуються до 1.

Ця нормалізація дозволяє розрахувати кожен з індикаторів через його складові (показники) і значення індексу через значення індикаторів та категорій політики.

$$\begin{aligned}I_e &= \frac{1}{3}I_{SYS} + \frac{1}{3}I_{STR} + \frac{1}{3}I_{REG}, \\I_{SYS} &= \frac{1}{6}I_{AIR} + \frac{1}{6}I_{BIO} + \frac{1}{6}I_{LAN} + \frac{1}{6}I_{WQL} + \frac{1}{6}I_{WQN} + \frac{1}{6}I_{RAD}, \\I_{STR} &= \frac{1}{4}I_{EMS} + \frac{1}{4}I_{ECO} + \frac{1}{4}I_{WST} + \frac{1}{4}I_{WAT}, \\I_{REG} &= \frac{1}{3}I_{COL} + \frac{1}{3}I_{GHG} + \frac{1}{3}I_{TBP}.\end{aligned}$$

(10.6)

Вагові коефіцієнти у формулах розрахунку індикаторів екологічного виміру обираються таким чином, щоб дати можливість забезпечити одну й ту ж вагу складових в цьому індексі. Це обумовлено тим, що присвоєння екологічним параметрам певних ваг є складним завданням для експертів, а статистичні методи, зокрема аналіз головних компонент й факторний аналіз, показують майже рівноцінні їхні ваги у межах індикаторів, до яких вони входять. Тому індикатори екологічного виміру є рівнозваженими середніми значень параметрів, і значення категорій політики екологічного виміру є рівнозваженими середніми значень індикаторів.

Таблиця 10.4 - Значення індикаторів сталого розвитку (за екологічними показниками) регіонів України за даними 2006 року

Вимір	Екологічний вимір												
Категорія політики	Екологічні системи					Екологічне навантаження					Регіональне екологічне керування		
Регіон	I_{AIR}	I_{BIO}	I_{LAN}	I_{WQL}	I_{WQN}	I_{RAD}	I_{EMS}	I_{ECO}	I_{WST}	I_{WAT}	I_{COL}	I_{GHG}	I_{TBP}
АР Крим	0,310	0,082	0,570	0,345	0,649	0,992	0,983	0,597	0,718	0,000	0,151	0,803	0,801
Вінницька обл.	0,829	0,251	0,582	0,851	0,000	0,672	0,920	0,721	0,986	0,947	0,254	0,571	1,000
Волинська обл.	1,000	0,212	0,686	0,891	0,310	0,753	0,994	0,864	0,840	0,894	0,218	0,962	1,000
Дніпропетровська	0,403	0,000	0,564	0,726	0,508	0,601	0,717	0,844	0,893	0,509	0,793	0,738	0,998
Донецька обл.	0,966	0,026	0,087	0,552	0,393	0,814	0,568	0,767	0,000	1,000	1,000	0,307	0,923
Житомирська обл.	0,968	0,037	0,675	0,884	0,063	0,000	0,995	0,910	0,785	0,888	0,089	0,982	1,000
Закарпатська обл.	0,743	0,285	0,996	0,614	0,068	0,912	0,986	0,881	0,955	0,950	0,335	0,969	1,000
Запорізька обл.	0,969	0,016	0,783	0,731	0,467	0,738	0,868	0,910	0,368	0,416	0,610	0,524	1,000
Івано-Франківська обл.	0,789	0,191	0,768	0,382	0,113	0,846	0,692	0,835	0,893	0,892	0,436	0,371	1,000
Київська обл.	0,706	0,471	0,784	0,163	0,431	0,076	0,914	1,000	0,892	0,452	0,254	0,000	0,984
Кіровоградська обл.	0,387	0,069	0,744	0,623	0,117	0,792	0,992	0,702	0,813	0,933	0,324	0,890	0,715
Луганська обл.	0,534	0,039	0,039	0,769	1,000	0,962	0,563	0,761	0,738	0,805	0,489	0,690	0,999
Львівська обл.	0,954	0,136	0,870	0,726	0,443	0,880	0,946	0,790	0,815	0,883	0,210	0,846	1,000
м. Київ	0,464	0,191	0,000	0,661	0,268	0,388	0,000	0,527	0,798	0,622	0,540	0,973	1,000
м. Севастополь	0,678	1,000	0,155	0,794	0,242	1,000	0,900	0,000	0,853	0,806	0,264	1,000	1,000
Миколаївська обл.	0,963	0,073	0,782	0,845	0,140	0,723	0,992	0,739	0,708	0,881	0,363	0,890	0,933
Одеська обл.	0,000	0,356	0,844	0,000	0,600	0,707	0,986	0,691	0,514	0,843	0,348	0,171	1,000
Полтавська обл.	0,716	0,057	0,890	0,849	0,334	0,740	0,923	0,791	0,695	0,840	0,411	0,950	0,997
Рівненська обл.	0,759	0,173	0,880	0,742	0,228	0,135	0,955	0,880	0,832	0,872	0,340	0,947	1,000
Сумська обл.	0,376	0,106	0,892	0,682	0,189	0,700	0,985	0,819	0,570	0,918	0,020	0,864	0,447
Тернопільська обл.	0,990	0,158	0,168	0,776	0,124	0,763	0,994	0,726	1,000	0,926	0,209	0,864	1,000
Харківська обл.	0,957	0,174	0,891	0,924	0,427	0,896	0,923	0,760	0,754	0,879	0,494	0,759	0,996
Херсонська обл.	0,583	0,250	0,725	0,391	0,781	0,882	0,982	0,857	0,797	1,000	0,254	0,991	0,000
Хмельницька обл.	0,602	0,206	0,782	0,826	0,149	0,698	1,000	0,734	0,835	0,949	0,000	0,846	1,000
Черкаська обл.	0,164	0,036	0,766	1,000	0,266	0,486	0,970	0,741	0,753	0,819	0,174	0,839	1,000
Чернівецька обл.	0,340	0,129	0,390	0,733	0,064	0,752	0,998	0,783	0,817	0,929	0,237	0,831	1,000
Чернігівська обл.	0,986	0,120	1,000	0,879	0,247	0,728	0,983	0,822	0,773	0,885	0,156	0,912	1,000
Середнє значення по Україні	0,672	0,179	0,641	0,680	0,319	0,690	0,879	0,758	0,755	0,805	0,332	0,759	0,918

Таблиця 10.5. Рейтинги регіонів України згідно індексів та категорій політики сталого розвитку за даними 2006 року

Регіон	R_{SD} 2006	Ступінь гармонізації R_G	Індекси			Категорії політики											
			R_{ec}	R_{en}	R_s	Економічний вимір				Екологічний вимір			Соціальний вимір				
						R_{BP}	R_{PD}	R_{RP}	R_{IM}	R_{SIS}	R_{STR}	R_{REG}	R_{KS}	R_{HD}	R_{ID}	R_{OL}	
АР Крим	АР	27	7	11	27	22	13	6	11	12	22	26	23	16	21	20	26
Вінницька обл.	ВН	15	14	12	13	10	10	19	13	13	16	4	21	20	12	14	7
Волинська обл.	ВЛ	9	26	24	3	18	23	27	25	16	13	7	10	26	12	5	15
Дніпропетровська	ДП	3	4	3	10	12	3	8	3	3	5	21	1	5	9	19	17
Донецька обл.	ДН	5	6	2	22	26	2	2	2	4	20	25	8	12	24	24	27
Житомирська обл.	ЖТ	21	17	18	16	24	18	10	18	21	19	9	14	21	18	18	20
Закарпатська обл.	ЗК	8	27	23	2	17	25	7	24	20	24	1	4	27	23	2	4
Запорізька обл.	ЗП	6	3	4	15	3	7	14	5	2	7	23	12	8	7	7	10
Івано-Франківська обл.	ІФ	18	15	20	21	4	19	23	20	14	6	19	22	23	15	4	1
Київська обл.	КО	24	5	10	26	11	5	15	9	8	14	15	27	9	5	12	14
Кіровоградська обл.	КР	25	19	17	18	27	16	17	19	15	23	10	19	23	25	27	19
Луганська обл.	ЛГ	13	10	6	14	25	11	21	6	5	21	22	11	15	27	23	25
Львівська обл.	ЛВ	4	11	8	4	2	9	4	8	10	11	11	17	4	5	3	3
м. Київ	КВ	1	1	1	24	1	1	1	1	1	26	27	2	1	1	16	2
м. Севастополь	СВ	17	25	27	11	19	27	19	21	26	3	24	6	14	2	21	24
Миколаївська обл.	МК	12	22	14	7	23	15	11	12	16	2	13	9	21	11	22	21
Одеська обл.	ОД	23	2	7	25	9	6	3	7	7	27	20	24	2	20	24	13
Полтавська обл.	ПЛ	7	12	9	5	8	8	24	10	9	4	16	3	7	4	10	23
Рівненська обл.	РВ	11	23	22	8	5	20	16	23	23	10	8	5	19	10	1	9
Сумська обл.	СМ	25	8	13	23	6	21	18	15	11	25	18	25	10	16	6	18
Тернопільська обл.	ТР	13	24	25	9	7	24	13	26	27	9	3	13	6	22	15	8
Харківська обл.	ХА	2	9	5	1	15	4	5	4	6	18	14	7	3	3	26	11
Херсонська обл.	ХР	21	16	21	19	14	22	22	22	24	17	2	26	17	26	8	6
Хмельницька обл.	ХМ	16	18	19	12	20	14	9	14	24	15	6	20	18	8	17	5
Черкаська обл.	ЧК	19	13	15	20	21	12	26	17	18	1	17	18	25	14	13	12
Чернівецька обл.	ЧН	20	21	26	17	13	26	12	27	22	8	5	16	11	19	11	16
Чернігівська обл.	ЧР	10	20	16	6	16	17	25	16	19	12	12	15	13	17	9	22

10.3 Аналіз екологічного виміру сталого розвитку регіонів України

За результатами розрахунків до "лідерів" екологічного виміру сталого розвитку можна віднести такі регіони як Харківщина, Закарпаття, Волинь та Львівщина, які мають найвищі значення індексу екологічного виміру Іе (табл. 10.4 -10.5). З іншого боку, такі області як Сумська, Донецька Київська, Одеська, АР Крим та м. Київ мають найнижчі значення індексу, що свідчить про значні проблеми в екологічній сфері. Проведення зворотного аналізу, від індексу до індикаторів і показників, дозволяє виявити найбільш значні проблеми областей на шляху до сталого розвитку.

Необхідно відзначити, що результати, отримані після статистичної обробки вихідних даних зручно представити у вигляді екологічних профілів окремих областей.

Екологічний профіль – це графічне відображення групового аналізу оцінюваних об'єктів на рівні категорій політики. Екопрофіль дозволяє наочно й швидко проаналізувати недоліки й переваги екологічної сталості в регіоні.

Очевидно, що кожний регіон має свої слабкі й сильні сторони, а тому й власний унікальний екологічний профіль. Аналіз регіонів з подібними значеннями індексу, але різними екопрофілями, допомагає відобразити проблемні сфери, з якими зіштовхується регіон. Аналіз подібностей і розбіжностей серед регіонів однієї групи дозволяє зробити висновки щодо ефективності їхньої екологічної політики: контролю забруднення повітря, відновлення біорізноманіття й т.п. Індикатори екологічної сталості дозволяють виявити пріоритетні екологічні проблеми областей в розрізі екологічної сталості.

Таблиця 10.6 - Екологічна сталість регіонів України за даними 2006 року

Оцінювані об'єкти	Екологічний вимір сталого розвитку
Волинська область, Закарпатська область, Харківська область	Висока екологічна сталість
Дніпропетровська область, Миколаївська область, Львівська область, Полтавська область, Рівненська область, Тернопільська область, Чернігівська область,	Екологічна сталість вище середньої
Вінницька область, Житомирська область, Запорізька область, Івано-Франківська область, Кіровоградська область, м. Севастополь, Луганська область, Херсонська область, Хмельницька область, Черкаська область, Чернівецька область	Середня екологічна сталість
Донецька область, Сумська область	Екологічна сталість нижче середньої
АР Крим, Київська область, м. Київ, Одеська область	Низька екологічна сталість

Як видно з рис. 10.6 «лідери» екологічної сталості (Харківщина, Закарпаття) мають більш - менш рівноцінний розподіл високих значень категорій політики, без тяжіння у ту чи іншу сторону. У той час як «аутсайтери» (Крим, Київ) мають низькі значення категорій політики (Крим) або дуже нерівноцінні їх значення (Київ), що при агрегуванні показує низьку екологічну сталість (рис. 10.7).

Харківська область Закарпатська область

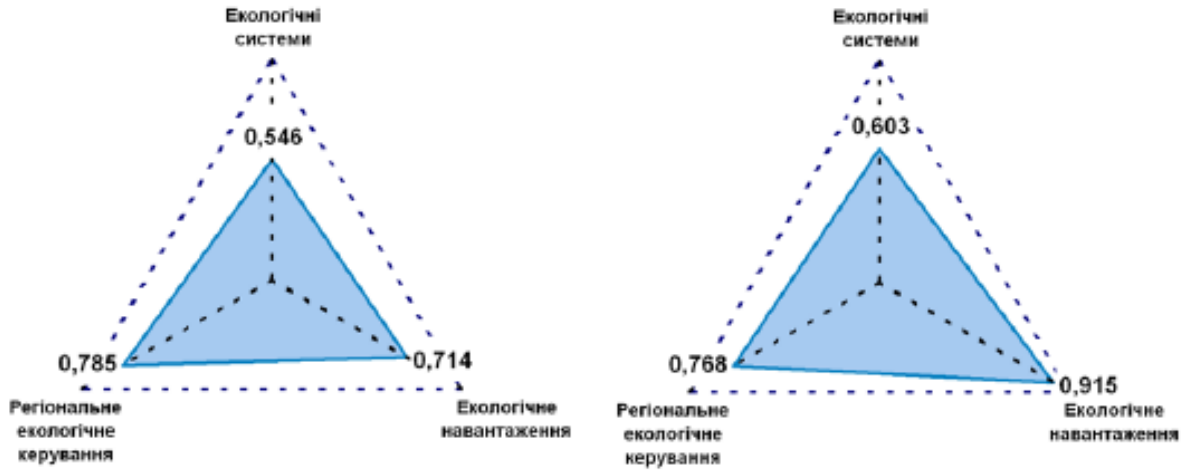

Рисунок 10.6 - Екологічні профілі «лідерів»

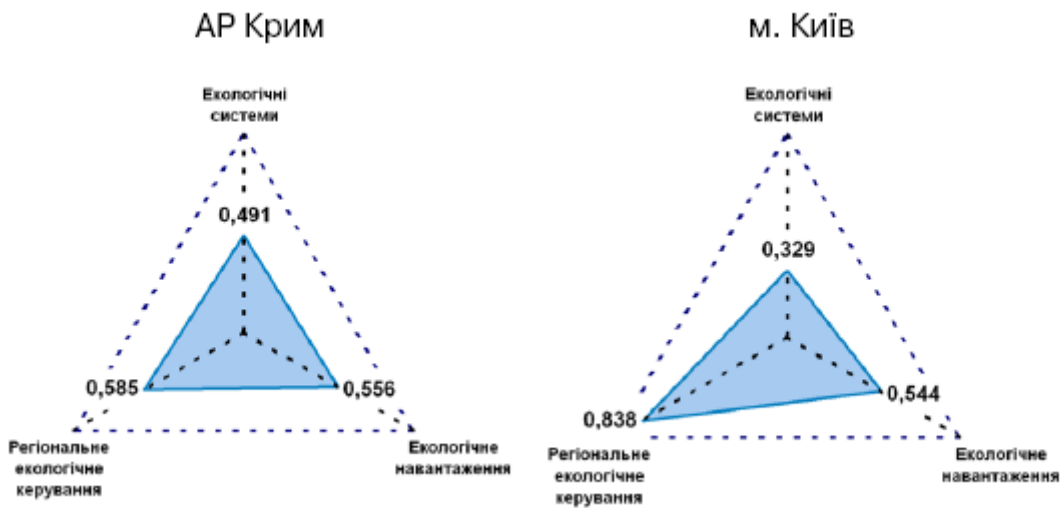

Рисунок 10.7 - Екологічні профілі «аутсайдерів»

Вінницька область Луганська область

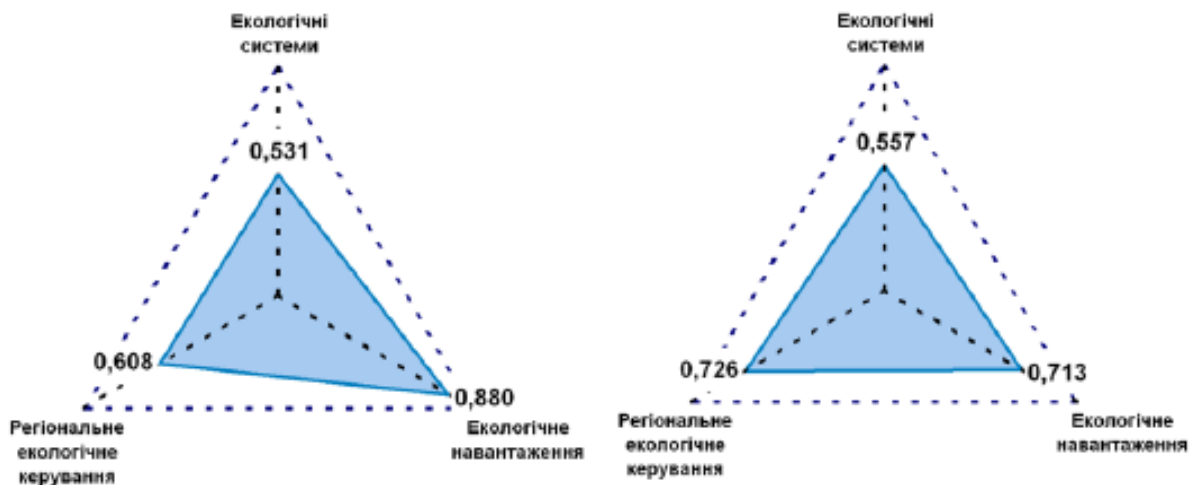

Рисунок 10.8. Екологічні профілі регіонів середніх за рейтингом

Аналізування екопрофільів «сусідів» рейтингу, напр. Вінницької (13 місце) й Луганської (14 місце) областей, які займають нішу середньої екологічної сталості, чітко виявляє категорії політики, що потребують втручання (рис. 10.8).

Питання для самоконтролю

1. Основні положення методики для вимірювання процесів сталого розвитку (МВСП).
2. Які глобальні індекси використовуються для обчислення I_{sd} та G ?
3. Загальні принципи визначення індексу та ступені гармонізації сталого розвитку.
4. Назвіть основні категорії політики та індикатори оцінювання сталого розвитку регіонів України.
5. Як визначається ступінь гармонізації сталого розвитку?
6. Зробіть аналіз екологічного профілю промислових регіонів.

Завдання на самопідготовку:

1. Закріпити отримані на лекції знання.
2. Підготувати самостійно теми та представити реферати «Екологічні показники на основі даних дистанційного зондування» і «Використання екологічних індикаторів у державних звітах про стан навколишнього середовища в країнах Східної Європи, Кавказу й Центральної Азії».

Семінарське заняття № 9

з навчальної дисципліни «Організація управління в природоохоронній діяльності»

**Модуль 4. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД В УПРАВЛІННІ НАВКОЛИШНІМ ПРИРОДНИМ
СЕРЕДОВИЩЕМ.**

**Розділ 15: «Державне екологічне управління шляхом розробки і впровадження програм
охорони навколишнього природного середовища »**

Тема: «Система громадського екологічного управління»

Виховна мета: Розвиток у студентів екологічного мислення, формування природоохоронного світогляду.

Навчальна мета:

1. Ознайомити студентів із загальними принципами системи громадського екологічного управління.
2. Довести до студентів інформацію про функції громадського екологічного управління.
3. Показати студентам реальну можливість застосування отриманої на лекції інформації у практичній діяльності працівника системи МНС.

Навчальні групи: курсанти, студенти.

Тривалість: 2 години.

Місце проведення: за розкладом.

Матеріальне забезпечення: 1) мультимедійна презентація;
2) література з дисципліни.

План

Вступ.

12.1. Форми участі громадськості.

12.2. Законодавчі засади громадського екологічного управління.

12.3 Функції громадського екологічного управління.

12.4. Посилення ролі неурядових організацій.

12.5. Міжнародні аспекти зміцнення потенціалу місцевих громад.

Висновки.

Література:

1. Закон України від 26 червня 1991 р. № 1268-ХІІ "Про охорону навколишнього природного середовища".

2. Закон України від 11 жовтня 1991 р. № 1650-ХІІ "Про місцеве самоврядування в Україні".

3. Екологія і закон. Екологічне законодавство України: У 2 кн. / Відп. ред. В. і. Андрейцев. — К.: Юрінком Інтер, 1997.

4. Програма дій "Порядок денний на ХХІ століття" ("А6&Н)А-21"). — К.: Інтелсфера, 2000.

5. Ріо-де-Жанейро — Йоганнесбург: паростки ноосферогенезу і відповідальність за майбутнє / В. Я. Шевчук, Г. О. Білявський, Ю. м. Саталкін та ін.; За ред. В. Я. Шевчука. — К: Геопринт, 2002.

Вступ

Екологічні проблеми найкраще вирішуються за участі всіх зацікавлених громадян на відповідному рівні. На національному рівні кожен індивід повинен мати можливість доступу до всієї інформації про навколишнє середовище й екологічні загрози, яка є в розпорядженні владних структур, у тому числі до інформації про небезпечні речовини та види діяльності, а також можливість брати участь у процесі прийняття рішень.

Влада повинна гарантувати громадськості можливість висловлення думок щодо проблем охорони навколишнього середовища. Цього можна досягти тільки за допомогою правових механізмів і це стало загальноприйнятим принципом у всьому світі. У кінцевій декларації Конференції Організації Об'єднаних Націй з питань навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992) було особливо наголошено на публічній природі інформації та участі громадськості.

Принципи Всесвітнього саміту в Ріо-де-Жанейро були розвинуті в Організаційній конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень (ратифікована Верховною Радою України в 1999 р.).

Сторони цієї Конвенції:

- підтвердили необхідність захитати га оберігати навколишнє середовище, поліпшувати його стан, а також забезпечувати с екологічно безпечний розвиток:
- визнали, що адекватна охорона навколишнього середовища важлива для добробуту людини, дотримання основних прав людини, у тому числі права на життя;
- визнані, що кожна людина мас право жити в навколишньому середовища сприятливому для її здоров'я та добробуту, а також зобов'язана, як індивідуально, так і спільно s іншими людьми, захитати й поліпшувати навколишки середовище на благо нинішнього та прийдешніх поколінь;
- врахували, що для забезпечення можливості відстоювати не правота виконувати цей обов'язок громадини повинні мати доступ до інформації, право брати участь у процесі прийняття рішень, доступ до правосуддя з пиши", що стосуються навколишнього середовища;
- визнали, що з питань, які стосуються навколишнього середовища, розширення доступу до інформації та участь громадськості в процесі прийняття рішень підвищують якість рішень, що приймаються, сприяють поліпшенню поінформованості громадськості щодо екологічних проблем, надають громадськості можливість висловлювати стурбованість, а державним органам - нести належний облік таких інтересів;
- визнали, що державні органи володіють екологічною інформацією в інтересах громадськості;
- відзначили важливість забезпечення споживачів належною інформацією про продукцію для палання їм можливості робити екологічно обгрунтований вибір;
- визнали занепокоєність громадськості у зв'язку з навмисним вивільненням генетично змінених організмів у навколишнє середовище і необхідність піл вище ним прозорості та активізації участі громадськості в процесі прийняття рішень у галузі генетично змінених організмів.

Зазначимо, що доступ громадськості до екологічної інформації забезпечує її повноцінну участь у процесі екологічною управління. Без інформації немає жодного управління, у німу числі громадською.

12.1. Форми участі громадськості

Конституційне право і обов'язок кожною громадянина охоронити навколишнє середовище тягне за собою також право голосу кожного в процесі прийняття рішень, у формуванні Н і застосуванні екологічної політики, а також у підготовні проектів законів, що стосуються навколишнього середовища. У багатьох країнах різні форми участі громадськості було закріплено законодавчими актами, радіннями і культурою. Право участі може реалізовуватись індивідуально або колективно. Кожен має право співпрацювати з іншими і формувати організації асоціації, що представлятимуть і захищатимуть екологічні інтереси населення.

У країнах із досить розвиненим правовим закріпленням участі громадськості це питання обговорювалось протягом років. Деякі дискусії, що виникають при цьому, що навіть не завершені. Аргументи, спрямовані проти участі громадськості, такі, дуже дорогою. Затягує процес прийняття рішень, гальмує здійснення політики. Однак юридично мінна система участі громадськості має і позитивні моменти .для влади, оскільки па практиці якість пронесу прийняття рішень стає винною, так само як і якість виконання закону. До тою ж. чимало громадян у суспільстві можуть підтримати певні заходи, запроваджувати урядом, і між органами влади та громадськістю встановлюються відносини, що ґрунтується на взаємодовірі. Останні аргументи, безумовно, переважають.

Здорове навколишні середовище не турбота і відповідальність усіх громадян суспільства.

Громадськість — люди чи організації які не є органами влади. - плин із найважливіших національних ресурсів дія гармонізації життєдіяльності суспільства. Громадяни, неурядові організації, підприємці — всі вони становлять громадськість. Кожен член громадськості приносить із собою унікальний підхід до розв'язання екологічних питань. Усі разом вони мають більше знань про природні ресурси і проблеми забруднення у своїй країні, ніж уряд. А сама їх кількість робить, громадськість найбільшою рушійною силою. Проте щоб переконатись у тому прийняті рішення і закони стосовно навколишнього середовища є слухними і відповідними, усі члени громадськості повинні мати можливість висловлювати свою позицію опротестовувати рішення, закони і дії, які не відповідають їхнім поглядом.

Неурядова (громадська) організація (НУО) може бути визначення як:

- група громадян, що здійснюють опозиційну діяльність щодо запропонованого урядом проекту;
- асоціація незалежних учених-експертів, які надають урядові поради і певного питання;
- коаліція представників проміє юності, які доводять до відома уряду погляди своїх компаній.

Діапазон екологічних НУО коливається від груп з невизначеною структурою до ультрасучасних, досить організованих інститутів із відділами на національному і міжнародному рівнях.

Швидкий розвиток НУО призвів до виникнення багатьох суперечностей взаємодії. Незважаючи на спільну турботу громадськості про стан навколишнього середовища. існує чимало різних шляхів досягнення спільної мети, стратегій діяльності, відповідно до яких НУО можна подіти на три категорії:

1. Групи та організації, що переважно зайняті політикою охорони навколишнього середовища, яка проводиться урядом. Вони намагаються впливати на офіційну політику за допомогою різноманітних засобів і якщо це потрібно, змінювати її. Ці групи являють собою приму форму участі громадськості в державному екологічному управлінні

2. Групи та організації, що переважно здійснюють інформаційну та освітянську діяльність. Вони прагнуть впливати на свідомість громадськості, змінювати її менталітет стосовно довкілля. Отже, ці групи впливають на політичний процес прийняття рішень і офіційну політику непрямым шляхом.

3. Групи та організації, члени яких самі ведуть екологічно свідомий і здоровий спосіб життя. Власним прикладом вони намагаються переконати інших, змінити загальний менталітет.

Для більшої ефективності системи участі громадськості в прийнятті важливих рішень необхідним є виконання правових умов. Це стосується насамперед таких трьох основних форм участі громадськості:

- право на доступ до достовірної інформації;
- право участі в процедурах прийняття рішень;
- право подавати скарги та звернення з позовом до суду.

Можна використовувати і так звані "демократичні методи участі громадськості", наприклад голосування за політичні партії та (або) політиків, які переконано стоять на позиціях охорони навколишнього природного середовища; письмове та усне звернення до своїх обранців; участь у референдумі.

Завжди, коли необхідно вжити той чи інший захід перед винесенням остаточного рішення, можливе публічне слухання, у процесі якого його ініціатори (переважно уряд) надають інформацію щодо своїх планів. Потім громадяни, учасники слухань, висловлюють свої думки з цього приводу. Такі слухання можуть бути суто інформаційними або із зауваженнями та скаргами. Найпродуктивнішими є слухання, у яких обидві сторони беруть слово і між ініціаторами та учасниками відбувається дискусія. Слухання здебільшого збираються органом, який прагне прийняти рішення. Ним, як уже зазначалось, можуть бути національний уряд, регіональні та місцеві органи влади. У багатьох випадках вони юридично зобов'язані організувати слухання перед прийняттям остаточного рішення, тому звіт такого слухання є важливим документом для прийняття рішення.

12.2. Законодавчі засади громадського екологічного управління

Поняття "громадське управління в галузі охорони навколишнього природного середовища" має своє законодавче визначення. Таке управління здійснюється громадськими об'єднаннями та організаціями (якщо така діяльність передбачена їх статутами), зареєстрованими відповідно до законодавства України. Згідно із законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" визначено такі повноваження громадських об'єднань:

- розробляти і пропагувати свої природоохоронні програми;
- утворювати громадські фонди охорони природи; за погодженням із місцевими радами народних депутатів за рахунок власних коштів і добровільної трудової участі членів громадських об'єднань виконувати роботи з охорони та відновлення природних ресурсів, збереження та поліпшення стану навколишнього природного середовища;
- брати участь у проведенні спеціально уповноваженими державними органами екологічного управління перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів;
- проводити громадську екологічну експертизу, обнародувати її результати і передавати їх органам, уповноваженим приймати рішення;
- одержувати в установленому порядку інформацію про стан навколишнього природного середовища, джерела його забруднення, програми і заходи щодо охорони навколишнього природного середовища;
- виступати з ініціативою проведення референдумів із питань, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, використанням природних ресурсів та забезпеченням екологічної безпеки;
- вносити до відповідних органів пропозиції про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- подавати до суду позови про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у тому числі здоров'ю громадян і майну громадських об'єднань;
- брати участь у заходах міжнародних неурядових організацій із питань охорони навколишнього природного середовища.

12.3 Функції громадського екологічного управління

Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" визначені спеціальні функції громадського екологічного управління (ГЕУ). Це організація і проведення громадської екологічної експертизи і громадського контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Громадська екологічна експертиза здійснюється незалежними групами спеціалістів з ініціативи громадських об'єднань, а також місцевих органів влади за рахунок їх коштів або на громадських засадах. Ця експертиза проводиться незалежно від державної екологічної експертизи. Висновки громадської екологічної експертизи можуть враховуватись органами, які здійснюють державну екологічну експертизу, а також органами, що зацікавлені в реалізації проектних рішень або експлуатують відповідний об'єкт експертизи.

Громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища згідно з положенням, яке затверджується Міністерством екології та природних ресурсів України.

Громадські інспектори охорони навколишнього природного середовища:

- беруть участь у проведенні спільно з працівниками органів державного контролю рейдів та перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами законодавства про охорону навколишнього природного середовища, норм екологічної безпеки та використання природних ресурсів;
- складають протоколи стосовно порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища і подають їх органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища та правоохоронним органам для притягнення винних до відповідальності;
- наляють допомогу органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища для запобігання екологічним правопорушенням.

Ще однією важливою функцією ГЕУ є підтримка громадських екологічних ініціатив. Ця функція законодавчо не визначена, хоча й спрямована перш за все на підтримку законодавчих прав і здійснення обов'язків громадян. Кожен громадянин України згідно з чинним законодавством має право на:

- безпечне для його життя й здоров'я навколишнє природне середовище;
- участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, та внесення пропозицій до державних і господарських органів, установ та організацій із них питань:
- участь у розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального й комплексного використання природних ресурсів;
- здійснення загального й спеціального використання природних ресурсів;
- об'єднання в громадські екологічні формування;
- одержання в установленому порядку повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища і його вплив на здоров'я населення;
- участь у проведенні громадської екологічної експертизи;
- одержання екологічної освіти;

- подання в суд позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій та громадян про відшкодування шкоди, завданої їхньому здоров'ю і майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Екологічні права громадян забезпечуються:

- проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишньої природного середовища;

- обов'язком міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи щодо запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги під час планування та розміщення продуктивних сил, під час будівництва та експлуатації народногосподарських об'єктів:

- участю громадських об'єднань та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища:

- здійсненням державного и громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишньої природного середовища;

- компенсацію в установленому порядку шкоди, завданої здоров'ю і майну громадян унаслідок порушення законодавства про охорону навколишньої природного середовища;

- невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишньої природного середовища.

Будь-яка діяльність, що перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище м інших екологічних прав, підлягає припиненню в порядку, встановленому законодавством України.

Держава гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством. Ради народних депутатів, спеціально уповноважені державні органи управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів зобов'язані надавати всебічну допомогу громадянам у здійсненні природоохоронної діяльності, враховувати їхні пропозиції щодо поліпшення стану щодо навколишньої природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, залучати громадян до участі у вирішенні питань про охорону навколишньої природного середовища та раціонального використання природних ресурсів. Порушені права громадян у галузі охорони навколишньої природного середовища мають бути поновлені, а їх захист – здійснений у судовому порядку відповідно до законодавства України.

Громадяни України зобов'язані:

- берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища:

- здійснювати діяльність із додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних норм і шив та лімітів використання природних ресурсів;

- не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів:

- вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи та екологічні правопорушення:

- компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим неї а пінним впливом на навколишнє природне середовища.

Громадське екологічне управління повинне забезпечити участь громадськості в процесах надання дозволів і в процесі оцінки впливу на навколишнє середовище з розповсюдженням інформації про діяльність, що може призвести до шкідливого впливу на навколишні, середовище. Слід розробити й прийняти механізми комплексною узгодження позицій між суб'єктами господарської діяльності, органами відповідальними за надання дозволів, і громадськістю територіальних громад. Прикладом можуть слугувати відповідні положення Конвенції щодо оцінки впливу на навколишнє середовище в трансграничному контексті (Еспо, 1991) і Конвенції щодо охорони і використання трансграничних водотоків і міжнародних озер (Гельсінкі, 1992).

Громадське екологічне управління має сприяти здійсненню програм, метою яких є надання населенню екологічної інформації щодо споживчої продукції, наприклад шляхом здійснення програм підвищення екологічної поінформованості, перевірки декларацій і заяв про виробництво екологічно безпечної продукції, розробки проектів інформаційно - просвітницької роботи зі споживачами і публікації результатів порівняльної перевірки продукції з екологічними критеріями.

Для створення навколо суб'єктів господарської та підприємницької діяльності сильної громадської думки, що примушує їх впроваджувати екологічно безпечні методи виробництва і виробляти екологічно чисту продукцію, потрібно підтримувати акції з підвищення поінформованості населення, які проводяться екологічними рухами та асоціаціями споживачів.

Щоб підтримати дієвість громадського екологічного управління, необхідно закріпити в законодавстві всі його повноваження та функції, а за неурядовими організаціями — чітко визначені юридичні права, надавши їм, зокрема, право на доступ до інформації і право на судовий розгляд.

В Україні склалася досить розвинута інфраструктура системи неурядових і громадських організацій, які за надання їм відповідного юридичного статусу можуть сформувати національну систему громадського екологічного управління. Це такі найвпливовіші організації:

- Всеукраїнська екологічна ліга;
- Українське товариство сталого розвитку;
- Українська екологічна асоціація "Зелений світ";
- Українське відділення міжнародної спілки "Екологія людини";
- Міжнародний фонд Дніпра;
- Міжнародна організація "Громадська ініціатива";
- Українське товариство охорони природи;
- Всеукраїнський комітет підтримки програм ООН щодо навколишнього середовища;
- Неурядова екологічна організація "МАМА-86";
- Коаліція українських екологічних неурядових організацій "АЛТЕ Р-ЕКО";
- Еколого-просвітній клуб "Гармонія";
- Екологічне дитяче об'єднання "Зелений гомін".

12.4. Посилення ролі неурядових організацій

Неурядові організації відіграють ключову роль у формуванні й впровадженні демократичних структур, що ґрунтуються на їх участі. Авторитет цих організацій пояснюється тією відповідальною і конструктивною роллю, яку вони виконують у суспільстві/. Неурядові організації, а також місцеві екологічні рухи повинні бути визнані партнерами у вирішенні екологічних проблем суспільства, держави в межах національного екологічного партнерства. Незалежність є однією з основних і невід'ємних властивостей неурядових організацій та обов'язковою умовою реальної участі у вирішенні проблем розвитку та життєдіяльності суспільства.

Нині, коли світове співтовариство прагне відійти від нераціональних моделей розвитку і стати на шлях екологічно безпечного і гармонійного розвитку, одне з основних завдань, що стоять перед ним, полягає в тому, щоб сприяти розумінню загальної мети всіма верствами суспільства. Можливість забезпечення розуміння такої мети залежатиме від готовності всіх верств суспільства брати участь у дійсно широкому співробітництві й діалозі та від визнання самостійної ролі, зобов'язань і особливого потенціалу кожного.

Неурядові організації, зокрема й некомерційні, володіють визнаним і різноманітним досвідом, спеціальними знаннями й потенціалом у тих галузях, що матимуть особливе значення для впровадження та огляду екологічно безпечного і соціально орієнтованого збалансованого розвитку. Отже, співтовариство неурядових організацій являє собою загальносвітову мережу, яку слід залучити до роботи з досягнення цих загальних цілей, наділити відповідними повноваженнями і зміцнити.

Щоб потенційний внесок неурядових організацій реалізувати повністю, в установах, які несуть відповідальність за впровадження принципів збалансованого розвитку, у рамках спрямованих на це програм слід стимулювати якомога тісніший зв'язок і співробітництво між міжнародними організаціями, національними урядами й місцевими органами управління та неурядовими організаціями. Неурядовим організаціям також необхідно розвивати співробітництво і взаємодію між собою, з тим щоб підвищити свою ефективність як учасників діяльності із забезпечення збалансованого розвитку.

Суспільство, уряди і міжнародні органи повинні мати організаційно-правові механізми, за допомогою яких неурядові організації могли б відповідально та ефективно відігравати роль партнерів у процесі екологічно безпечного розвитку.

Для підвищення ролі неурядових організацій як суспільних партнерів уряду слід за їх погодженням почати процес розгляду офіційних процедур і механізмів, які б забезпечили реальну участь цих організацій на всіх рівнях: від розробки політики і прийняття рішень до їх впровадження.

Також слід налагодити плідний діалог на національному рівні між усіма неурядовими організаціями та їхніми самостійними групами, із тим щоб визнати й зміцнити їх відповідну роль у впровадженні екологічно безпечного і збалансованого розвитку.

Уряд має заохочувати і забезпечувати участь неурядових організацій у розробці, створенні та оцінці офіційних механізмів і процедур з огляду процесу впровадження принципів збалансованого розвитку на всіх рівнях. Для цього потрібно:

- розглянути і визначити шляхи вдосконалення наявних процедур і механізмів, які забезпечують реальну участь неурядових організацій у розробці стратегій, прийнятті рішень, впровадженні та оцінці екологічних політик (державних, корпоративних, місцевих);

- поліпшити наявні, а за відсутності таких — створити в кожній установі процедури і механізми, які б враховували спеціальний досвід і лозини неурядових організацій у питаннях розробки стратегій і програм, впровадження їх та оцінки:

- проаналізувати обсяги фінансування та адміністративної підтримки неурядових організацій, масштаби й ефективність їхньої участі у впровадженні проектів і програм, із тим щоб підвищити їхню роль як суспільних партнерів;

- розробити доступні й ефективні засоби забезпечення реальної участі неурядових організацій у процесах спостереження та оцінки впровадження принципів збалансованого розвитку;

- заохочувати і створювати умови для неурядових організацій, їхніх самостійних систем для сприяння контролю та оцінці стратегій і програм, спрямованих на впровадження принципів збалансованого розвитку, гармонізації життєдіяльності суспільства:

- надавати неурядовим організаціям належний доступ до точних і вчасних даних та інформації в інтересах забезпечення ефективності їх програм і заходів та їхньої ролі в діяльності з підтримки збалансованою розвитку.

Крім того, уряду слід здійснити заходи, щоб налагодити або поліпшити діалог із неурядовими організаціями та їхніми самостійними об'єднаннями, які представляють усі верстви суспільства. Це могло б слугувати:

- розгляду прав та обов'язків цих організацій;
- ефективному спрямуванню комплексного внеску неурядових організацій у процес розробки стратегій на урядовому рівні;
- сприянню неурядовій координації у впровадженні національних стратегій на рівні програм;
- заохочуванню і забезпеченню розвитку співробітництва та діалогу між місцевими неурядовими організаціями і місцевими органами управління в заходах, спрямованих на досягнення стратегічних цілей;
- включенню неурядових організацій у національні механізми або процедури, створені для впровадження принципів збалансованого розвитку, домагаючись оптимального використання їхньою особливого потенціалу в таких галузях, як освіта, охорона та оздоровлення навколишнього середовища;
- прийняттю до уваги висновків неурядових організацій щодо контролю та огляду під час розробки та оцінки екологічних стратегій на всіх рівнях;
- аналізу державної системи освіти для виявлення шляхів залучення й розширення участі неурядових організацій у галузі формальної і неформальної освіти та підвищення поінформованості громадськості;
- наданню в розпорядження неурядових організацій даних та інформації, необхідних для ефективної участі цих організацій у науково дослідницькій роботі та розробці, впровадженні й оцінці інноваційних програм.

Необхідно прийняти або зробити більш ефективними будь-які заходи законодавчого характеру, що сприяли б створенню в неурядових організаціях консультативних груп, і забезпечити неурядовим організаціям право обстоювати суспільні інтереси за допомогою правових і фінансових механізмів.

12.5. Міжнародні аспекти зміцнення потенціалу місцевих громад

Зміцнення потенціалу місцевих громад потрібно здійснювати через і освоєння традиційних знань, уявлень, методів гармонізації життєдіяльності. Крім того, щоб забезпечити збалансований розвиток цих громад, слід:

- створювати, за необхідності, механізми для зміцнення активної участі місцевих громад у розробці на національному рівні політики, законів і програм, пов'язаних із раціональним використанням природних ресурсів, іншими процесами в галузі збалансованого розвитку;
- залучати місцеві громади на національному і місцевому рівнях у процес впровадження стратегій в галузі гармонійної життєдіяльності, раціонального використання і збереження природних ресурсів та інших відповідних програм, які реалізуються сприяння впровадженню стратегій забезпечення збалансованого розвитку:

Необхідною передумовою нарощення потенціалу місцевих громад і міжнародна співпраця, посилення контролю над власними землями . згідно з національним законодавством, забезпечення більш самостійною використання своїх ресурсів, розширення участі в прийнятті рішень, то їх стосуються, у галузі розвитку, а також участі у створенні охоронних територій або управлінні ними.

Уряд має вжити такі заходи для посилення потенціалу місцевих громад:

- розглянути питання про ратифікацію і застосування на практиці існуючих міжнародних конвенцій, що стосуються корінних народів і місцевих громад;
- прийняти або змінити відповідну політику і (або) правові документи, що забезпечували б захист інтелектуальної і культурної власності місцевих громад та їхнє право на збереження екосистем і традицій на основі місцевих звичаїв, що склалися історично.

Спираючись на активну участь місцевих громад, уряду слід вживати заходів щодо забезпечення поширення їхніх цінностей, поглядів і знань, у тому числі унікального внеску жіночої частини місцевих громад. У процесі впровадження принципів збалансованого розвитку, зокрема місцевих громад, уряд також має забезпечити:

- надання інформації і залучення місцевих громад до консультації участь у підготовці рішень на національному рівні, особливо в тому, що стосується спільних зусиль у регіональному і міжнародному масштабах, підготовку стратегій, що базуються на місцевих ініціативах;
- надання місцевим громадам технічної й фінансової допомоги на впровадження програм зміцнення потенціалу їх самостійного збалансованого розвитку;
- посилення програм у науково-дослідній сфері й у галузі освіти, що спрямовані на: а) забезпечення глибшого розуміння знань і досвіду місцевих громад у галузі охорони і раціонального використання місцевого природного потенціалу, їх застосування для розв'язання сучасних завдань розвитку; б) підвищення ефективності використання природних ресурсів шляхом впровадження і поширення прийнятних нових технологій;
- співробітництво під час впровадження стратегій у галузі раціонального використання і збереження природних ресурсів, досягнення етно-ландшафтної рівноваги, гармонізації життєдіяльності.

Місцевим громадам притаманний історичний зв'язок зі своїми землями. Поняття "земля" охоплює і навколишнє середовище територій, на яких традиційно проживають відповідні народи. Корінні народи і місцеві громади становлять вагомий відсоток загального населення. Протягом століть формувались і передавались від покоління до покоління цілісні традиційні уявлення про землю, природні ресурси, навколишнє середовище.

Корінні народи і місцеві громади мають повною мірою користуватися правами людини та основними свободами, не стикаючись при цьому з перешкодами чи дискримінацією. На жаль, під впливом економічних, соціальних та історичних чинників складається тенденція до обмеження можливостей повноцінної участі місцевих громад у діяльності із забезпечення збалансованого розвитку на власних землях. Враховуючи взаємозв'язок між станом природного середовища, розвитком і культурою, соціальним, економічним і фізичним благополуччям корінних народів, у межах національних і міжнародних дій із забезпечення екологічно безпечного і збалансованого розвитку слід сприяти підвищенню ролі в цих діях корінних народів і місцевих громад, а також визнавати і посилювати цю роль.

За всебічного співробітництва з місцевими громадами зусилля слід спрямовувати на досягнення таких цілей:

- покладення початку процесу підвищення ролі місцевих громад шляхом вдосконалення і гармонізації національного законодавства;
- визнання необхідності захисту земель місцевих громад від видів діяльності, що є екологічно небезпечними або (на думку корінних народів, яких це стосується) неприйнятними в соціальному й культурному плані;
- визнання значущості місцевих цінностей, традиційних знань і методів заощадливого використання природних ресурсів для забезпечення екологічно безпечного і збалансованого розвитку;
- визнання того, що традиційна й пряма залежність від відновлюваних ресурсів, у тому числі отримання сталих урожаїв, як і раніше, зберігає свою істотну значущість для забезпечення культурного, економічного і фізичного благополуччя місцевих громад (гармонійної життєдіяльності);
- створення і зміцнення національних механізмів врегулювання суперечок у зв'язку з реформуванням земельних відносин і питаннями, що стосуються заощадливого використання ресурсів;
- підтримка альтернативних екологічно обґрунтованих методів виробництва для забезпечення багато варіантності вибору засобів поліпшення якості життя, з тим щоб місцеві громади отримали можливість ефективно брати участь у забезпеченні гармонізації життєдіяльності.

Висновки

1. Громадське екологічне управління набуло суспільного значення, коли прийшло усвідомлення ролі громадськості як однієї з важливих рушійних сил у подоланні як глобальних, так і локальних екологічних криз, розбудові збалансованих суспільних відносин і досягненні гармонійного співіснування суспільства і природи.

2. Мета громадського екологічного управління полягає в досягненні узгодженості й гармонізації дій державних і громадських органів у галузі охорони та відновлення навколишнього природного середовища; підвищенні ефективності державного, корпоративного й місцевого екологічного управління; досягненні екологічних цілей.

3. Громадське екологічне управління має свою законодавчу базу і законодавчо визначені функції, які на сьогодні неадекватно розвинені для забезпечення його ролі і дієздатності в суспільстві. Тому нагальною є потреба прийняти спеціальний закон про громадське екологічне управління і неурядові організації.

4. Всесвітньо визнана значна роль неурядових організацій у гармонізації розвитку суспільства, досягненні його сталості. Уряд має розробити спеціальні механізми, за допомогою яких неурядові організації могли б відповідно і ефективно відігравати відведену роль партнерів у процесі екологічно безпечного гармонійного розвитку.

Питання для самоконтролю

1. Яке призначення громадських екологічних організацій в Україні, у світі?
2. Яку роль відіграв саміт у Ріо-де-Жанейро (1992) у залученні громадськості до природоохоронної діяльності?
3. У чому полягає право громадськості на інформацію в галузі охорони довкілля та безпеки життєдіяльності?
4. Назвіть форми участі громадськості в охороні навколишнього природного середовища.
5. Яка роль громадськості у формуванні екологічної свідомості та побудові гармонійного суспільства?
6. Які функції громадського екологічного управління Ви знаєте?
7. Яким чином громадськість може здійснювати свої функції?

Завдання на самопідготовку:

1. Закріпити отримані на лекції знання.
2. Підготувати самостійно тему та представити реферати «Роль громадських організацій у формуванні ставлення суспільства до природи».